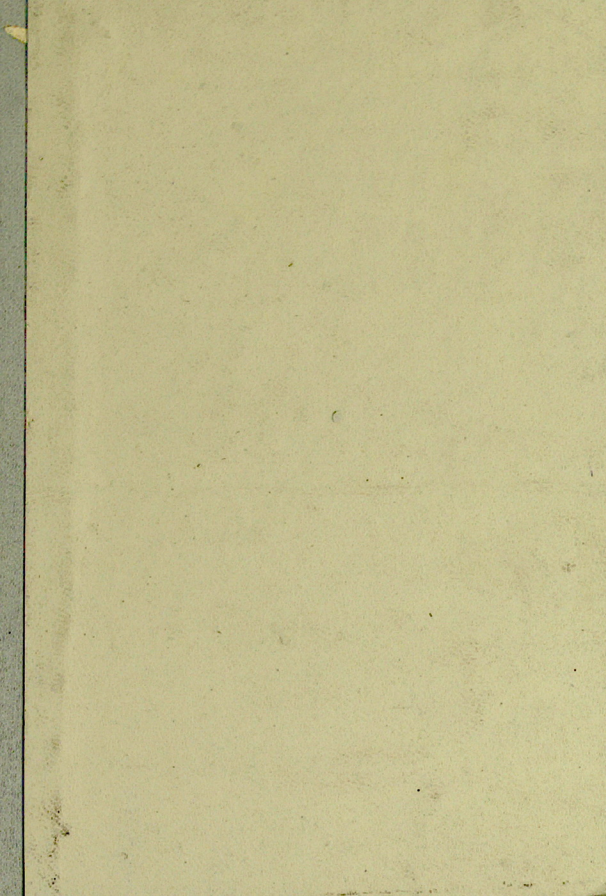
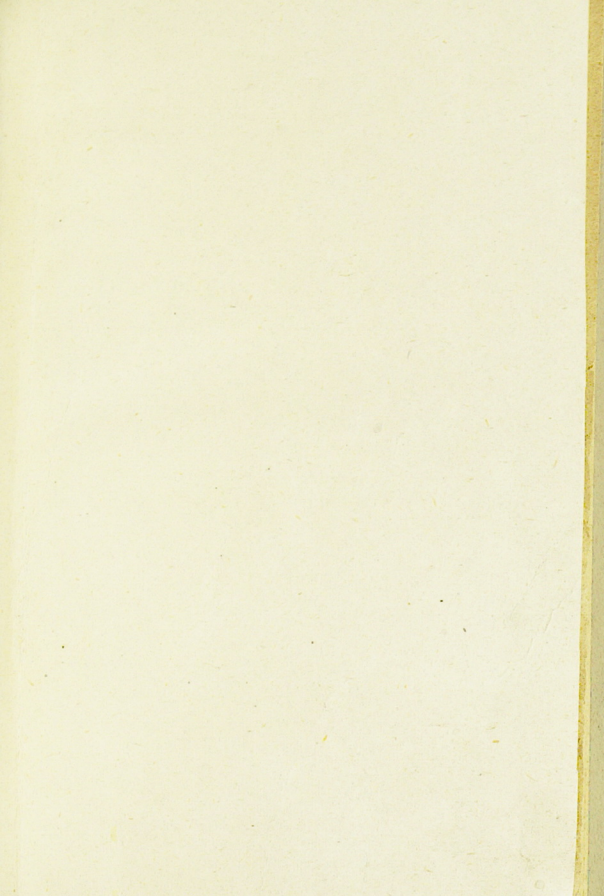
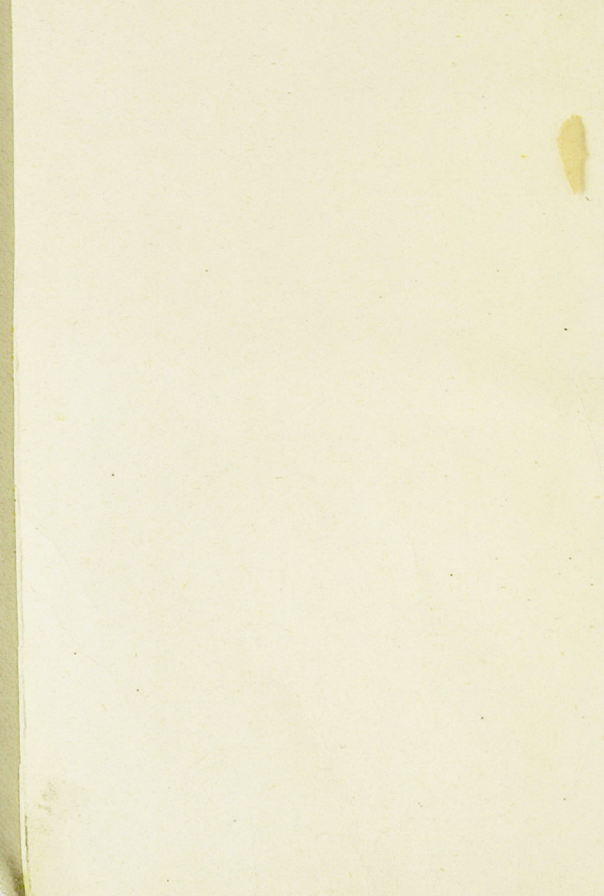

A	I	Упр. 9.
535	17	мг

[illegible]

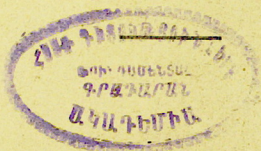
Գ. ԱԲՈՎ

32/9.14(47.925)

ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆ ՄՆՑՅԱԼՈՒՄ ՅԵՎ ԱՅԺՄ

ՅԵՐԿՐՈՐԴ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՎԵՐԱՓՈԽՎԱԾ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ, — ԵՐԵՎԱՆ, 1930

Հր. № 1176,

Գրանդար № 2900 (բ).

Տիրամ

Պետրասի տոմարին տպարանի վարչությանը հանձնված:

Պատվեր № 16:

ԱՌԱՋԱՐԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ

Դաշնակցութեան մասին գոյութիւն ունեն աշխատութիւններ, վորոնք կանգ են առնում Դաշնակցութիւն կուսակցութեան առանձին շրջանների վրա: Մինչեւ այսօր եւ Դաշնակցութիւն կուսակցութեան մասին լայն մասսաների համար մատչելի չեւ մամուլի վոչ մի աշխատութիւն գոյութիւն չունի:

Ընդառաջ գնալով այս կարիքին, յետ հանձն առաւ յայտնի մի աշխատութիւն կազմելու գործը, լավ իմանալով հանդերձ, վոր այդ աշխատութիւնը, իբրեւ սուաջին փորձ, կարող ե լինել վոչ լրիւ յեւ կարող ե ունենալ պակասութիւններ:

Գրվածքը նախատեսւած ե բանւոր յեւ գյուղացի ընթերցողների լայն շերտերի համար յեւ վորպէս հանրամատչելի գործ, ինձ հնարավորութիւն չի տվել խորացնելու մի շարք սկզբունքային հարցեր:

Ամենալայն չափով ոգտվել եմ հետեւյալ աղբյուրներից:

1. Ստ. Շահումյան—Յերկերի ժողովածու, հատոր I:
2. Շ. Ամիրխանյան—«Մայիսյան ապստամբութիւն» Հայաստանում»:
3. Ա. Կարինյան—«Հայ ազգայնականների ուղին»:
4. Ա. Կարինյան—«Իմպերալիստական պատերազմը Հայաստանը»:

5. Ա. Կարինյան—«Անդրկովկասը 1905»:
6. Յե. Մելիք—«1903—1917 թ. թ.»:
7. Լեո—«Անցյալից»:
8. Հ. Ազատյանի հոդվածը «Լենինյան ուղի» ժուրնալում:
9. Ժամանակակից արտասահմանյան դաշնակցական մամուլը:

Գ. Ա.

16-ին նոյեմբերի
1928 թ.

I. ԴԱՅՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆ ԻՐ ԱՌԱՋԱՅՄԱՆ ՇՐՋԱՆՈՒՄ

ՆԱՅԻՈՆԱԼԻԶՄԻ ՅԵՎ ԻՆՏԵՐՆԱՅԻՈՆԱԼԻԶՄԻ ՄԱՍԻՆ

Դաշնակների խալտառակ գործունեության հետեւանքներն իր ուսերի վրա զգացել ե Հայաստանի ամեն մի բանվոր, ամեն մի աշխատավոր գյուղացի: Դաշնակցութունն իր սկզբնավորման որից մինչև այսօր, շարունակ պաշտպանել ե հայ բուրժուաների շահերը, ծառայել ե հայ բուրժուազիային ե Ռուսաստանի ու Յեվրոպայի խմպերիալիստներին: Նա թող ե փչել հայ բանվորների ու աշխատավոր գյուղացիների աչքին. հայ բանվորներին ու գյուղացիներին Դաշնակցութունը մոլորեցրել ե, ստիպել ե, վոր նրանք չենթարկվին հայ բուրժուազիայի ու խմպերիալիստներին կամքին:

Իր այս վոճրագործ ու հակահեղափոխական դերը կատարելու համար՝ Դաշնակցութունը միշտ ել զենք ե դարձրել «ազգասիրութուն» գաղափարը կամ, ինչպես չեվրոպական լեզվով ասում են, նացիոնալիզմը: Դաշնակցութունը շարունակ ունեցել ե նացիոնալիստական կամ ազգայնական քաղաքականութուն: Նա միշտ ել քաբողել ե, վոր հայ բանվորի, հայ աշխատավոր գյուղացու շահերը չեն տարբերվում հայ կալ-

վածատիրոջ ու հայ կապիտալիստի շահերից: Դաշնակցութունը միշտ ել քարոզել է, վոր հայ բանվորն ու գյուղացին հայ կապիտալիստի ու կալվածատիրոջ դեմ չպետք է կռվեն: Ուրիշ խոսքով, նա դեմ է լեզել դասակարգային պայքարին և միշտ ել քարոզել է, թե մի ազգության աշխատավորները պետք է կռվեն մի ուրիշ ազգության աշխատավորների դեմ, վորովհետև կան բռնաժամ ազգություններ յեւ վոչ քե բռնաժամ դասակարգեր: Ահա այսպիսի քաղաքականութունն է, վոր կոչվում է ցեղային և ազգային քարոզներով, վոր Դաշնակցութունը տասնյակ տարիների ընթացքում իրար դեմ գրգռել, իրար դեմ կռվի չե հանել հայ և թուրք, հայ և վրացի աշխատավորներին: Հենց այդ քարոզներով Դաշնակցութունը հայ բանվորներին ու գյուղացիներին աշխատել է հեռու պահել դասակարգային պայքարից և բուրժուազիայի շահերը պաշտպանելու համար կռիվ է մղել նույն հայ բանվորների ու գյուղացիների դեմ: Յեւ վոչ միայն Դաշնակցութունը, այլ և բոլոր բուրժուական կուսակցութունները նացիոնալիզմի քաղաքականութունը դարձրել են մի դեմք, վորով ստրկացնել են ուզում բանվորներին ու գյուղացիներին: Այդպես են մտածում բոլոր իմպերիալիստական չերկրների բուրժուական կուսակցութունները, այդպես ելին վարվում և դաշնակները Հայաստանում, մենշևիկները Վրաստանում և մուսավաթականներն Ադրբեջանում:

Միմիայն բանվոր դասակարգի կուսակցութունն էր, վոր կարողացավ Անդրկովկասում ևս պայքարել դաշնակների, մուսավաթիստների ու մենշևիկների դեմ և նացիոնալիզմին հակադրեց ինտերնացիոնալիզմը: Կո-

մունիստական բալլէիկլան կուսակցութեան ղեկավարութեամբ եր միայն, վոր Անդրկովկասի բանվորագու-ղացիական լայն մասսաները կարողացան դուրս քշել դաշնականերին, մուսավաթիստներին ու մենշէիկներին և նրանց հետ միասին դուրս քշեցին նացիոնալիզմի քարոզը, ազգամիջեան կռիւները: Կոմունիստական կուսակցութեանն եր, վոր ազգամիջեան պատերազմ-ների լողունդը փոխարինեց դասակարգային պայքարի լողունդով և բոլոր ազգութեանների բանվորներին միացնելու ճակատով, աշխատավոր գլուղացիների հետ միասին՝ դուրս բերեց շահագործող դասակարգերի դեմ և ղեկավարեց պրոլետարիատի դասակարգային կռիւը:

Կոմունիստական կուսակցութեանը քարոզում է, վոր բոլոր ազգերի բանվորների ու շահագործվող գլուղացիների շահերը մեկ են և դրա համար ել Կոմունիստական կուսակցութեանը վոչ թե իրար դեմ գրգռում և տարբեր ազգերի բանվորներին ու գլուղացիներին, այլ կոչ է անում, վոր առանց ազգի խտրութեան, բոլոր ժողովուրդները դասակարգայնորեն կազմակերպվեն յեւ կռիւ մղեն ժողովուրդների, կապիտալիստների ու կալվածատերերի դեմ:

Հայ, ռուս, թուրք, վրացի և բոլոր այլ ազգութիւնների բանվորութեան ու գլուղացիութեան միութիւն է բառգում Կոմունիստական կուսակցութիւնը և վոչ թե ազգայնական նացիոնալիստական գաղափարներ: Յեւ հենց դրա համար ել Կոմունիստական կուսակցութեանը կոչվում և ինքեւն ագիտալիստական է, յեթե հայ երեն թարգմանենք, միջազգայնական կուսակցութեան:

Այս ինտերնացիոնալիստական, դասակարգային պայքարի շնորհիւ է, վոր այսօր ամբողջ Խորհրդային

Միութեան մեջ բանավոր դասակարգն իշխանութիւնն իր ձեռքն եւ վերցրել եւ աշխատավոր գլուղացիութեան հետ միասին վերականգնուած եւ մեր կյանքը, ստեղծում եւ սոցիալիստական հասարակակարգ: Մասնավորապէս, Կոմունիստական կուսակցութեան այս ինքնագիտնալիստական բաղաձայնութեան շնորհիւ եւ, վոր Անդրկովկասի հայ, քուրճ, վրացի յեւ այլ ազգութիւններէ բանվորն ու գյուղացին վերացրել են ազգամիջյան կռիւներն, ահիւ կերպով լծվել են մեր բնդհանուր ճանապարհի շնորհիւ:

Այսպիսով, իբրեւ բուրժուազիան ու բուրժուական կուսակցութիւնները նացիոնալիզմը, ազգայնական գաղափարներէ քարոզն ու ազգայնական քաղաքականութիւնն իրենց ձեռքին դնել են դարձնում պրոլետարիատին ու աշխատավոր գլուղացիներին ստորկացնելու համար, ապա բոլոր ազգութիւններէ բանվորներն ու գլուղացիներն իրենց միութեամբ, իրենց ինտերնացիոնալիզմով կարողանում են ուժեղացնել բուրժուազիայի դեմ մղվող դասակարգային պայքարը:

ԻՆՁՈՒ ՊԵՏՔ Ե ՄԱՆՈԹԱՆԱԼ ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԱՆՑՅԱԼԻՆ

Ինչպէս մենք կտեսնենք, Դաշնակցութիւնը, հայ բուրժուազիայի շահերը պաշտպանելիս, հենց այդ նացիոնալիզմի դեմքն եր, վոր գործադրում եր մասսաներին խաբելու եւ աշխատավորներին իրար դեմ հանելու համար: Բայց խնդիրն այն եւ, վոր դաշնակներն իրենց այդ արդունոտ գործունեութիւնը դեռ շարունակում են. ճիշտ եւ, Հայաստանի աշխատավորներէ

կամքով նրանք դուրս են շարժված մեր լեռերի սահմաններից, բայց դեռ այսօր էլ նրանք արտասահմանում աշխատում են, հնարներ են մտածում՝ մեր բանվորադուրսերին կառավարութիւն դեմ կռիւլու, խորհրդային իշխանութիւնը տալալելու համար:

Իսկ մեր լեռերի ներսում դաշնակներն ոգտագործում են քաղաքի ու դղւղի մասնավոր առևտրականներին, սպիւնուլանտներին, հողերականներին, դուրսի կուլակներին և այդ բոլորի միջոցով ուղում են վնաս հասցնել խորհրդային իշխանութիւնը: Բանվորադուրսերին կառավարութիւնը սանձ է դնում բոլոր այդ շահագործողների ախորժակին և պաշտօնում և դրանց դեմ: Իսկ Դաշնակցութիւնն, իբրև շահագործող դասակարգի կուսակցութիւն, հենվում է հենց այդ հախորհրդային տարրերի վրա և իր հին նպատակներն աշխատում և տուժ տանել նոր ճանապարհներով:

Ահա թե ինչու, մենք պետք է ծանոթ լինենք Դաշնակցութիւն անցյալին, պետք է իմանանք նրա տարածած հախահողմերի տեղան դադարաւորները, պետք է տեղակ լինենք նրա խաչտառակ գործերին, վերաբերի հեշտութեամբ կռիւնք նրա դեմ: Դաշնակցութիւն անցյալին ծանոթ լինելով, մենք ամէլի հաշտութեամբ կարողաւորենք դաշնակների գործակալը հանդիսացող առևտրականներին, հողերականներին ու կուլակներին դեմ, ամէլի լավ կճանաչենք մեր դասակարգային թշնամիներին:

ՅԵՐԲ ՅԵՎ ՎՈՐՏԵՂ Ե ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՎԵԼ
ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ

Դաշնակցութիւնն իբրև կուսակցութիւն կազմակերպվել է 1890 թվականից: Նա իր գործունեութիւնը

սկզբում տարածել և անել ե Անդրկովկասի կենտրոն-
ներում՝ Թիֆլիսում, Բաքվում, Շուշում, ինչպես նաև
Ռուսաստանի մի քանի քաղաքներում։ Քանի վոր
Դաշնակցությունը պաշտպանում եր բուրժուազիայի
շահերը, բնականորեն, նա ավելի շատ հող եր գտնում
այնտեղ, վորտեղ ուժեղ ելին հայ բուրժուաները, հայ
գաղութատիրությունները։ Դաշնակցություն կուսակցության
կազմակերպողները մի խումբ ռուսահայ ինտելիգենտ-
ներ ելին, վոր ամբողջովին տարված ելին հայ բուր-
ժուազիայի հարստացման դադափարով և իրենց վրա
ելին վերցնում հայ բուրժուազիայի շահերը պաշտպա-
նելու պարտքը։

Բայց խնդիրն այն ե, վոր Անդրկովկասում ստեղծված
այդ կուսակցությունն սկզբում այնպես եր ձևացնում,
թե ինքն ամենևին չի հետաքրքրվում Անդրկովկասի
բուրժուազիայի շահերով և Անդրկովկասին վերաբե-
րող հարցերով։

Դաշնակցությունը հայտարարում եր, վոր չուր մի-
ակ նպատակն ե. «փրկել Տաճկահայաստանը, փրկել
տաճկահայ լիդրայրներին»։ Բայց, ինչպես մի փոքր
հետո կհամոզվենք, Դաշնակցության այս լոզունգների
տակ ես թագնված եր Անդրկովկասի հայ բուրժուա-
զիայի շահերի պաշտպանությունը և Դաշնակցությունն
այդ լոզունգներով միաժամանակ ծառայում եր Ռու-
սական և այլ լերկրների իմպերիալիստներին։

Սակայն Դաշնակցություն կուսակցության այդ հա-
կահեղափոխական գործունեությունը լավ ըմբռնելու
համար, անհրաժեշտ ե համառոտ կերպով տեղեկանալ,
թե 80-ական, 90-ական թվականներին ինչ դրության
մեջ ելին գտնվում Անդրկովկասի բանվորներն ու

գլուղացիները և Անդրկովկասի բուրժուազիան ու
կալվածատերերն ինչպես ելին շահագործում նրանց:

ԱՆԴՐԿՈՎԿԱՍԻ ԿԱՊԻՏԱԼԻԶՄԻ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ

80-ական, 90-ական թվականներին, այսինքն, Դաշ-
նակցության տռաջացման շրջանում, սկսում են շատա-
նալ Բազմի, Թիֆլիսի և Անդրկովկասի ուրիշ քաղաք-
ների գործարանները. սկսում են աշխատել բազմաթիվ
նավթահորեր, պղնձահանքեր և այլն: Մինչև այդ ժա-
մանակներն Անդրկովկասի բանվորների թիվը քիչ էր,
բայց մի 20-30 տարվա ընթացքում աճեց չտեսնված
չափերով: Հենց միմիայն խոշոր գործարաններում աշ-
խատող բանվորների թիվը հասավ 150000-ի, վորից
մոտ 50.000-ը գտնվում էին միմիայն Բազու քաղաքում:
Այդ բանվորների մեծ մասը գլուղից եր գալիս և սոս-
կալի կերպով շահագործվում եր կապիտալիստների
մոտ:

Այստեղից պարզ է տրդեն, թե ինչքան շատ ելին
ավելանում խոշոր գործարանները և ինչքան մեծ
հարստութուն ելին դիզում այդ բանվորներին շահա-
գործող գործարանատերերը: Անդրկովկասի բազմա-
թիվ ձեռնարկութունները պատկանում ելին թե ու-
սական, թե չեվրոպական այլ յերկրների և թե հա-
բուրժուազիային: Նրանք բոլորն ել միացյալ ուժերով
ելին հանդես գալիս բանվորներին շահագործելու,
բանվորների դեմ ճնշումներ գործադրելու ժամանակ:
Յեվ ցարական իշխանութունն ել միշտ ողնում եր
նրանց իր գործով ու վոստիկանությամբ:

Սկզբնական շրջանում, իբրբ բանվորները դեռ լայնելին կազմակերպված, իբրբ դեռ ուժ չունեին կապիտալիստների դեմ կռվելու համար, կապիտալիստներն ել իրենց գիտեցած ձևով ելին քերթում: Բանվորներին չնչին ուժիկ ելին տալիս, վորով բանվորն ինքն իրեն գլուխը հազիվ եր պահում: Բանվորները վոչ ընակարաններ ունեին, վոչ ապրուստի պայմաններ:

Այսպես, որինակ, սկսած բանվորներն աշխատում էին որական 12—14 ժամ և ստանում էին աշխատավարձ՝ ամսական 12—18 ուրբլի: Բանվորների դրությունն ավելի ևս ծանրանում եր նրանով, վոր նրանք իրենց կազմակերպությունները, կամ արհեստակցական միություններն ստեղծելու իրավունք չունեին, վոր գոնե արհմիությունների միջոցով իրենց պահանջներն առաջ տանեն:

Տեսնելով իրենց անտանելի դրությունը, բանվորներն աշխատում էին միանալ, աշխատում էին բողոքել: Գործադուլներ էին կազմակերպում, վոր իրենց դրությունը լավացնեն:

Ի հարկե, միայն հայ բանվորները չեին, վոր աշխատում էին կապիտալիստների նալթահորերում ու գործարաններում: Կալին նաև թուրք, ռուս, վրացի, ինգուշ և ուրիշ ազգի բանվորներ: Հայ կապիտալիստը ևս տարբերություն չեր դնի, թե հայ բանվորն ուրիշ ե, ռուս բանվորն ուրիշ: Կապիտալիստի համար բոլոր ազգի բանվորներն ել մեկ են, նա ամենքին ել հավասար չափով աշխատում և շահագործել:

Գործադուլների ժամանակ կապիտալիստները բոլոր

ազգերի բանվորներին եւ գործարաններից դուրս ելին
անուամբ. քաղց ու սրտի ճանկն ելին պցում ու ստի-
պում ելին լենթարկվել կապիտալիստի կամքին: Բան-
վորներին ճնշելու գործում պատրաստ կանգնած եր
նաեցարական իշխանութիւնը:

Այս բոլորից հետո բանվորների աչքերն սկսում
եյին բացվել. նրանք սկսում եյին հասկանալ, վոր
իրենց թշնամին կապիտալիստն եւ Յեւ կամաց-կամաց
բոլոր ազգի բանվորներն եւ սկսում եյին գիտակցել,
վոր կապիտալիստների դասակարգի դեմ կռիւն ան-
հրաժեշտ եւ Դասակարգալին կռիւ նշանակութիւնը
հասկանալ եյին սկսում:

ԱՆԴՐԿՈՎԿԱՍԻ ԳՅՈՒՂԱՑԻՆԵՐԻ ՎԻՃԱԿԸ

ԿԱՆՎԱԾԱՏԵՐԸ ԳՅՈՒՂՈՒՄ

Ութսունական-իննսունական թվականներին վոչմի-
այն բանվորների դրութիւնն եր անտանելի, ալլ և
գլուղացիների դրութիւնը: Գլուղացին Ադրկովկա-
սում դեռ ևս մեծ մասամբ աշխատում եր կալվածա-
տիրոջ հողերի վրա: Կալվածատիրը գլուղացուց վեր-
ցնում եր դանազան տեսակի խոշոր հարկեր ու կա-
պալաւարձ, զրկում եր գլուղացուն ամեն տեսակ քա-
ղաքացիական իրավունքներից և ինքն եր դառնում
գլուղի տերն ու իշխանը. նա չեր հանդիսանում գլուղի
դասն ու դատաստանը և նրա ցանկութիւնն ու
կամքն որեւէ եր գլուղացիութեան համար: Հարլու-
րավոր, հազարավոր գլուղացիներ աշխատում եյին
կալվածատերերի, բեզերի, խաների, աղաների հողերի

վրա և նրանց աշխատանքի տերն ու տնորենը փաստորեն այդ կալվածատերերն ելին. նրանք ելին լավում գլուղացու աշխատանքի արդյունքները:

Հայաստանում գոյութուն ունեւ նաև մի հատուկ տեսակի կալվածատիրութուն—դա հողեւորական կալվածատիրութունն էր:

Մինչև Հայաստանի խորհրդայնացումն ել՝ գոյութուն ունեւին այսպես կոչված վանքատական կալվածքներ, վորոնց տերը վանքերում ապրող հողեւորականներն ելին: Հողեւորականները վոչ միայն մոլորութւան մեջ ելին գցում գլուղացիներին, և համոզում ելին, թե հնազանդ կերպով ծառայեցեք տատծուն և շահագործող դասակարգերին, այլ և իրենք իրենց հերթին շահագործում ելին գլուղացիութւանը այդ վանքապատական կալվածքների վրա աշխատեցնելով:

Այսպես որինակ՝ խոշոր կալվածքներ ունեւին ՆՋմիածինը և ուրիշ խոշոր վանքեր, վորոնց մեջ վարդապետներն ու այլ վանականները լվլվում ելին ամեն տեսակ բարիքներով: Իսկ այդ վանքերի հողերի վրա աշխատող գլուղացիները քաղցած ու վողորմելի գրութւան մեջ ելին, վորովհետև համոզված ելին, թե աստված իրենց կվարձատրի հանդերձյալ կյանքում, մեռնելուց հետո գրախաղ կգնան, վորովհետև իրենց աշխատանքի արդյունքով յերկրի վրա կերակրում են տատծուներկայացուցիչներին: Յեւ այդ գլուղացիները, բացի ամեն տեսակ ուրիշ հարկերից, վանքին տալիս ելին տասանորդներ:

Նշանակում է, գլուղացիութւանը շահագործման աղբյուր, կթան կով եր թե հողեւոր և թե վոչ հողեւոր կալվածատերերի ձեռքին:

Իսկ գործարանների ավելացման և կապիտալիզմի զորդացման հետևանքով գյուղում ավելացավ ու դարձացավ և մի ուրիշ շահագործող — դա ինքը առևտրական կապիտալիստն էր, վոր ծառայում էր քաղաքի արդյունաբերական կապիտալիստներին, գործարանատերերին: Գործարանատերերն ու առևտրականները քաղաքներից իրենց թաթերը չերկարում էին դեպի գյուղ, իրենց գործակատարների, ապրանքառուների միջոցով ուղղում էին տիրանան գյուղին, ուղղում էին շահագործեն գյուղացիներին:

Ահա թե այդ մասին ինչ և գրում այն ժամանակվա Ալեքսանդրապոլի դավառն ուսումնասիրող Զելինսկին. «Իր արտադրութունը վաճառահանելու ժամանակ գյուղացին հազվադեպ է դորժ ունենում ուղղակի սպասողի հետ: Ալեքսանդրապոլ քաղաքում ապրում են բազմաթիվ արդյունաբերողներ, վորոնց առևտուրը կաշանում և գյուղացիներին անհրաժեշտ ապրանքները վարկով բաց թողնելում, կամ նրան փոխարինարար գրամ տալում՝ պարաքը գյուղատնտեսական մթերքներով հատուցելու պայմանով. և իհարկե, դրա համար նրանք սպասում են այնպիսի մոմենտի, չերբ գյուղացին դանվում և ամենաանելանելի դրության մեջ, ինչպես որինակ՝ հարկը հավաքելու, անասունների համաճարակի, թաղման և այլ դժվարին ժամանակները: Այսպիսի դեպքերում գյուղացիներն անխուսափելիորեն ստիպված են վաճառականներին դիմել՝ գալիք հունձի հաշվին անհրաժեշտ իրեր գնելու համար: Հասկանալի է, վոր վաճառական-կուլակը չի քաշվում

իր ապրանքը մեկին չերեք թանգ ծախելուց, կամ
գլուղացուն փոխարինաբար դրամ ե տալիս աչնալիսի
հսկայական տոկոսներով, վոր ալգալիսով գլուղացուն
խճճում ե անելանելի ցանցերի մեջ»¹:

Վերջենք մի ուրիշ որինակ. ալ ժամանակաշրջա-
նում Նոր-Բալագետի գավառն ուսումնասիրող Գ. Պար-
վիցկին գրում ե. ամբողջ գավառը ճտեղական վաճա-
ռականների կողմից բաժանված ե շրջանների, վորոն-
ցում առևտուր կատարելու իրավունքը, վաճառական-
ների միջև կալացած փոխադարձ համաձայնությամբ,
պատկանում ե նրանցից վորեւ մեկին: Ալգալիսի վա-
ճառականները, կամ ինչպես իրանց անվանում են,
մուղիտարներն, իրենց շրջաններում ունեն կրպակ-
ներ՝ ճոթեղենով և ալ ապրանքներով, վոր ընակիչ-
ներն, ըստ իրենց կարիքների, վերցնում են մեծ մա-
սամբ ապսոիկ: Ամառը կամ աշնանը վաճառական-
մուղիտարները պոտում են իրենց շրջանի գլուղերում,
կամ ալ չպատակով ուղարկում են իրենց գործակա-
տարներին, վորպեսզի, բաց թողնված ապրանքների
փոխարեն, բնակիչներից ստանան ցորեն, գարի, խո-
շոր ու մանր չիղջուրավոր անասուններ... ըստ վո-
րում՝ դրամը փոխ տալն ապահովում են աչնալես, վոր
պարտքը վերադարձվի առաջիկա հնձի մթերքներով և
շուկայի դներից չափազանց ցածր գներով. պարտքի
տոկոսների վճարումը նույնպես տեղի չե ունենում
հացահատիկով. ժամանակին չվճարվող պարտքերի
համար հրեշավոր զանցատուգանք ե սահմանվում.
մթերքներն ընդունելիս չափում ու կշռում խաբում

¹ Գաղիկ Պիճիկյան. Պատմութիւն Հայաստանի սոցալական
տնտեսականի. 1927 թ. Յերևան, էջ 33:

ն և հացահատիկը քաղաքային արդյունաբերութեան
պարանքի հետ փոխանակում են նշանակալի ոգուտով
լրանք են մթերքների գնման ալն ձեւերը, վոր գոր-
ադրվում են կուլակ-առևտրականների կողմից»:

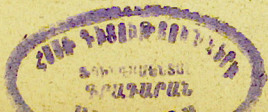
Ահա ալս կուլակ-առևտրականների միջոցով եր, վոր
քաղաքի գործարաններն ամենաեծան գներով գլուղա-
յու ձեւքից խլում հլին նրա մթերքները և գլուղացին
առաւործովում եր վոչ միալն հողևոր ու աշխարհիկ
կալվածատերերի, ալ և առևտրականների ու գործա-
րանատիրոջ ձեւքով:

ՅԱՐԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՅԻՉԸ ԳՅՈՒՂՈՒՄ

Այս բոլոր շահագործողների դեմ չքաղորդ ու միջակ
գլուղացիները կովելու հնարավորութլուն չունելին,
վորովհետև բոլոր ալս շահագործողների թիկունքում
կանդնած եր ցարական իշխանութլունը, վորը պաշտ-
դանում եր կալվածատերերին ու կապիտալիստներին
և ամենամեծ չորերով ինքը ևս շահագործում եր գլու-
ղացիութլանը՝ խոշոր հարկերի միջոցով:

Գլուղում հարկերի ծանրութլունը գլխավորապես
ընկնում եր միջակների ու չքավորների վրա, իսկ ու-
նեղն ու կուլակը, վորպես ցարական իշխանութլանը
հարազատ տարր, միշտ ել աջակցութլուն եր գանում
թե ցարական որենքների, թե ցարական դատարանի
և թե ցարական ուրյաղնիկի ու պրիստավի կողմից:

Իսկ լեթե գլուղացիութլունը փորձեր բողոքել ալդ
շահագործողների դեմ, կամ ապստամբելր, ապստամ-
բութլունները և բողոքները ճնշելու համար պատրաստ
եր ցարական բանակը:

Շնորհիվ այս բոլոր պայմանների, դուռը կուլակը, կարվածատերն ու աստորականը ուռճանում, հարստանում ելին, իսկ միջակ գյուղացիութունը, դուղացիության խոշոր մեծամասնութունը, գնալով աղքատանում, չքավոր եր գառնում: Իսկ չքավորն ել հետզհետե զրկվում եր հողից, զրկվում եր լծկանից, կթանից, ամեն ինչից և ստիպված եր լինում գյուղը թողնել, գնալ քաղաքները բանվորութուն անելու: Իսկ բանվորութուն անելով նա վոչ միայն չեր կարողանում լավացնել իր դրութունը, այլ և կործանման դուռ եր բացում իր առաջ, վորովհետե գործարանատերը նրան շահադրժում եր, ինչպես տեսանք, վոչ պակաս անխղճութամբ: Գյուղից քաղաք լեկած բանվորը վոչ միայն այդ միջոցներով չեր կարողանում վճարել ու վերջացնել իր ունեցած պարտքերը, այլ և ապրուստի ամենախղճուկ միջոցներից զուրկ եր մնում: Վոր Անգրկովկասի և մասնավորապես Հայաստանի դուղացիության վիճակն անտանելի չեր, այդ մասին վկայում ե այն գաղթը, վոր 90-ական թվականներին տեղի լե ունեցել մի շարք գավառներից: Ղարաբաղի, Զանգեզուրի, Նոր-Բաջաղետի, Աբախանի, Լոովա, Դարալագյաղի և ուրիշ գավառների գյուղացիներն այդ թվականներին գաղթում ելին գեղի Բաղու, Բաթում, Թիֆլիս, Նուշիսկի Ամերիկա՝ բանվորությամբ մի կտոր չոր հաց ճարելու և իրենց աշխատած գրամով դուղում ունեցած պարտքերը վճարելու համար: Բավական ե հիշել, վոր «1892 թվականին Նոր-Բաջաղետից գաղթողներին տրվել և 1171 անցա-

գիր, իսկ 1893 թվականին՝ 1217 անցագիր: Ղարաքի-
փաստում 1893 թվականին արվել և 570 անցագիր,
իսկ 1894 թվականին՝ 1893 անցագիրք: Նույն տնտես
և նկատում նաև այլ գաղառներում:

ԻՆՁ ՊԵՏՔ Ե ԱՆԵՑԻՆ ՀԵՂԱՓՈԾԱԿԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Վերևում նկարագրված պայմաններից արդեն պարզ
և, վոր լերը Անդրկովկասի բուրժուազիան ու կալվա-
ծատերերը շահագործում էին բոլոր ազգութւոնների
բանվորներին ու գյուղացիներին, լերը բանվորներն
ու գյուղացիները անքում էին ցարական իշխանու-
թյան լծի տակ, բանվորների ու գյուղացիների շահե-
րը պաշտպանող կուսակցութւոնը դուրս պետք և գար
այդ շահագործման ու շահագործողների դեմ:

Հեղափոխական կուսակցութւոնն այդ ժամանակ
պետք և կազմակերպեր բանվորներին ու գյուղացինե-
րին. նա պետք և բացատրեր ու հասկացներ, վոր
բանվորների ու գյուղացիների թշնամին բուրժուա-
ներն ու կալվածատերերն են: Հեղափոխական կու-
սակցութւոնը բանվորների ու շահագործվող գյուղա-
ցիների մեջ պետք և զարթեցներ դասակարգային կռի-
վիտակցութւոնը և նրանց կռիվի պետք և հրավիրեր
շահագործողներին դեմ—առանց ազգի խտրության:

Հենց այդպես էլ վարվում էր Ռուսաստանի սոցիալ-
դեմոկրատական կառավարութւոնը, վոր այդ ժամա-
նակներում նոր էր կազմակերպվում և իրեն նպատակն
եր դնում ղեկավարել բանվոր դասակարգի կռիվը ընդ-
դեմ բոլոր շահագործողներին:

Ինչպես ընկ. Ս. Շահումյանն և տսում, հայ բուր-
ժուազիան աճում, իր փորը հաստացնում եր շահա-
գործելով հայ պրոլետարիատին, թալանելով ու ավե-
րելով քաղաքի ու գյուղի չքավորներին: «Դաշնակ-
ցությունն ել հանգիստ դիտում եր ամբ թալանը և
վեջ մի ծալտուն չեր հանում:

Բայց հենց վոր շահագործվողները փորձում ելին
ամենափոքր չափով անգամ դուրս գալ բուրժուազիայի
դեմ, հենց վոր բանվորներն ուղում ելին դասակար-
գային կռիվ սկսել, Դաշնակցությունն իսկույն լաց
ու կոծ եր բարձրացնում, բանվորներին աշխատում եր
համոզել, վոր բոլոր «հայերն ելլեղ բայրներ են, վոր հա-
յերի մեջ դասակարգային կռիվ չպետք և լինի, վորով-
հետև հայերն ունեն ընդհանուր ազգային թշնամիներ,
ընդհանուր ազգային ձգտումներ»:

Նույնը նաև ցարական իշխանության վերաբերյալ:
Ցարական իշխանությունը, վորպես կապիտալիստների
ու կալվածատերերի իշխանություն, ամեն ձևով պաշտ-
պանում եր հայ կապիտալիստներին, դրամով ել, ու-
րիշ միջոցներով ել հայ կապիտալիստներին ոգնու-
թյուն եր տալիս: Իսկ հայ բանվորությունն ու հայ
գյուղացիներն, ի հարկե, ճնշվում ելին ցարական իշխա-
նության կողմից: Այս ամենն ել Դաշնակցությունը
հանգիստ կերպով դիտում եր:

Բայց բավական եր, վոր «Ժողովրդական մասսանե-
րի մեջ առաջ դար քաղաքական դիտակցության մի
նշան անգամ, բավական եր, վոր այդ մասսաների մեջ
լավեր վառավարության դեմ ուղղված բողոքի մի շնչին

ձայն» և «Դաշնակցութիւնը ծաղրի չեր լինթարկում
այդ բողոքները», ծիծաղում եր բողոքողներին վրա և
քարոզում եր, թե ցարական կառավարութիւն դեմ
չպիտք և կռվել:

Դաշնակցութիւնն ամեն տեղ քարոզում եր, թե հա-
ջերի հայրենիքը Տաճկահայաստանն է, և բոլոր հայերն
եյ պիտք և կռվին միմիայն Տաճկահայաստանը, միմի-
այն հայրենիքն ազատելու համար: Իսկ ոռւս կառա-
վարութիւնն դեմ կամ հայ կապիտալիստների դեմ կըռ-
վել, կնշանակի դավաճանել օգգի և հայրենիքի շահե-
րին, կնշանակի դավաճանել «ազգային մեծ գործին» և
«տաճկահայերի ազատագրութիւնը»:

Այսպէս եր քարոզում Դաշնակցութիւնն այն ժամա-
նակ, չերբ մասսաները ձգտում եյին դասակարգային և
հեղափոխական կռվի, չերբ Անդրկովկասի հայ բան-
վորն ու հայ գլուղացին, մյուս ազգութիւնների աշ-
խատավարութիւն հետ միացած՝ պիտք և պատրաստ-
վեր հենց կապիտալիստների ու ցարական իշխանու-
թիւնն դեմ կռվելու նպատակով: Նույն աչդ Դաշնակ-
ցութիւնն իր «Դրոշակ» թերթի միջոցով զգուշացնում
եր հայերին, վոր նրանք «պրովոկացիաների» դոճ չգնան
և հեղափոխութիւն ճանապարհը չըռնեն:

ՈՒՄ ՇԱՀԵՐՆ ԵՐ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒՄ ԴԱՇՆԱԿՑՈՒ- ԹՅՈՒՆԸ

Այս հարցի պատասխանն արդեն տառնց բացատրելու
չել հասկանալի չե: Դաշնակցութիւնը, ինչպիս տսում և
ընկ. Շահումյանը, — «խեղդում եր հայ պրովիտարիատի
բողոքի ձայնը և աշխատում եր ճնշել հայ բուրժուա-

դիտելի դեմ ուղղված ամեն մի փորձ», ամեն մի հեղափոխական շարժում:

Յեւ հայ բուրժուականների, հայ հարուստների ու կեղեքողների շահերը պաշտպանելով՝ Դաշնակցութիւնն աշխատում էր թմբեցնել հայ բանվորների դասակարգային կռիվը: Այդ բանն անելու համար, ինչպես մենք տեսանք, Դաշնակցութիւնը հայ բանվորի և հայ շահագործվող դուրգացու ուշադրութիւնը հայ կապիտալիստից ու նրա պաշտպան ցարական իշխանութիւնից հեռացնում էր, և քարոզում էր, թե՛ «հայ բանվորի ու դուրգացու թշնամին Տաճկաստանն է և հայ ազգի թշնամին ել տաճիկ ժողովուրդն է»:

Բայց ինչո՞ւ անպատճառ տաճիկն ու Տաճկաստանը: Ինչո՞ւ անպայման «տաճկահայերին տղատելու» հարցով էր զբաղվում Դաշնակցութիւնը:

Այս հարցին ել մենք պետք է պատասխանենք, վոր Դաշնակցութեան իսկական դեմքը մեզ համար լավ պարզվի:

✓ «ՏԱՃԿԱՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԱՏԵԼՈՒ» ՀԱՐՑԸ ԱՇԽԱՏԱՎՈՐՆԵՐԸ ՁԵՑԻՆ ԴՆՈՒՄ

«Տաճկահայաստանը փրկելու» նպատակը կապ ունի՞ր արդյոք այն պայքարի, այն կռիւի հետ, վոր Անդրկովկասի հայ, ռուս, վրացի, թուրք և այլ բանվորները պետք է մղելին ամբողջ Ռուսաստանի բուրժուազիայի և ցարական իշխանութեան դեմ: «Յեթե Դաշնակցութեանը հաջողվեր ազատել Տաճկահայաստանը և ստեղծել այնտեղ նոր, թեկուզ բոլորովին ազատ հայկական մի Թագավորութիւն, զբում և ընկ. Շահում-

յանը: — դրանից դոնե ամենաչնչին չափով կլավանամը
կովկասի հալ պրոլետարիատի և հալ չքավորութեան»
վիճակը:

Իհարկե, վոչ:

Տաճկահայաստանի հարցը չեի առաջացել կովկասի
վոչ հալ, վոչ ուռւս, վոչ վրացի և վոչ ել մի ուրիշ ազ-
գի աշխատավորների ու բանվորների շահերից:

Բայց գուցե Տաճկաստանի հալ աշխատավոր-
ներին փրկելու բարի ցանկութեամբ եր Դաշնակցու-
թեւունը Տաճկահայաստանն «ազատելու» խնդիր առաջ
բերում:

Սա չեւ սխալ ե, վորովհետեւ շատ կան փաստեր այն
մասին, վոր Տաճկաստանի աշխատավոր գլուղացիները
շարունակ բողոքել են, կարծես զգացել են, թե Դաշ-
նակցութեան «փրկելն» իրենց վրա ինչքան թանկ են ըս-
տելու: Նրանք հեռու չեն չեղել Դաշնակցութեանից և
խնդրել են, վոր դաշնակներն իրենց հանգիստ թող-
նեն: Վորովհետեւ, ինչպես մենք կտեսնենք, դաշնակ-
ների գործունեութեւնը նրանց տունն ու տեղն ավե-
րում, նրանց համար միմայն կոտորածներ եր բերում:

«ՏԱՃԿԱՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԱՏՄԱՆ» ԻՍԿԱԿԱՆ V ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ

Յեթե վոչ Անդրկովկասի բանվորներն ու գլուղացի-
ներն ելին աչգ հարցը դնում և փոչ ել տաճկահալ աշ-
խատավորները, ինչպէս եր հապա, վոր «Տաճկահա-
յաստանն ազատելու» մասին խոսվում եր և «Տաճկա-
հայաստանն ազատելու» համար ֆիդայաների ու հալ-
դուկների խմբեր ելին կազմվում:

Այս հարցին պատասխանելու համար պետք է վերհիշենք, Վոր դեռևս տասնութերորդ դարի վերջերին և տասնիններորդ դարի սկզբներին, չորս Ռուսաստանի առևտրական կապիտալը զարգանում ու իր համար շուկաներ եր փնտռում, ցարական իշխանությունն այդ կապիտալի զարգացմանն ընդառաջ գնալով, նվաճողական քաղաքականություն եր տանում իր հարավային սահմանների վրա: Դեռ այդ ժամանակ եր, Վոր ցարական իշխանությանը հաջողվեց գրավել Անդրկովկասի մեծ մասը, խոշոր լերկրամասեր խլելով Ճաճկաստանից ու Պարսկաստանից: Յեվ ինչպես այն ժամանակվա ռուս հրապարակախոսն եր գրում, «դրա շնորհիվ Ռուսաստանը Յեվրոպայի ու Ասիայի միջև դառնալու չե առևտրի կենտրոն. այնպես Վոր, նրա մի ձեռքը հասնի Արևելքին, մյուսը՝ Արևմուտքին: Յեվ այդ միջոցով շատ ուրիշ հողեր և ժողովուրդներ իրեն ահամա հարկատուներ դարձնի և ղեպի իրեն գրավի հնդկական ու ամերիկյան գանձերի պալլի մասը»:

Ռուսաստանի այդ ձգտումները միանգամայն համապատասխանում էլին հայ առևտրականներին ու վաճառականներին, վերսկզբից դրանից նրանք ոգուտ ունելին: Մենք տեղեկանում ենք, Վոր արդեն վաղուց գոչություն ուներ Մադահանի հայ վաճառականական ընկերությունը, Վորի «գլխավոր վաճառելիքներն էլին՝ մետաքս, մետաքսե ու բամբակն գործվածքներ, թանգաղին ափներ և այլն: Նրանց քաղաքաները գնում էլին հնդկական ու պարսկական ծովնորչա քաղաքները, Բուխարայի կողմերը, Թիֆլիս, ուր վաղուց արդեն սեփական քարվանսարաներ ունեյին»:

¹ «Նոր ուղի», № 5, 1929 թ., էջ 155.

Այս վաճառականների ու Ռուսաստանի տոնարա-
կան կապիտալի շահերն իրար հետ կապված ելին.
դրա համար ել հալ վաճառականները ցարական իշ-
խանությանը պիմումներ ելին անում, թե չեղեք մեր
չիրկիրը գրավեցեք, իսկ մենք ել ներսից կապատամբ-
վենք, կոգնենք ձեզ:

Իսկ Ռուսաստանի ցարական իշխանությունն ել
իր ալը նպատակներն իրականացնելու համար՝ հալ վա-
ճառականների հետ միասին քարոզում ելին, թե ցարի
նպատակն և քրիստոնյա հայերին ու Հայաստանը
փրկել մահմեդականների լծից և միացնել Ռուսաստա-
նին, դուրս քշելով պարսիկներին:

Հետագայում, տասնիններորդ դարի վերջին քա-
ռորդում, մենք տեսնում ենք, վոր հալ բուրժուազիա-
լի շահերը պաշտպանող հրապարակախոս Գրիգոր Ար-
ծրունին նույնպես կոչ և անում՝ այս անգամ աղբին
Տաճկաստանի «հալ չեղբայրներին», վոր նրանք ամեն
կերպ աշխատեն Տաճկահայաստանը միացնել Ռուսաս-
տանին: Բայց Արծրունու զրդապատճառները տարբեր
են տասնիններորդ դարի սկզբի հրապարակախոսների
զրդապատճառներից, Արծրունին ալը բանն առաջար-
կում և վոչ թե միայն առևտուր անելու համար, ալ և
պլխավորապես հալ բուրժուազիալի ուղադրությունն և
գրավում Տաճկահայաստանի հանքային հարստու-
թյունների, քարածուխի և ալ հանքերի շահագործ-
ման վրա: Իսկ սրա պատճառն այն եր, վոր հալ բուր-
ժուազիան որդեն դառնում եր արդյունաբերական
բուրժուազիա. նրան չեյին բավարարում միմիայն
առևտուրն ու քարավանները. ինչպես վերն ասացինք,
նա աղբին գործարանների ու հանքերի տեր եր և իր

հարստութիւնն ավելի բազմապատկելու նպատակով,
ուղղւած եր իր առևտրի ու արդշունտքերութեան հա-
մար գաղութ դարձնի Տաճկաստանի հանքերն ու
հարստութիւնը:

Տասնիներորդ դարու վերջերին Անդրկովկասի
հայ բուրժուազիայի շահը միանգամայն համապատաս-
խանում եր ոռոսական բուրժուազիայի և միապետու-
թեան նվաճողական ձգտումներին: Հենց այդ պատճա-
ռով եր, վոր հայ բուրժուազիան և նրա կուսակցու-
թիւնն Դաշնակցութիւնը իննսունական թվականնե-
րին կրկնում ելին Տաճկահայաստանը տաճիկներից
խլելու և Ռուսաստանին միացնելու գաղափարը: Բայց
Դաշնակցութիւնն ու բուրժուազիան ալլևս Արծրու-
նու նման հարցը պարզ չեյին կարող դնել, թե Տաճ-
կահայաստանը պետք ե խլել՝ հայ բուրժուազիայի
կողմից այնտեղի հարստութիւնները և բնակչութիւնը
շահադործելու համար: Այդ դեպքում մասսաները
չիրես կդարձնեյին հայ բուրժուազիայից ու նրա կու-
սակցութիւնն Դաշնակցութիւնից: Իսկ այդ գործը
գլուխ բերելու համար մասսաների մասնակցութիւնը
անհրաժեշտ եր: Իրա համար ել Դաշնակցութիւնն
աշխատեց թող փչել աշխատավորութեան աչքին և
սկսեց քարոզել, թե Տաճկահայաստանը Թուրքիայից
պետք ե խլել՝ այնտեղի հայ չղբալըներին ազատելու
համար:

Յեւ վորպեսզի հայ աշխատավորներին կարողանա
կովի դուրս բերել թուրք աշխատավորութեան դեմ՝
Դաշնակցութիւնը հայ աշխատավորութեանը թունա-
վորում եր նացիոնալիզմի թուշնով,—հայ և թուրք
ազգութիւնների դասակարգային շերտավորումները

Թագցնում և նրանց իրար դեմ զրգւում էր վարպետ
ազգութիւններ: Շէշը և Թուրքը դարավոր թշնամի-
ներ են, քարոզում եր Դաշնակցութիւնը. բարբարոս
Թուրքը տիրացել է մեր հայրենիքին, մեր անցյալ
Թագավորութիւնը Թուրքը կործանել է, ուստի հայի
և Թուրքի միջև վաչ մի հաշտութիւն չի կարող լինել:

ՀԱՅԴՈՒԿԱՅԻՆ ՇԱՐԺՈՒՄԸ

Այսպիսով, Դաշնակցութեան «հայ լեղբայրներին փըր-
կելու» լուրն զր, իրականութեան մէջ նշանակում եր
Անդրկովկասի հայ բուրժուազիայի համար հանքեր ու
նավթահորեր ձեռք բերելու Իսկ վորովհետեւ հանքերն
ու նավթահորերը միմիայն կովով կարելի չիւր ձեռք
բերել Տաճկաստանից, Անդրկովկասի հայ բուրժուա-
զիայի կուսակցութիւն Դաշնակցութիւնը կազմում է
այդպիսի կովով խմբեր: Դաշնակցութեան «հեղափո-
խական» խմբապետական, հայդուկային խմբերը Ան-
դրկովկասում կազմակերպւում, Անդրկովկասից անց-
նում ելին Տաճկաստան՝ այնտեղ ապստամբութիւն-
ներ բարձրացնելու համար: Յե՛վ Անդրկովկասի հայ
բուրժուազիան եր, վոր այդ խմբերին զրամ, զենք,
ամեն տեսակ միջոցներ եր տալիս՝ Տաճկահայաստանը
խելու համար: Իսկ ցարական իշխանութիւնը Դաշ-
նակցութեան և հայ բուրժուազիայի այդ աշխատանք-
ների վրա նայում եր ներողամտութեամբ, հաճախ
մինջե իսկ ոգնում եր նրանց, վորովհետեւ Դաշնակցու-
թեան ձգտումներն ոգտակար ելին նաեւ ցարիզմի հա-
մար:

Տաճկահայաստանի խոշոր հողամասերը Տաճկաստա-

նից կտրվելով, պարզ, և վոր պետք և միանալին Ռուսաստանին և պետք և նպաստելին Ռուսաստանի հաբավալին սահմանները մինչև Միջերկրական ծովն ու Պարսից ծոցը հասցնելու ծրագրին:

ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՍՊԱՍԵԼԻՔՆ ԻՄՊԵՐԻԱԼԻՍՏ-ՆԵՐԻՑ

Սեփական ուժերով իշխանութլունը գրավելու, կամ իր ուժերով «Հայաստանն ազատելու» նպատակով չեր, վոր Դաշնակցութլունը կազմակերպում եր այս ապրստամբութլունները:

Ընդհակառակը:

Հայ բուրժուազիալի կուսակցութլուն Դաշնակցութլունն իր հուլսը դրել եր Յեվրոպայի և ուսական իմպերիալիստների վրա:

Մի կողմից հայդուկային և ֆիդայական խմբեր ուղարկելով Տաճկաստան, մյուս կողմից Դաշնակցութլունը պատգամավորներ եր ուղարկում Յեվրոպա և Ամերիկա և իմպերիալիստներից ոգնութլուն եր ուղում Հայաստանն «ազատելու», կամ «Հայաստանի մանդատը» վերցնելու համար:

Յեվրոպական իմպերիալիստներից Դաշնակցութլունն ոգնութլուն եր խնդրում և դթութլուն եր աղերսում, թե՛ ով բարի իմպերիալիստներ, չեկեք ու ազատեք կոտորվող հայ ժողովրդին:

ԻՄՊԵՐԻԱԼԻՍՏՆԵՐԻ ՎԵՐԱԲԵՐՄՈՒՆՔԸ

Իսկ իմպերիալիստները Տաճկաստանի դործերին միշտ ել ուրախութլամբ են խտունվել: Վարովհեաե,

ինչպես մենք պատմութիւնից զխտենք, խոշոր իմպերիալիստական պետութիւնները միշտ եւ մտածել են Տաճկաստանը մաս-մաս տնկու և իրենց միջև բաժանելու մասին:

Բավական և բերենք այստեղ միքանի տող այն դադանի պայմանագրից, վոր մեծ պատերազմի ժամանակ, 1916 թվի դարձանը կնքվել և Անգլիայի, Ֆրանսիայի և Ռուսաստանի միջև (այդ դաշնագիրը հրապարակ հանեցին քաղլիկիկները, Հոկտեմբերյան հեղափոխութեան որերին¹):

Այդ համաձայնութեան մեջ ասվում է, վոր՝

«Ռուսաստանը ձեռք է բերում Երզրումի, Տրապիզոնի, Վանի և Բիթլիսի շրջանները, ինչպես և հարավային Գրգաստանի տերրիտորիան՝ Մուշ-Մղերթ, Իջըն-Ումար, Ամալիա-պարսկական գծով:

«Ֆրանսիան ստանում է Սիրիայի ծովափնւա շերտը, Ադանայի վիլայեթը և հարակից՝ Անթափ-Մարդին գծից մինչև ապագա ոռոսական սահմանը և հյուսիսից՝ Ալա-դուղի ու Կեսարիայի, Ադ-դուղի, Իլ-դիզ դուղի, Պարբերդի գծի սահմաններում բնկած հողերը:

«Մեծ Բրիտանիան (Անգլիան) ձեռք է բերում Միջագետքի հարավային մասը՝ Բաղդադ քաղաքի հետ միասին, հյուսիսում՝ Հայֆա ու Աղկա նավահանգիստները և այլն»:

Այս մի որինակն արդեն ցույց է տալիս, թե ինչ վերաբերմունք են ունեցել այդ 3 պետութիւնները դեպի Տաճկաստանը:

Բայց միմիայն դրանք չեն. Գերմանիան, Իտալիան

¹ Տես Ա. Կարինյանի «Իմպերիալիստական պատերազմն ու Հայաստանը» զրբույթը:

և ուրիշներն ել Տաճկաստանի վրա նույն նպատակով
են նալել: Ամեն մեկն աշխատել է Տաճկաստանից մի
վորեւե բան պոկել—կամ կոնցեսիաներ ստանալ, կամ
նրա յերկրում յերկաթուղի անցկացնել ու նրա հանքերը
շահագործել, կամ վորեւե կտոր հողամաս խլել: Մի
խոսքով՝ բոլորն ել աշխատել են Տաճկաստանն իրենց
գաղութը դարձնել, կամ տիրել Տաճկաստանին:

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑԸ ՎՈՐՊԵՍ ՄԻՋՈՑ

Իմպերիալիստական պետությունների այդ նպատակ-
ների համար Տաճկահայաստանն ու հայդուկային շար-
ժումն ամենաձեռնտու բանն են դարձել:

Ինչո՞ւ:

Վորովհետև գաղութների հայ բուրժուազիան, Տաճ-
կահայաստանը ձեռք բերելու համար, ինչպես ասացինք,
իր հույսը դրել էր իմպերիալիստական պետություն-
ների վրա և ապստամբություններն ել Տաճկաստանում
նրա համար եր կազմակերպում, վորպեսզի իմպերիա-
լիստները «հայաց աղդին իղձան», նրան ոգնության
հասնեն:

Յեվ իսկապես՝ իմպերիալիստները Հայաստանի և
հայ ժողովրդի մասին դովհատներ ելին գրում, հայ
բուրժուազիային և Դաշնակցությանը խոստումներ ելին
անում, վոր ամեն կերպ կոգնեն: Մինչև անգամ սուլ-
թանական իշխանության վրա վորոշ ճնշումներ ելին
գործ դնում:

Բայց նրանց իսկական նպատակը բոլորովին ուրիշ
էր: Այդ բոլորի հետևանքով՝ յերբ անդլիական, ֆրան-
սիական կամ ուրիշ իմպերիալիստներին հաջողվում էր

վորեն կոնցեսիա վերցնել, վորեն դիջումս տանալ սուլթանական իշխանութլունից, նրանք իսկուլն մոռանում էին Հայաստանն ել, հայերին ել և սուլթանին ազատութլուն էլին տալիս, վոր նա հայերի և առհասարակ քրիստոնյաների կոտորած կազմակերպի։

Իսկ սուլթանի բռնակալական իշխանութլունն էլ ամենադադանալին միջոցներով վրեժ եր առնում իր տնհաջողութլան պատճառը համարվող հայերից, հայերի կոտորածներ եր կազմակերպում և աշխատում եր Տաճկաստանը մաքրել հալ և քրիստոնյա ուրիշ ազգերից։

ԳԻՏԵՅԻՆ ԱՅՍ ԲԱՆԸ ԴԱՇՆԱԿՅԱԿԱՆՆԵՐԸ

Տեսնում էին այս ամենը դաշնակցականները։ Ի հարկե, գիտելին։ Դեռ դաշնակների հրապարակ դալուց շատ առաջ, հալ ազգայնական գրող Ռաֆֆին գրել եր, «Քրդերի հակակրութլունը և հայերի համակրութլունը դեպի ռուսները—այդ չերկու հակառակ արտահայտութլունները բավական էին մի սխալ չեզրակացութլուն տալու տնդլիացիներին, հորինելու ալն պլանը, վոր նրանք նպատակ ունեյին կազմել Հայաստանի վերաբերմամբ... Հայերի վիճակը շատ չեղ հետաքրքրում տնդլիացիներին. նրանց մի ուրիշ բան եր հարկավոր։ Նրանց հարկավոր եր մի գորավոր պատճենը, վոր կանգնեցնելին ռուսների առաջ», վորպեսպիցարական Ռուսաստանը չկարողանար Տաճկաստանից խլել Տաճկահայաստանը։

Ռաֆֆին գրում է, վոր ալդ նպատակի համար տնդլիացիները «քրդերին ավելի ընդունակ էլին գրանում և տալ, նուլն Ռաֆֆին նկարագրում է, թե

ինչպես անգլիական կոնսուլները (պետութեան ներկայացուցիչները) ոգնում ելին, վոր կազմակերպվեն քրդական միութեաններ։ Նա շնչտում ե, վոր անգլիական ներկայացուցիչները ձգտել են քուրդ բեկաֆի ցեղերը միացնել յեւ կազմել ռազմական զնդեր։

«Այդ բոլոր ջանքերի հետեանքն այն չեղավ, վոր քրդերը, տեսնելով, վոր իրենց վրա ուշադրութեան են դարձնում, ավելի չերես առան, ավելի հանդուգն դարձան, և հենց այն ժամանակ, չերբ ռուսաց բանակը կանգնած եր Սան-Ստեֆանոյի մեջ, Խնուսի կողմերում քրդերն սկսեցին կոտորել հայերին, իսկ Աղբակա, Բաշկալայի կողմերում Շելի Իւստուլլահը վոչնչացրեց ավելի քան հիսուն հայոց գլուղեր և արժանացավ Վանի անգլիական կոնսուլի սիրալիր այցելութեան»...

Տեսնում ենք, վոր ամենաթունդ ազգայնական գրող Ռաֆֆին անդամ նկատում ե, վոր անգլիական իմպերիալիստներն իրենց շահերի համար կազմակերպում են փոքր ազգութեանների կոտորածներ։ Յեւ միմիայն այս փաստը չի, միմիայն մի քիչ առաջ մեր բերած գաղտնի դաշնագրերը չեն։ Անթիվ ու անհամար են իմպերիալիստների խաղացած խտրերը «Հայոց հարցի» և «Տաճկահայաստանն տղատելու» հարցի գլխին։ Յեւ ինչպես ասացինք, վոչ միայն անգլիական իմպերիալիստներն են այդպես վարվել, այլև Ֆրանսիական, ռուսական, գերմանական և այլն։

ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆ ԻՄՊԵՐԻԱԼԻԶՄԻ ԳՈՐԾԻՔ՝

Այս ամենից հետո հարց ե առաջ դալիս։ Յեթե այս ամենը դաշնակներին հայտնի չեր, ինչպե նրանք շա-

բունակ կապված ելին մնում իմպերիալիստների փե-
շերից: Ինչո՞ւ Դաշնակցութունը մինչև վերջն ել իմ-
պերիալիստների համար սպասավորի դեր եր կատա-
րում:

Վորովհետև, ինչպես ասում են, Դաշնակցութւան
վտարներից ել չեր կախված հայ ժողովրդի կամ հայ աշ-
խատավորների փրկութւունը:

Հենց վոր իմպերիալիստները միջամտում ելին Տաճ-
կաստանի գործերին ու իրենց ցանկացածը սուլթա-
նական իշխանութւունից ստանալով մի կողմ ելին
քաշվում, հենց վոր սուլթանն իր ահռելի կոտորած-
ներն եր կազմակերպում, իհարկե, հալոսները հեշ-
տութւամբ կարողանում ելին կովի դաշտը թողնել ու
արտասանման փախչել: Իսկ գաղութներում ապրող
հայ բուրժուազիան, իհարկե, կորցնելու վոչինչ չուներ,
վորովհետև նրա հարստութւունն ել, նրա տունն ու
տեղն ել, նրա ընտանիքն ու մօտիկներն ել, բոլորն ել
Տաճկաստանի սահմաններից դուրս ելին գտնվում, ու
սուլթանական բռնապետութւունն ինչ ել աներ՝ նրանց
վոչ մի կերպ մնասել չեր կարող:

Ուրեմն, չեթե գաղութների հայ բուրժուազիան ալս-
քան հեշտ եր պրծնում և ալդ կոտորածներից ինքը
մնաս չուներ, ել ինչո՞ւ հրաժարվեր նույն ուղղութւամբ
իր գործը շարունակելուց, քանի վոր թե ռուսական և
թե չեվրոպական ուրիշ իմպերիալիստներ նրան հույ-
սեր ելին տալիս, նրա հետ կապեր ելին հաստատում:
Այսպես որինակ՝ հայտնի չե, վոր Բագվում հսկայական
նաւթահորեր ունեցող միլիոնատեր Ղուկասովը մեծ
իմպերիալիստական պատերազմի ժամանակ ավելի
հարստացավ, քանի վոր չեվրոպական միջանի ընկե-

բուլժյուններ իրենց գործարանների պատրաստած հը-
րացաններն ու զինամթերքները նրա միջոցով ելին
վաճառում ցարական կառավարությանը¹։

Եւ ինչհետեւ այդ բուրժուազիան իմպերիալիստների
փեշերից չկաշներ։ Ու Դաշնակցությունն եւ ինչհետեւ
պետք է պաշտպաներ այդ բուրժուազիայի շահերը, չե-
թե հրաժարվեր իմպերիալիստների ձեռքին գործիք
դառնալուց և գաղութների հայ բուրժուազիայի կամքը
կատարելուց։

Իսկ հայ ժողովուրդը, հայ աշխատավորները Տաճ-
կաստանում թող կոտորվեն։ Այդ վոչինչ։ Դա հերո-
սությունն է։ Ձե՛ք վոր նրանք իրենց արյան գնով «հայ-
րենիք են փրկում» մուսուլմանների, տաճիկների ձեռ-
քից։ Ձե՛ք վոր նրանք իրենց «սուրբ ազգն» են պաշտ-
պանում և հին հայկական թագավորությունը նորից
պետք է ստեղծեն և իրենց դարերի թշնամուն, «հարամ»
թուրքերին չերկրի չերեսից պետք է ջնջեն։

Այսպես եր մտածում Դաշնակցությունը և հայ լու-
սավորչական չեկեղեցու միջոցով, չեկեղեցական-ծխա-
կան ու հայկական բոլոր դպրոցների միջոցով այս
գաղափարներն եր տարածում հայ չերիտասարդու-
թյան, հայ աշխատավորների և առհասարակ հայ բը-
նակչության մեջ։

Դաշնակցական գրողներն ու լրագրողներն աշխա-
տավորությանն աշխատում ելին համոզել, թե հայ
կապիտալիստի, հայ բանվորի, հայ գյուղացու շահերը
մեկ են — նրանք իրարու դեմ չպետք է կռվեն, և հայ
աշխատավորներին, ինչպես մենք տեսանք, գրգռում
ելին թուրք աշխատավորության դեմ։ Առաջ ելին բե-

¹ Տես Ս. Կարինյանի «Հայ ազգայնականների ուղին»։

ըսում ազգային ատելութիւն, ազգային թշնամութիւն
և դրանով ծառայում ելին հայ բուրժուազիային և նրանց
հրամայող իմպերիալիստներին:

Ինչպես մի փոքր հետո կտեսնենք, իր գոյութիւն
30—40 տարիների ընթացքում Դաշնակցութիւնը չհրա-
ժարվեց իմպերիալիստների դոներին քարշ զալուց, և
թե՛ իմպերիալիստական պատերազմի ժամանակ, թե՛
իր իշխանութիւն ժամանակ և թե՛ այժմ արտասահմա-
նում ու մեզ մոտ, միշտ ել միևնույն հակահեղափոխական
գործն եր կատարում: Այսինքն, թուլացնում եր բան-
վորների ու գյուղացիների հեղափոխական կռիւլը, խան-
դարում եր, վոր բանվորներն ու գյուղացիները կապի-
տալիստների և կալվածատերերի դեմ կռիւ մղեն: Իսկ
մյուս կողմից հայ աշխատավորների մեջ ազգային
ատելութիւն եր տռաջացնում և հայ բանվորին ու
գյուղացուն կռիւ չեր հանում իրենց չեզբայր թուրք,
ուսև և վրացի բանվորների և գյուղացիների դեմ:

II. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԱՆ ԴԵՐԸ 1905 ԹՎԱԿԱՆԻ ՀԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄՆԵՐԻ ԸՆԹԱՑՔՈՒՄ

ՀԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄՆ ԱՆԴՐԿՈՎԿԱՍՈՒՄ

Դաշնակցութիւնն իր այս քարոզներով կարճ ժամանակահատիկէ ի վեր կապիտալիստին բանվորների զայրույթից: Իհարկե, վոչ: Հակառակ դաշնակների ցանկութեան, բանվորների հեղափոխական շարժումն Անդրկովկասում քանի մնում՝ զարգանում էր: Գործադուլներն ավելանում էին և բանվորների ցույցերը շատանում:

Այս շարժման մեջ, պարզ է, վոր ամենահեղափոխական և ամենաառաջին տեղը գրավում էր Բազմի բանվորութիւնը: 1900—1901 թվականից Բազմում արդեն աշխատում էր Ռուսաստանի Սոցիալ-դեմոկրատական բանվորական կուսակցութիւնը (այսինքն՝ մեր, բալլէիկների կուսակցութիւնը, վոր առաջ այդպես էր կոչվում): Յեւ մեր կուսակցութիւնն արդեն սկսում է կազմակերպել բանվորներին:

1901 թվի ապրիլի 21-ին և 1902 թվի մարտի 2-ին ու մայիսի 27-ին մենք արդեն տեսնում ենք, վոր Բազմի բանվորները դուրս են գալիս փողոցները և ցույց են կազմակերպում կապիտալիստների և ցարական իշխանութեան դեմ:

Իսկ 1903 թվի հուլիսի 3-ին տեղի չէ ունենում գործադուլ, վորի մասին Ռ. Ս. Դ. Բ. Կ. զաղտնի թերթը՝

«Կալժը» հետեւյալն է գրում. «Սկսվեց Բագվի հայտնի գործադուլը: Սկզբում կանգ առան Նորելի, Ռոտշիլդի, Շիրաակի և այլ գործարանները, հետո կանգնեց վոյջ Բագուն—Սև և Սպիտակ քաղաքները, Բիրի-Ելբաթը, յերկաթուղային դեպոն և վերջում գործադուլը դարձավ ընդհանուր:

Հաջորդ 1904—1905 թվականներին նույնպես Բագվում տեղի չեն ունենում խոշոր գործադուլներ, վորոնց շնորհիվ Բագվի կապիտալիստներն ստիպված են լինում բանվորներին խոշոր զիջումներ անել: Մասնավանդ 1904 թվի գործադուլը վերջանում է բանվորների հաղթութեամբ: Այս բանն, իհարկե, անհանգստացնում է ցարական իշխանութեանը, վորովհետև ցարական իշխանութեւնը մտածում է, վոր այդ հաջողութեւններից վոզեորված ուրիշ քաղաքներում էլ գործադուլներ կկազմակերպվեն:

Հետաքրքիր է աշխատավորների տնտեսից այդ ժամանակ խոսող Կոնստանտին Յատիսովի ճառը, վոր նա արտասանել է 1904 թվի գործադուլի մասին. նա «վալրենիներ» և անվանում բանվորներին, շեշտում է, վոր բուրժուազիան նրանց գործադուլի պատճառով 5 միլիոն ուրբուլց ավելի ղնաս է ունեցել և, իհարկե, վոչ թե առաջարկում է բանվորների աշխատավարձն ավելացնել, կամ աշխատանքի ժամերը կրճատել, այլ միմիայն թուլլատրել, վոր բանվորներն արհմիութեւններ ունենան: Ինչ՞ով, վորովհետև, ասում է Յատիսովը, ժմիայն այն ժամանակ ամեն մեկը մեզանից կդադարի զգալ իրեն հրաբուխի վրա ապրողի դերում...»:

Այստեղից պարզ է, վոր Անդրկովկասի խոշոր կապիտալիստներն արդեն սաբստիում էին սրբութա-

րիատից, արդեն իրենց զգում ելին «հրաբուխի վրա ապրողի դերում...» և լեղապատառ կերպով մտածում ելին, վոր ակդ հրաբուխը, պրոլետարիատի հեղափոխութունը կժալթքի ու իրենց մեծ պատառը ականջներն ել չի թողնի:

Միմիայն Բագվում չեք դրութունն ալսպես:

1902 թվին բանվորական խոշոր գործադուլ և տեղի ունենում և Բաթումում, վորտեղ «բանվորներից ձերբակալվում են 60 հոգի և 306 հոգի չել աքսորվում են վորպես «անբարեհույս» մարդիկ¹»:

1905 թվի վերջերին գործադուլ և տեղի ունենում նաև Անդրկովկասյան լեռնաթուղում, վորին ակտիվ կերպով մասնակցում են և ներկալիս Հայաստանի գրծում աշխատող բանվորները՝ լենինականում, Սանահում և այլն: «Անդրկովկասի 30.000-ի չափ լեռնաթուղային բանվորները լենթարկվում են բռնութունների, բանտի և աքսորի: Դեկտեմբեր 23-24-ին ձերբակալվում են գործադուլի ղեկավարները.—

Թիֆլիսի բանտերում—224 հոգի,

Գանձակի » 44 »

Յերևանի » 47 »

Ալեքսանդրապոլի 35 »

իսկ ձերբակալված շարքային, գործադուլին ակտիվ մասնակցող բանվորների թիվը՝ 1041 հոգի: Այնուհետև՝ մինչև հունվարի սկզբները Հայաստանում կրկին ձերբակալվում և տեղավորվում են՝

Յերևանի բանտում 221 հոգի,

նահանգի բանտերում 288 հոգի:

¹ Ա. Կարինյան «Անդրկովկասը 1905 թվին», էջ 22:

Հեռացվում են լերկաթուղու աշխատանքներից, հետ-
ջընդունվելու իրավունքով 218 բանվոր, իսկ Անդր-
կովկասի սահմաններից աքսորվում են 300¹։

Նույնը նաև Ալլահվերդում։ Գործադուլ է տեղի ու-
նենում 1903-1904 թվականներին, այնուհետև 1906
թվին։

Այս բոլոր փաստերը ցույց են տալիս, վոր Անդր-
կովկասի բանվորները գնալով ուժեղանում, գնալով
կազմակերպվում էին և ցարական իշխանութլունը՝
պաշտպանելով կապիտալիստներին՝ բանվորներին լեն-
թարկում էր հալածանքի, ու բանտերը լցնում էր բան-
վորներով։

Բայց այս բանի միջոցներով գործը գլուխ չէր գա,
դրա համար էլ, թե կապիտալիստները և թե ցարա-
կան իշխանութլունը՝ բանվորներին ճնշելու ավելի
խորամանկ միջոց էին մտածում։

ԱԶԳԱՅԻՆ ԽՏՐՈՒԹՅՈՒՆՆ ՈՒ ԱԶԳԱՅՆԱԿԱՆ ԿՌԻՎՆԵՐԸ

Այդ խորամանկ միջոցներից ամենագլխավորն այն
էր, վոր ամեն մի տղգութլան կապիտալիստ իր գոր-
ծարանում աշխատում էր հավաքել իր ազգին պատ-
կանող բանվորներին կամ աշխատում էր իր գործա-
րանը հաղադրել մյուսի գործարանին։ Այսպես, որինակ՝
Բազմի հայ գործարանատերն ու նավթահորերի տերը,
ոգտվելով այն հանգամանքից, վոր հայ բանվորը դեռ
գլուղից նոր չեկած մարդ էր, դեռ գործի ելութլունը
լավ չէր հասկանում, հայ բանվորներին գրգռում էր
թուրք բանվորների դեմ, ասելով, վոր նրանք հարամ

¹ Մելիք-Յուլյան «1903-1907», էջ. 92։

մահմեդականներ են, իսկ իրենք իրենց ձևացնում ելին «բարերարներ», վորոնք հայոց ազգի մասին են մտածում: Նույնն ելին անում նաև թուրք կապիտալիստները:

Շատ հետաքրքիր է, որինակ, Ալլահվերդու պղնձահանքերի 1903 թվի գործադուլը: Գործադուլ հայտարարելուն պես, պղնձահանքերի գերեկատորն իսկույն մի ազդեցիկ պարսիկ՝ Ախունդովի միջոցով կարողանում է պարսիկ բանվորներին համոզել, վոր նրանք գործադուլին չմասնակցեն: Խոստանում է ավելացնել նրանց աշխատավարձը, լավացնել նրանց աշխատանքի պայմանները: Յեվ քանի վոր պարսիկ բանվորները գործադուլից հրաժարվում են՝ գործադուլն անհաջող է անցնում:

Ահա այս նույն ձևերով էլ, զանազան ազգությունների բանվորներին իրար դեմ կռվեցնելու խորամանկ միջոցով էլ, կապիտալիստներն ու ցարական իշխանությունն աշխատում են բանվորական հեղափոխության առաջն առնել:

ԳՅՈՒՂԱՑԻԱԿԱՆ ՀԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ՇԱՐԺՄԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ 1905 ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻՆ

Անդրկովկասի ամենաուժեղ գյուղացիական ապստամբություններն այդ ժամանակ տեղի չեն ունեցել Վրաստանում — Բուխարիսի և Բաթումի նահանգներում (գլխավորապես Գուրիաում), մասամբ նաև Թիֆլիսի նահանգում:

«1905 թվի փետրվարի 19-ին՝ Բաթումի նահանգում հայտարարվում է զինվորական դրուքյուն: Պաշտոնա-

¹ Ա. Կարինյան, «Անդրկովկասը 1905 թվին», — էջ 25:

կան առանձին հայտարարութեան մեջ կառավարութիւնը հայտնում եր, վոր «վերջին չերեք տարվա ընթացքում Գուլիայում ստեղծվել եր նախ գլուղացիների հողային շարժում ընդդէմ կալվածատերերի, իսկ հետո՝ բացահայտ հակապետական ապստամբություն, վորի ընթացքում կատարվում ելին քաղաքական ապստամբութիւններ և պետական ու կրօնական հիմնարկների դէմ ուղղված մահափորձեր»:

Յեւ վերջ կառավարութեանը չի հաջողվում գինված ուժերով ճնշել ապստամբներին, կառավարութեան մի բարձր պաշտոնյայի, Սուլթան Կրիմ Գիրեյին, ուղարկում են «տեղական բնակչութեան կարիքներին ծանոթանալու համար»:

Պարզվում ե, վոր գլուղացիները պահանջում են.

«Հող և ազատութիւն»¹: «Մենք չենք կարողանում ոգտվել մեր սեփական հողերից, արտատեղիներից և ջրից»... «Անհրաժեշտ ե թեթեացնել կապիտալի պայմանները և գլուղացիների պարտականութիւնները կալվածատերերի նկատմամբ, հարկովոր ե թեթեացնել բազմաթիվ տուրքերի ծանրութիւնը»... «Վոչընչացնել անուղղակի հարկերը»... «Հոգեւորականների և վոստիկանների հողերը հանձնել ժողովրդին»... «Սղատել չունեորներին»:

«Այդ բոլորի իրականացման համար պետք են ժողովներ, խոսքի, մամուլի և դործադուլների ազատութիւն» և այլն:

«...Սակայն—նկատի առնելով այն, վոր պետութիւնն որենքները շոշափում են վողջ հասարակութեան շահերը, միանգամայն բնական ե, վոր որենքներն ապա-

¹ Նույն տեղում:

գալու՞մ այետք ե մշակվեն ժողովրդական ներկայացուցիչներ յ մասնակցութեամբ: Դրա համար ել անհրաժեշտ ե զընդհանուր ինքնավարութեուն»¹:

Այս են ասում ապստամբված գյուղացիները և այս տեսակ պահանջներ են դնում:

Միանգամայն պարզ ե, վոր այս լոգուհներն ուղղված ելին շահագործողների և նրանց իշխանութեան դեմ: Այս պահանջներով կռիվ եր հայտարարվում Անգրկովկասի խաներին, բեկերին, կալվածատերերին ու կապիտալիստներին:

Ծիշտ այս նույն նպատակով ապստամբութեաններ կազմակերպվել են նաև Վրաստանի ուրիշ գավառներում— Գորիում և այլն: «1905 թվի փետրվար 27—28-ին Շորապան գյուղում գյուղացիներն այրում և քարուքանդ են անում «գյուղական վարչութեան» շէնքը: Շորապան գավառի Վարձիլ գյուղի գյուղացիները բռնադատվում են վանքապատեկան 500 դեսպատին հողը և վանահորն օտարում են հեռանալ Թիֆլիս»²:

ՀԱՅԱՐԱՆԿ ԶԵՎ ԹՈՒՐԳԱՐԱՆԿ ՇՐՋԱՆՆԵՐԻ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Արդոք միևնույն դրութեունը չէր նաև հայկական և թուրքական բնակչութեուն ունեցող գավառներում, ուրիշ խոսքով ասած՝ ներկայիս Հայաստանում ու Ադրբեջանում: Ծիշտ միևնույն դրութեունն եր, Բալց և այնպես այդ գավառներում գյուղացիական ապստամբութեաններն այնքան ել չծավալվեցին և ուրիշ կեր-

¹ Բոլոր այս ցիտատները նույն դատավորութեամբ վերցրել ենք եջ 27 Ա. Կարինյանի 1905 թ. գրքուկից:

² Նույն տեղում. եջ 30:

պարանք ստացան: Ի՞նչն էր սրա պատճառը. պատ-
ճառներ շատ կային, որինակ, ընկ. Ա. Կարինյանն ար-
ձանագրում է տոյն փաստը, վոր Նախիջևանի և ուրիշ
միջանի շրջաններում կալվածատեր ելին հանդիսա-
նում թուրքերը և դրա համար ել թուրք բեկի կողմից
շահագործվող հալ գլուղացին այդ բեկին ատում է վոչ
միայն իբր դասակարգային հակառակորդ, այլև իբր
թշնամի ցեղի ներկայացուցչի:

Իսկ Ադրբեջանում, քանի վոր հալ չարչին, հալ վա-
ճառակա՞նն ու հալ կապիտալիստն ելին շահագործում
թուրք աշխատավորներին, միևնույն կերպ թուրք աշ-
խատավորներն ել այդ բուրժուաների վրա նայում ելին
վոչ միայն վորպես կապիտալիստների, այլև վորպես
հայերի, հալ կապիտալիստների վրա:

Հալ և թուրք բնակչության միջև կային և լայլանե-
րի ու հողային ուրիշ վեճեր, այնպես վոր հեշտությամբ
կարելի չեր հայերին և թուրքերին գրգռել իրար դեմ
և հեշտությամբ կարելի չեր նրանց համոզել, վոր
նրանց ընդհանուր թշնամին վոչ թե բոլոր ազգի կա-
պիտալիստներն ու կալվածատերերն են, այլ հալի
թշնամին թուրքն է, իսկ թուրքի թշնամին՝ հալը:

Այսպիսով դասակարգային կռիվը կարելի չեր փո-
խել ազգային կռիվի և շահագործվող հալ և թուրք գլու-
ղացիները վոչ բեկերի դեմ կկռվեն, վոչ կապիտա-
լիստների, վոչ ել ցարական իշխանության, այլ կկռ-
վեն իրարու դեմ, վորովհետև ազգայնական կուսակ-
ցություններն ու ցարական իշխանությունն աշխա-
տում ելին նրանց աչքերը փակել և նրանց ուշադրու-
թյունը հեռացնել իսկական թշնամուց, շահագործող
դասակարգից:

ՑԱՐԱԿԱՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՅԵՎ ԲԱՅԼՇԵՎԻԿՆԵՐԻ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հայտնի չե, վոր 1900-ական թվականների սկզբին, արդեն ամբողջ Ռուսաստանում դարգանում ու պատ-
րաստվում եր բանվորների հեղափոխական շարժումը։
Յեվ ահա՝ սարսափահար ցարական իշխանութունը,
հենց վերեն ասած ծրագրով, աշխատում ե կազմակեր-
պել հայ-թուրքական կոտորածներ, վորպեսզի Անդըր-
կովկասի բանվորության ուժերը բաժան-բաժան անի։

Ցար Նիկոլայ II-րդի փոխանորդ Վարանցով-Դաշկո-
վը և նրա նախորդ Գալիցինը, 1903—4 և 1905—7
թվականներին գրգռում են հայ և թուրք գյուղերի
բնակչութանը, ինչպես նաև քաղաքների հայ և թուրք
անկազմակերպ ու անգիտակից քաղաքացիներին։

Յեվ 1905 թվականից սկսած՝ տեղի չեն ունենում
հայ-թուրքական կոտորածներ։ Բազմում, Թիֆլիսում,
Յերևանում, Նախիջևանում, Գանձակում, Շուշում և
ուրիշ շատ տեղերում թուրքերը հարձակվում են հա-
յերի վրա, հայերը՝ թուրքերի։ Ամբողջ գյուղեր սրի
չեն քաշվում, քաղաքների ամբողջ թաղեր թալանվում
ու հրդեհվում են և այդ ամբողջ կոտորածների ժամա-
նակ ցարական զորքերը վոչ միայն կոխվը չեն դադա-
րեցնում, այլ ընդհակառակը, Վարանցով-Դաշկովն ու
նրա ներկայացուցիչներն ամեն տեղ դենք են բաժա-
նում, ուժեղ կողմին գրգռում են թուլյի դեմ, վոր ազ-
գամիջյան կոիջները յերկար տևեն։

Վոր այս հայ-թուրքական կոտորածները դիտավոր-
յալ կերպով ելին սարքված, այդ բանը մենք տեսնում
ենք հետևյալ փաստից. «Կովկասի վոստիկանության

դեկավար Շիրինկինը, այդ կռիվներն առաջացնողներին մեկը, գեկուցում եր ներքին դործերի պարոն մի-նիստրին, թե՛—«հեղափոխական շարժումների ընթացքը, ինչպես փոխարքայության սահմաններում, նմանապես և Թիֆլիսում, չի կարելի համարել ուժեղացած, այլ ընդհանրապես, այժմ նա ցկացելիորեն ցվազել և հայրութական բնդհարումների ազդեցության ցակ, վորը ու-տադրությունն զբաղեցրեց ուրիշ կողմ»¹:

Ինչ եր անում այդ ժամանակ ՌՄԴԲԿ Կովկասյան միությունը: Ինչպես եր վերաբերվում դեպի ցարական այդ քաղաքականությունը: ՌՄԴԿ Կուսակցությունը քարոզում եր, վոր բանվորներն ու գյուղացիները ցարի կողմից կաղմակերպվող այդ ազգային կոտորածներին չմասնակցեն: Բազմի կոտորածներից առաջ մեր կուսակցությունը պատրաստվում և թռուցիկներ տպելու, վոր բանվորները կռվին չմասնակցեն և նրան հաջողվում և թուրքերեն լեզվով ահապին թռուցիկներ տարածել:

Ցարական բանակի մեջ մեր կուսակցությունն ագիտացիա չև մղում, վոր զինվորները զինված ապստամբություն բարձրացնեն ցարի իշխանության դեմ: Բոլոր տեղերում բանվորներին քարոզում ե, վոր ազգային կռիվների փոխարեն անհրաժեշտ և կռիվ ընդդեմ կառիտալիստների, կալվածատերերի և նրանց պաշտպան՝ ցարի կառավարության:

Այսպես որինակ՝ 1905 թվի մարտի 19-ին «հայ գյուղացիներին» ուղղած իր կոչի մեջ ՌՄԴԲԿ Կովկ. միությունը միանգամայն ճիշտ կերպով ցույց և տալիս այն ճանապարհը, վորով պետք և գնային Անդրկովկասի բոլոր աշխատավորները: Կոչի մեջ ասված և.

¹ Մեղիք-Յուլյան, «1903—1907 թ.», էջ 56—57.

«Յերբ վոր քաղաքի. և գլուղի աշխատավորները, մեկը մյուսին ձեռք տված լեղբայրությամբ, կհետևեն և ընդհանուր ուժերով գրոհ կտան դեպի թագավորի գահը, իմացեք, հայ գլուղացիք, վոր այն ժամանակ նրանց վոչ մի բան չի կարող արգելք լինել»:

Վ ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՀԱԿԱՀԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԴԵՐԸ

Իսկ ինչո՞վ եր զբաղված այդ ժամանակ Դաշնակցությունը: Դիտենք, վոր հայդուկային շարժումն ամենասոսկալի ջարդը կրեց տաճկական-սուլթանական իշխանության կողմից և հայդուկները վոչ մի ոգուտ չտվին. միմիայն նրանց ապստամբության հետևանքով կոտորածի և ջարդերի լենթարկվեցին ավելի շատ տաճկահայ աշխատավորներ, քան մինչև այդ ժամանակ:

Իմպերիալիստներն, իհարկե, իրենց հաշիվները մաքրեցին տաճկական կառավարության հետ և մի կողմ քաշվեցին:

Անդրկովկասի բուրժուազիան տեսավ, վոր Դաշնակցության սկսած «Հայաստան փրկելն» իրենց վոչ մի ոգուտ չբերեց և բուրժուազիան իր քոսին արդեն փակում եր դաշնակների համար, լեթե Դաշնակցությունն իբրև հայբուրժուազիայի հավատարիմ կուսակցություն, աշխատանքի մի այլ ձև, ուրիշ տակտիկա չգտներ, բուրժուազիայի շահերը պաշտպանելու համար:

Հայդուկային շարժումից վերադարձած կովոդների ձրիակեր խմբերն անգործ թափառում էին Կովկասում և կերակրվելու կարիք էին զգում:

Անդրկովկասի աշխատավորները հուսախաբվեցին «ազատ Տաճկահայաստանի» հարցում:

Յեւ՝ վոր ամենագլխավորն եր, Անդրկովկասի բան-
վորութիւնը և շահագործվող գյուղացիութիւնը, վո-
րոնց թվում նաև հալ բանվորն ու գյուղացին, ինչպես
տեսանք, այլևս դժվար եր խաբվում Տաճկահայաստա-
նի կամ աղբայնական ուրիշ չերազներով և դասակար-
գալին կովի ճանապարհն եր բռնել: Շատացել ելին
դորձագուլները, կազմակերպվում և մոտենում եր 1905
թվի հեղափոխութիւնը:

Այս պայմաններում լինչ աներ Դաշնակցութիւնը:

Դաշնակցութեանը մնում եր հեռանալ պատմութեան
բնից և հրաժարվել ամեն մի գործունեութիւնից:

Ինչպես Լեոն ե պատմում, «դեռ 1898 թվի սկզբնե-
րին, Դաշնակցութեան ղեկավարներից մեկը, Սիմեոն
Ջավարյանը Թիֆլիսում ժողով եր գումարել և այդ ժո-
ղովում զեկուցում ե այն մասին, թե Դաշնակցութեան
ծրագիրն ու գործունեությունն իրենց հետ բերել են ար-
յունհետևանքներ յեւ խորհակում, հոգնեցրել ու խրո-
նեցրել են ժողովրդական խավերը յեւ ամենքն այժմ յե-
րես են դարձնում նրանից: Հարկավոր ե, ուրեմն, վե-
րականգնել կուսակցութիւնը նոր հիմքերի վրա¹»: Այ-
սինքն բուրժուազիայի շահերը այլ կերպ պատշաճա-
յու համար:

Յեւ իրոք, 1900-ական թվականներից Դաշնակցու-
թիւնն սկսեց դբադվել վոչ միայն Տաճկահայաստանի,
այլ և Ռուսահայաստանի հարցերով: Յեւ բացի դրա-
նից, 1905 թվին, ինչպես Լեոն ե ասում իր «Անցյա-
լից» գրքի մեջ, Դաշնակցութիւնն իր ամբողջ կազմով
«մի դիշերվա մեջ դարձավ... սոցիալիստական կուսակ-
ցութիւն: Կախարդական զավազանի մի հարվածով

¹ Լեո, «Անցյալից», էջ. 125:

ամբողջ ալդ բազմատարր զանգվածը, բուրժուական ինտելիգենցիան, մանրավաճառները, խմբապետները, հայդուկ-ֆիդայները, խուժանավարները և այլն, և այլն — միասին թափվեցին Մարքսի ավագանի մեջ»։

Բայց այժմ մենք կտեսնենք, թե ինչ սոցիալիստներ» ելին դրանք և ինչո՞ւ համար հանկարծ սոցիալիստ դարձան։

Դաշնակցությունը հինգ թվին մինչև անգամ սկսեց մտածել այն մասին, վոր բանվորներին իր շարքերում պահելու սոցիալիստական ծրագիր ընդունի և 1907 թ. նա իրեն իրոք սոցիալիստական հայտարարեց։ Դրանով նա ծրագրում եր բուրժուազիայի ցանկություններն ուրիշ ճանապարհով կատարել և պրոլետարիատի հեղափոխությունը խանգարել։

Յեվ իսկապես, Դաշնակցությունն ամենալեռանդուն կերպով մասնակցեց կապիտալիստների ու ցարական իշխանության կողմից կազմակերպված հալ-թուրքական կոտորածներին. իսկ մյուս կողմից՝ Դաշնակցությունը, իր վրա վերցնելով ցարական ժանդարմի դերը, շատ տեղերում հալածեց հալ բանվորների հեղափոխական շարժումը և իր քաղաքականությամբ խանգարեց հեղափոխությունը։

Այժմ ասենք, թե ինչո՞ւ և ինչպե՞ս արեց այդ։

ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆ ՈՒ ՀԱՅ-ԹՈՒՐԿԱՆ ԿՈՏՈՐԱԾՆԵՐԸ

Վորպեսզի իմանանք, թե Դաշնակցությունն ինչո՞ւ համար և ի՞նչ նպատակով սկսեց խոսել նաև ուսահայերի մասին, անհրաժեշտ և, վոր այդ մասին խոսք

տանք ալդ կուսակցութեան կենտրոնական որդան «Դրոշակ» թերթին: Դրոշակը գրում եր. «Այն պալքարը, վոր սկսում ե հայ ժողովուրդը Կովկասում, նոր բան չե: Դա բաղադրիչ և անբաժան մասն ե մեր վերածնութեան պալքարի, վորը մղում են մինչև որս հայերը Դաշնակցութեան ղեկավարութեամբ: Հայ ժողովուրդը կռիվ ե մղում Արաքսի ալս ու ալն կողմը, վորպիսզի վերացնի բռնապետների ձեռքով քաշած և ռուսահայերին ու թուրքահայերին իրարից բաժանող սահմանը և ստեղծի մի ընդհանուր հայրենիք»¹:

«Այսպիսով, վոչ թե ընդհանուր կռիվ, հարեան ռուս, վրացի և ալ ժողովուրդների հետ՝ ընդդեմ միապետական կառավարութեան, ալ ազգային պալքար տաճկահայերի հետ միասին՝ հանուն «ընդհանուր հայրենիքի», — ահա ալն նպատակները, վոր Դաշնակցութուն կուսակցութունն ուղղում եր բեռնել կովկասահայերի ուսերին: Ալդ նպատակով ել նա ձգտում եր ընակչութեան մեջ բռնկեցնել ազգայնական կրքեր և հայերի մեջ տաեղութուն սերմանել դեպի ալ ազգերը», դեպի թուրքերը, ռուսները և ալն:

Իր ալս ընդհանուր հայրենիքի դադափարն իրականացնելու և հայրենիքը փրկելու համար՝ Դաշնակցութունը ծրագրում եր «սրբել-մաքրել» թուրքերին. ալսինքն՝ «Ռուսահայաստանի և Տաճկահայաստանի հողի վրա կոտորել, վոչնչացնել թուրքերին, վոր թուրքերը փոքր տոկոս կազմեն ալդ հողամասի վրա և հայերն իրենց ազգային «ընդհանուր հայրենիքն» ստեղծելու հնարավորութուն ունենան:

Լեոն գրում ե, վոր «1905 թվին Շուշում սկսված

¹ Ստ. Շահումյան, Յերկիրի յողովածու, I. եջ 62:

կոնֆլիկտի (հայ-թուրքական կոտորածների) գլխավոր դեկավարներինց մեկը, դաշնակցական Լևոն Աթաբեկ-լանը, Թիֆլիսի դաշնակցական կոմիտեյի նիստում պարծենում եր, թե իրենք Ղարաբաղում զբաղված են «հայաստանցիներ» ստեղծելով¹։ Այսինքն՝ դաշնակցականներն աշխատում ելին թուրք բնակչութունը կոտորել, վոր նրանց տեղը մնան միմիայն հայեր, «հայաստանցիներ» և «Հայաստան»։

Դաշնակցութւան այս «սրբելու-մաքելու» քաղաքականութւանը միանգամայն հարմար ելին գալիս ցարական իշխանութւան և Անդրկովկասի կապիտալիստների կողմից ծրագրվող հայ-թուրքական կոտորածները։ Դրա համար ել, հենց վոր Գալիցիան ու Վարանցով-Դաշկովը ցանկացան հայ-թուրքական կոտորածներ առաջացնել՝ կովկասի բանվորական հեղափոխութւունը խանգարելու համար, մենք տեսնում ենք, վոր Դաշնակցութւունն իսկույն իր հայդուկային խմբերը միջոան բերեց, իսկույն միացավ այդ հակահեղափոխական կովին և իր կատաղի խմբերով ավելի սաստկացրեց այդ կոտորածները։

Հայ-թուրքական կոտորածներին զոհ վնացին ահագին թվով աշխատավորներ թե հայերից և թե թուրքերից։ Քանդվեցին ու ավերվեցին բազմաթիվ գյուղեր, կործանվեցին ու ավերվեցին քաղաքների մի քանի թաղեր։ Ըսվական ե հիշել, վոր միմիայն Շուշի քաղաքում ավրվեցին ու քանդվեցին 400—500 տներ։

Պարզ ե, վոր այդպիսի կոնֆլիկտը գյուղացիներին զրկեցին խաղաղ աշխատանքներից։ Թե հայ և թե թուրք չքավոր գյուղացիների տնտեսութւունները մի-

¹ Լեո, «Անցյալից», եջ 157։

անգամայն քայքայվեցին: Դործարաններն ու արհեստանոցները կանգ առան, առևտուրը խանդարվեց և մարդկային կյանքը խաղալիք դարձավ. վոչ վոք առավոտն արթնանալիս չէր կարող հաստատ ասել, թե մինչև իրիկուն կենդանի կմնա:

Դաշնակցական ֆիդայիներն ու խմբապետներն, իհարկե, իրենց զգում ելին վորպես ձուկը ջրի մեջ: Դաշնակցութունն իր պաշտոնյաներին, գինվորներին, շրջիկներին ու խմբապետներին կերակրելու համար կազմակերպել էր «ինքնապաշտպանության ֆոնդեր», և այդ ինքնապաշտպանության ֆոնդերի անվան տակ դաշնակցական շոշերը տերրորի, ծեծի, սպառնալիքի շնորհիվ թալանում ելին առանց այն ել արյունաքամ չեղող գլուղացիներին: Ինչպես Մելիք-Յուլյանն և գրում իր աշխատության մեջ, այդ նպատակով՝ «մոտ 2 միլիոն ուրբի դաշնակները գանձեցին առանց այն ել չքավորության մեջ խեղդվող Ղարաբաղ-Ջանգեզուրի հայ գլուղացիութունից»¹:

Միանգամայն հասկանալի չե, վոր վոչ հայ, վոչ ել թուրք աշխատավորների այս ծանր վիճակը դաշնակներին ամենևին ել չելին զբաղեցնում: Դաշնակցութունը մտածում էր միմիայն «ընդհանուր հայրենիք» ստեղծելու մասին, և քանի վոր հայ բուրժուազիայի դրամական ոգնութունը կար, նա «ընդհանուր հայրենիք ստեղծելու մտքից, իհարկե, չէր հրաժարվի: Յեվ իզուր չի, վոր «դաշնակցական գինվորներն ու կոմիտեները» հետևում ու բանտարկում ելին այն ամենին, ով հանդգնում էր «խելքին զուտ տալ» և Դաշնակցության քեֆի ուղածին պես չմտածել: Կավածատիրու-

¹ Մելիք-Յուլյան, 1903—1907, էջ 58:

թիւան և բուրժուազիայի դեմ տարվելիք կռիվը դավա-
ճանութիւնն եր համարվում և «տզգի» ապագա սպա-
սելիքների տեսակետից՝ սխալ:

ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆ ՈՒ ԲԱՆՎՈՐԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄԸ 1905 ԹՎԻՆ

Իզուր չի, վոր նույն աչդ Դաշնակցութիւնը միև-
նույն ժամանակ և ամենաակտիվ կերպով մասնակցում
է հայ-թուրքական կոտորածներին և իրեն սոցիալիստ
է հռչակում: Մենք տեսանք, վոր չեթե չետամնաց
բանվորների ու լետամնաց գլուղացիների շրջանում
նա ազգայնական կրքեր ու ազգայնական ատելու-
թիւնն եր առաջացնում դեպի թուրք, ռուս և ուրիշ
աշխատավորները բացարձակ և աշկարա ձևով, տալա-
նա նույնը չեր կարող անել նաև հեղափոխական տրա-
մադրութիւնն ունեցող մասսաների մեջ:

Յեվ վորպեսզի աչդ հեղափոխական մասսաներին
մոտենալու, վոնց վոր ասում են, նրանց տամարը
բռնելու հնար ունենա, մենք տեսնում ենք, վոր դաշ-
նականներն աշխատեցին մի գիշերվա մեջ Մարքսի ա-
վագանը մտնել և սոցիալիստ դառնալ: Հակառակ դեպ-
քում՝ բանվորները նրանց վզակոթին տալով դուրս
կանելին և նրանց խոսքին ականջ չեյին դնի:

Դրա համար եր հենց Դաշնակցութիւնն իրեն կա-
շին փոխում է, վոր իրեն հին նպատակները հիմի չել
«սոցիալիստի» շորերով անցկացնի:

Յեվ իսկապես. մինչև վերջն ել Դաշնակցութիւնը
ենքան է սոցիալիստ դառնում, ինչքան Նիկոլայ թա-
գավորը: Սոցիալիզմի անունից խոսող աչդ բուրժուա-
զիայի սպասավորները 1905—1906 թվի բանվորական

արժանի ժամանակ բուրժուազիայի փողերով հատուկ
ամբեր են կազմում և Բազմում ծեծի լեն լենթարկում
բանվորներին, ցրում են նրանց ժողովներն ու ցույ-
ցերը Հալոսկներին ու խմբապետներին այժմ ել ծա-
պիցնում են այդ նպատակի համար: Յեվ նրանց գըլ-
սավոր նպատակն է լինում առանձնացնել հալ բան-
վորներին, հալ բանվորներին կտրել ոռւս, թուրք,
լրացի, ինգուշ և այլ բանվորներից, վոր նրանք
Թիպած կերպով չկարողանան պալքարել կապիտա-
լիստների ու բուրժուազիայի դեմ:

Իսկ 1905 թվին Դաշնակցութունը Թիֆլիսում նույն-
պես առանձնացած դուրս բերելով ահադին ցուցարար-
ները, ցույց և կազմակերպում, շլատելով հալ բան-
վորների ուժերը Թիֆլիսի այլ ազգի բանվորների ու-
ժերից: Յեվ այդ անկազմակերպ ցույցի հետևանքն այն
է լինում, ինչ հետևանքի վոր հասավ Դապոն քահա-
նան 1905 թվի հունվարի 9-ին:

Յերբ Դաշնակցութան այդ ցույցից հետո Վարան-
ցով-Դաշկովը Թիֆլիսում և Բազմում կրկին հայերի
կոտորած կազմակերպեց, այդ ժամանակ Դաշնակցու-
թունը հանդես չեկավ իր խմբերով պաշտպանելու
կազակների կողմից ջարդվող անողնաշար հալ աշխա-
տավորներին և խայսառակ փախուստի դիմելով,
փաստորեն պրովոկացիայի լենթարկեց ցարիզմի դեմ
ուղղված հեղափոխական տրամադրութունները:

✓ ԴԱՇՆԱԿՆԵՐԻ ՍՈՑԻԱԼԻԶՄԸ

Իսկ բանվորական կենտրոններից կտրված վայրե-
րում այդ նույն «սոցիալիստական» կուսակցութունը

«սոցիալիզմի» ընդունվին տարրեր ձևեր եւ բանեցնում: Այնտեղ, վերտեղ բանվորական շարժումն աչքան եւ ուժեղ չեր, Դաշնակցութիւնը հանդես եր գալիս ուղղակի ցարական վոստիկանի դերում: Որինակ, Ղարսի, Ալեքսանդրապոլի գործադուլների ժամանակ եւ 1904 թվին Դաշնակցութեան խմբապետներն ամեն միջոցներով վռչ միայն կռւում ելին բանվորների գործադուլների դեմ, ալ եւ գաղտնի ժողով անողներին ու գործադուլավորներին ձերբակալում, բանտարկում ելին: Այսպես են վարվել նրանք Ղարսում, Ալեքսանդրապոլում, Յերևանում եւ ալ: Նրանք խանգարել են կռկակարների, տնային ծառայողների, հացթուխների, առհասարակ գործարանային բանվորների, ե Յերևանի բանկային ծառայողների ե ուրիշ շատ գործադուլներ:

«Լենինյան ուղի» ժուրնալի 1928 թվի № 1-ում ընկ. Ագատյանը բերում ե շատ հետաքրքիր մի որինակ: «1904 ապրիլի 30-ին Լենինականի զանազան բանվորներ ե տնային ծառայողներ (թվով 100—120 մարդ) գործադուլ են հայտարարում ե համաքվում են քաղաքից դուրս՝ ժողով անելու: Բացի գործադուլ անողներից ժողովի չեն գնում նաե յերկաթուղային բանվորներ ե ալ քաղաքացիներ, մոտ 1000 հոգի:

Միտինգին մասնակցողներից մեկը պատմում ե¹, վոր «առաջին խոսողն իր ճառը դեռ չվերջացրած, միտինգատեղին մոտեցան կառքով «դաշնակցութեան» տեղական կոմիտեյի անդամ Զալլաթը, Վանցոց Մեխակը, Ուսակը՝ զինվորներով:

— Զեզ ձվ ե իրավունք տվել քաղաքը խառնել իրար

¹ Մելիք-Յուլյան, 1903—1907, էջ 123.

և մտրդեանց քաղցած թողնել. — գոռում եր Զալլաթը
և ողի մեջ շարժում իր մտրակը: Սրան հետևում են
«զինվորները»՝ իրենց դադանակներով ու հրացաննե-
րի ղոնդաղներով... Սկսվում է ծեծ, հախույանք, փա-
խեփախ. շարժվում է 5—6 հոգու գլուխ, արնակալում
են շատերի դեմքերը...

Մի ուրիշ մասնակցող պատմում է, վոր այդ ամենն
խակապես կատարվել է, և դաշնակ «զինվորները» գո-
ռալիս են լեղել. «Ա՛յ քեզ գործադուլ», «Ա՛յ քեզ բո-
ղոք»: «Դուք վճինց եք համարձակվել «մեր տերերի դեմ»
բողոք կազմակերպել և «նրանց առանց չափի թողնել»,
«նրանց համար հաց չթխել»:

Իսկ Լենինականի պրիստավ Խերխելիձեն մյուս
որը գովում է Դաշնակցությանը և Զալլաթին հայտ-
նում է իր հրճվանքը՝ թե. — молодец Джаллат, свои-
ми козаками разбил митинг (կեցցես Զալլաթ, քո
կազակներով միտինգը ցրեցիր):

Ահա թե ինչպես ելին աշխատավորների շահերի դեմ
կռվում դաշնակները և նրանք այդ բոլորն անելուց
հետո՝ դեռ լրբութուն ունելին հայտարարելու, վոր
իրենք բանվորների շահերն ել են պաշտպանում, վոր
իրր թե, իրենք ել սոցիալիստներ են:

Ռ. Ս. Դ. Բ. ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՊԱՅԻՍԸ

Յեվ իդուր չե, վոր դեռ այն ժամանակ ես, մեր կու-
սակցությունը մերկացնում եր Դաշնակցության իսկա-
կան դեմքը և ցույց եր տալիս, վոր այդ կուսակցու-
թյունը բուրժուազիալի շահերն է պաշտպանում:
Այսպես, Ռուսաստանի Սոցիալ Դեմոկրատական Բան-

վորական Կուսակցութիւն Ալեքսանդրապոլի կազմակերպութիւնը 1906 թվի մարտի 27-ին մի կոչ և անում ծառայողներին, վոր կազմակերպվին դասակարգային պայքար մղելու համար և այդ կոչի մեջ ասված է. «Բուրժուազիան զանազան տեղերում կուսակցութիւններ հիմնեց զանազան անվան տակ, վորի ամբողջ ելութիւնը մի չի, այն է, պաշտպանել իրենց շահերը: Իմիջի ալլոց, այստեղ ևս գոյութիւն ունի ալդպիսի մի բուրժուական կուսակցութիւն, ինչպիսին է Դաշնակցութիւնը: Յեթե վերջինս իրեն նշանաբան է դնում ամբողջ ժողովրդի շահերի պաշտպանութիւնը, ալդ քողարկութիւն է միայն, վորովհետեւ ամեն մի վորեւ քաղաքական կուսակցութիւն կարող է և պետք է պաշտպանի դասակարգի շահերը, բայց Դաշնակցութիւնն իրեն ամբողջ հալ ժողովրդի շահերի պաշտպանն է հրատարարում, վորի մեջ մտնում են և բուրժուազիան և պրոլետարիատը, վորոնց շահերը ծալրահեղ կերպով հակառակ են միմյանց»:

Ահա թե ինչպե՞ս պետք է պայքարի և ինչ պետք է քարոզեր բանվորների և աշխատավոր գլուղացիների պաշտպան կուսակցութիւնը. իսկ Դաշնակցութիւնը վոչ միայն ալդպե՞ս չե՞ր քարոզում, ալլէ, ինչպե՞ս տեսանք, ցարական իշխանութիւն հետ միասին ծեծում, բանտարկում և ազգի դավաճաններ եր տնվանում պլսպե՞ս ասողներին, իսկապե՞ս հեղափոխական Ռ. Ս. Դ. Բ. Կուսակցութիւնը, բայլէիկներին:

ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹՅԱՆ «ՊԱՅԳԱՐԸ» ՑԱՐԱԿԱՆ

ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ԴԵՄ

Այս բոլորից հետո՝ դեռ կան դաշնակցականներ, վորոնք պարծենում են, թե իրենք սոցիալիզմի կողմ-

նակից են չեղել իհարկե, այժմ, չեք պրոլետարիատը մեր չեղիրում հաղթանակ ե տարել և աշխատավորութեան ամենալայն մասսաները համոզվել են, վոր կոմունիստական կուսակցութեունն և աշխատավորների միակ պաշտպանը, այժմ դաշնակներն աշխատում են ձեռքներ, թե իրենք ել նուէնն են արել, ինչ վոր կոմունիստները: Վոր իրենք ել բանվորների շահերն ու չքավոր դուրացիների շահերը պաշտպանել են և կըովել են բուրժուազիաի դեմ: Վոր իրենք ել պաշարել են ցարական իշխանութեան դեմ:

Նրանք այդպիսով կրկին ուզում են մասսաներին խաբել: Բայց նրանց դուրծունելութեունն ել, մեր բերած փաստերն ել արդեն ծանոթ են մասսաներին և Դաշնակցութեունը չեքքեք ել չի կարող ապացուցել, թե ինքն աշխատավորների շահերն և պաշտպանել անցյալում:

Բայց և այնպես դաշնակները պնդում են, վոր իրենք ցարական իշխանութեան դեմ կռվել են: Այդ կռիվը, պետք ե ասենք, վոր իսկապես չեղել և: Բայց դաշնակները կռվել են վոր թե ցարական իշխանութեունը տապալելու համար, այլ միմիայն այն դեպքերում, չեք ցարական իշխանութեունն այսպես թե այնպես վորոշ արգելքներ և դրել Դաշնակցութեան նպատակների առաջ: Այսպես, որինալ՝ Դաշնակցութեունն ահագին հարայհրոց և բարձրացրել ցարական իշխանութեան դեմ այն ժամանակ, չեք ցարական իշխանութեունը վանքերից խլել եր նրանց կալվածքները: Դաշնակցութեան կռիվն այն և չեղել, վոր նա չեկեղեցական հայրերի և վանքերի համար հետ և պահանջել վանքապատկան հողերը: Բայց չեք վոր դրանով Դաշնակցութեունը պաշտպանել և հոգեոր դասի, վարդապետների ու կղերականների շահերը, ինչպես այդ նկատում ե ընկ չ:

Ազատյանը¹։ «Յեկեղեցական գուլքերը վերադարձրու,
և մենք նորից քո խոնարհ ծառաներն ենք» — ահա,
թե ինչ կարող ելին ասել դաշնակցական հոգևորա-
կանները, կապիտալիստներն ու կալվածատերերը, —
նկատում ե ընկ. Ազատյանը։

Ահա այդպիսի ժամանակավոր և դուռ տնտեսական
բնույթ կրող մի դժգոհությունն էր, վոր արտահայտում
էր Դաշնակցությունը և սա իշխանությունն տապալի-
լու մտադրությունն չուներ։ Սրա մեջ վոչ մի հեղափո-
խական նպատակ չկար։

Բացի այդ՝ մի քանի դեպքերում, մանավանդ Դալի-
ցինի տիրապետության ժամանակ, իբր ցարական
բռնապետության ճնշման տակ գյուղական և քաղա-
քային բնակիչները և մասնավորապես հայերը, լին-
թաբկվում ելին սոսկալի շահագործման ու հալածան-
քի, այդ դեպքերում, Դաշնակցությունը, ունենալով
զինված ուժ, իրեն ազգի ինքնապաշտպանությունը
կազմակերպող էր համարում և փոխանակ դասակար-
գային պայքար կազմակերպելու, զանազան տերրոր-
ներ, մահափորձեր էր կատարում։ Այդ հիմար լեղա-
նակով նա վոչ միայն չէր փրկում աշխատավորներին,
այլ և ավելի չէր ծանրացնում նրանց վիճակը և ավելի
չէր կատաղեցնում ցարական բռնապետներին։ Իսկ
չերը այդ նույն ցարիզմի դեմ պայքարելու ժամանակը
վրա չէր հասնում, դաշնակցականներն իրենց հռչակած
«7000 զինվորները» հրապարակից հեռացնում ելին և
թողնում ելին, վոր ցարական իշխանությունն առանց
արգելքի կոտորի աշխատավոր մասսաներին։

Սա չի լեղել Դաշնակցության «հեղափոխական պայ-
քարը» ցարիզմի դեմ, սա չի լեղել «աշխատավորների
շահերի պաշտպանությունը» Դաշնակցության կողմից։

¹ «Լենինյան ուղի», № 1—2, 1928 թ.

III. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՌԵԱԿՑԻՎՅԻ ՇՐՋԱՆՈՒՄ

ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ 1905 ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻՑ ՀԵՏՈ

Թե հալոդուկալին շարժման և թե հալ-թուրքական
կոտորածների ժամանակ Դաշնակցությունը պատրաս-
տել եր Միհրանների, Ռոստոմիների, Յեփրեմների և
այլ խմբապետների խմբեր, վորոնց արհեստը կռիմն
եր դարձել նրանք առանց կռվի ու կոտորածի, առանց
«հեղափոխության» ապրել չելին կարող: Յեվ ահա
1905-06 թվականներից հետո, յիբր ցարական ռեակ-
ցիան ուժեղանում ե, մենք տեսնում ենք՝ ալդ խմբերի
մի մասն զբաղվում ե դրամաշորթությամբ, ուրիշ-
ները ցրվում են՝ մի մասը Տաճկաստան, մյուսները
Պարսկաստան և Պարսկաստանում ևս շարունակում
են նույն պաամությունը, ինչ վոր Տաճկաստանում
ու Ռուսաստանում:

Ալդ նույն ժամանակ Տաճկաստանում արդեն սահ-
մանադրություն ե տեղի ունենում և դաշնակները
դեկավար դիրքեր են զբաղում Տաճկաստանի սահմա-
նադրական իշխանության մեջ: Հաստատվելով գլխա-
վորապես Կոստանդնուպոլսում և Երզրումում, նրանք
Ռուսաստանի դեմ կռվելու փորձեր են անում, վո-
րովհետև ալ կերպ անհնարին եր դառնում նրանց
բարեկամությունը թուրքական բուրժուազիայի հետ:
Այս դեպքում արդեն Ռուսաստանի դեմ մղվելիք
կռիմն, ի հարկե, ձևոնտու յեր յիբրտասարդ թուր-

քիային, վորի դեմ իրենց տեսակցութեան ժամանակ
Ռուսաստանի ցար Նիկոլայ II-ը և անգլիական Գե-
վորդ Թադաւորը պայմանագիր ելին կնքել:

Տաճկաստանն ու Ռուսաստանը այդ ժամանակ իրար
դեմ պատերազմի ելին պատրաստվում և Ռուսաստանի
դեմ կռիւն ձգտումը, վոր հանդես ելին բերում
դաշնակները, աջակցութուն եր գտնում նաև Թուր-
քական սահմանադրական իշխանութեան կողմից:

Այդ միևնույն ժամանակն ե, վոր ցարական իշխա-
նութունն ել, մի կողմից իրեն ապահովելու նպա-
տակով, սկսում ե ձերբակալել դաշնակներին, իսկ
մյուս կողմից միջոցներ ե մտածում դաշնակների զին-
ված ուժերը Տաճկաստանի դեմ սկսվելիք պատերազ-
մում ոգտագործելու համար:

1909 թվին այդ ձերբակալված դաշնակների դա-
տավարութեան ժամանակ ել, դաշնակցական հայտնի
և անհայտ ղեկավարները մի անգամ ևս ապացուցում
են, վոր իրենք հեղափոխական վոգուց միանգամայն
դուրկ են և հրաժարվում են Դաշնակցութունից և
ցար Նիկոլայից վոգործութուն խնդրելով, բանտերից
դուրս են գալիս և սկսում են գրել ու կռիւ Պոլսի
դաշնակցականների ձգտումների դեմ: Այսպիսով ցա-
րական իշխանութունը հասնում ե իր առաջին
նպատակին, դաշնակներին դարձնում ե իր խոնարհ
ծառան և խլում տաճկական բուրժուազիայի ձեռքից:

Իսկ չերկրորդ նպատակին ցարական իշխանութունը
հասնում ե 1914 թվի իմպերիալիստական պատերազ-
մի ժամանակ, չերք Դաշնակցութեան միջոցով կամա-
վորական խմբեր ե կազմում՝ Տաճկաստանի դեմ
կռիւելու համար:

IV. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆ ԻՄՊԵՐԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՇՐՋԱՆՈՒՄ

ԻՄՊԵՐԻԱԼԻՍՏՆԵՐԻ ՀԱՅԱՍՏԻՐՈՒԹՅԱՆ

ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ

Յեթե Դաշնակցութիւնը պաշտպանելիս լինել աշխատավորների շահերը, նա վաղուց արդեն խրատոված կլինել, վոր չեմքոպական իմպերիալիստներն, ինչպես նաե ցարական Ռուսաստանը, հայ աշխատավորներին ոգտագործում ելին իրենց նպատակների համար: Այդ մասին, ինչպես տեսանք, դեռ շատ վաղուց դրել եր Ռաֆֆին, այդ բանն ապացուցվում եր նաե հայ-թուրքական կոտորածներով և ուրիշ հազար ու մի փաստերով:

Բայց Անդրկովկասի ու զաղութների հայ բուրժուազիան ինչու պետք և մտածել այդ մասին: Նրան հարկավոր եր Տաճկաստանը: Նա մտածում եր մի կողմից Տաճկաստանի դեմ ապստամբութիւններ կադմակերպելու և մյուս կողմից Յեմքոպայի ոգնութիւնը խնդրելու մասին: Յեմքեթե այդ քաղաքականութիւնը մինչև 12 — 13 թվականները մի քիչ դադարել եր, ապա 12 թվից սկսած՝ հայկական հարցը և Տաճկահայաստանն աղատելու խնդիրը նորից առաջ պետք և դար, վորովհետև այդ բանն անհրաժեշտ եր իմպերիալիստներին:

Բալկանյան պատերազմը մի նոր առիթ էր միջազգային բուրժուազիայի ձեռքում՝ հայկական հարցը կրկին հրապարակ հանելու և այն հոգուտ իր նպատակների շահագործելու համար:

Այդ ժամանակ արդեն սկսվում էր պատրաստվել իմպերիալիստական մեծ պատերազմը: Այդ պատերազմին մի կողմից մասնակցելու ելին գլխավորապես Անգլիան, Ֆրանսիան և Ռուսաստանը, իսկ մյուս կողմից՝ Ավստրիան, Գերմանիան, Տաճկաստանը:

Այսպիսով՝ Ռուսաստանը պետք է պատերազմի բռնվեր Տաճկաստանի հետ և պարզ է, վոր կռիվը պետք է տեղի ունենար Անդրկովկասում: Իսկ այդ կռիվի ընթացքում թե Տաճկաստանի և թե Ռուսաստանի համար մեծ նշանակություն ունեւ հայերի դիրքը: Դրա համար էլ Տաճկաստանը աշխատում էր այնպիսի պայմաններ ստեղծել, վոր հայերը չեզոք մնան, չմասնակցեն պատերազմին, իսկ Ռուսաստանն, Անգլիան ու Ֆրանսիան ուզում էին հայերին ոգտագործել Տաճկաստանի դեմ: Այդ նպատակը շատ ծրագրված առաջ էր տանում Կովկասի փոխարքան՝ Վարանցով-Դաշկովը: Ցարական իշխանությունը ծրագրում էր, վոր պատերազմի ժամանակ հայերին կոգտագործի չերկու ձևով. նախ՝ Տաճկաստանում գտնվող հայերին կապստամբեցնի Տաճկաստանի դեմ և կթուլացնի տաճիկների ուժը և չերկրորդ՝ Անդրկովկասի հայերին կոգտագործի հետախուղական (բազմեղկայի) և ուրիշ նպատակներով, վորպես պատերազմի տեղերին լավ ծանոթ մարդկանց և վերջապես Անդրկովկասի հայերը ցարական կառավարութւան համար կդառնան կովոդներ՝ ինչպես առում են՝ թնդանոթի միտ:

Տաճկաստանի հայերին տաճիկների դեմ ոգտակոր-
ծելու միևնույն նպատակն ունեւին նաև Ֆրանսիան և
Անգլիան, վորոնք նույնպես, Ռուսաստանի հետ միա-
սին, պատերազմի ելին բռնվելու Տաճկաստանի դեմ:

Ահա այստեղից ել հասկանալի լե դառնում, թե ին-
չու՝ Ռուսաստանը, Անգլիան և Ֆրանսիան պատե-
րազմից առաջ նորից սկսում են խոսել Տաճկահայաս-
տանի հայերին ազատելու, նրանց ինքնավարութւոն
տալու և նման հարցերի մասին:

Իոլոր այդ պետութւոններում առաջ ելին գալիս
«հայասերներ», կամ հայերին «սիրողներ» ընկերու-
թւոններ, վորոնք գովում ելին հալ ժողովրդին,
գրում ելին, վոր նրանք ազատութւոն պետք եստե-
նան, պետք ե ազատվին տաճիկների լծից և ալին:
Մի խոսքով, թե՛ Ռուսաստանը, թե՛ Անգլիան, թե՛
Ֆրանսիան նորից իրենց ցուց ելին տալիս վորպես
«հայոց դատի պաշտպաններ» և Տաճկահայաստանի
փրկութւան կողմնակիցներ:

ՏԱՃԿԱՍՏԱՆՆ ՈՒ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՐՅԸ

Դրան միանգամայն հակառակ քաղաքականութւոն
եր վարում Տաճկաստանը: Տաճկական իշխանութւոնն
ել իր հերթին ցանկանում եր հայերին գրավել իր
կողմը և ալդ նպատակով, «պատերազմ» հայտարարե-
լուց մի քանի որ առաջ, Դաշնակցութւան ընդհանուր
ժողովն եր Նրդրումում: Յերիտասարդ թուրքերի կու-
սակցութւան կողմից հատուկ ներկայացուցիչ ե գալիս
և առաջարկում ե Դաշնակցութւանը սկսվող պատե-
րազմի ժամանակ միանալ թուրք-գերմանական դաշ-

նակցութիւն, ապստամբութիւն առաջացնել կովկասի հայութիւն մեջ՝ ռուսների դեմ: Փոխարենը խոստացվում էր հայկական ինքնավարութիւն ռուսական Հայաստանի սահմաններում: Այս գերմանական ծրագիր եր, վորի նպատակն էր Անդրկովկասյան բոլոր ազգութիւնների—վրացիների, հայերի ու թուրքերի ընդհանուր ապստամբութիւն միջոցով քշել ռուսներին կովկասյան գլխավոր շղթայի հյուսիսային կողմը, այնպես վոր այդ շղթան դառնար սահմանը թուրքիայի և Ռուսաստանի մեջ, իսկ յերեք ազգութիւնները կկազմելին ինքնավար նահանգներ, թուրքիայի հովանավորութիւն տակ»:¹

Այսպիսով մենք տեսնում ենք, վոր իրենց հերթին իմպերիալիստական նպատակներ ունեյին նաև Գերմանիան, Տաճկաստանն ու Ավստրիան: Յեւ հարց և առաջ գալիս—թե ի՞նչ կողմնակից պետք և լինելին Տաճկաստանում ու Ռուսաստանում բնակվող հայերը. իմպերիալիստական պատերազմն սկսվող վժիր իմպերիալիստների խմբին պետք և ոգնելին:

ԻՆՉՊԵՍ ՎԱՐՎԵՑԻՆ ԲԱՅԼՇԵՎԻԿՆԵՐԸ

Հայտնի չե, վոր բալլէիկները կուսակցութիւնը հենց պատերազմը սկսելու որից մի հիմնական միտք էր քարոզում. այդ այն էր, վոր պետք և կովել իմպերիալիստական պատերազմի դեմ, վոր իմպերիալիստական պատերազմը պետք և փոխել քաղաքացիական պատերազմի և տմեն մի յերկրում ապրող բանվորներն ու շահագործվող գյուղացիներն իրենց զենքը

¹ Դեռ, «Անցյալից», էջ 285—286.

պետք է դարձնեն իրենց տիրող դասակարգի, իրենց բուրժուազիայի դեմ:

Այդպես եր քաղաքում բալլերիկները կուսակցութիւնը և Ռուսաստանի բանվորներն ու շահագործվող գյուղացիները հենց այդ ճանապարհով ել վերջ տվին իմպերիալիստական պատերազմին: Յեւ բանվորների ու աշխատավոր գյուղացիների շահերը պաշտպանող ամեն մի կուսակցութիւնն ել հենց այսպես պետք է նախը իմպերիալիստական պատերազմին:

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՇԽԱՏԱՎՈՐՆԵՐԻ ՎԵՐԱԲԵՐՄՈՒՆՔԸ
ԴԵՊԻ ԻՄՊԵՐԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ ՅԵՎ ԴԵՊԻ
ԿԱՄԱՎՈՐԱԿԱՆ ՇԱՐժՈՒՄԸ**

Կարող ենք պահանջել, վոր Հայաստանի և մասնավորապես հայ աշխատավորներն ել հենց սկզբից այդպես մտածելին:

Պատերազմի առաջին օրից սկսած, հայ բանվորական ու գյուղացիական մասսաները վճռականապես դեմ էլին պատերազմին, դեմ էլին նաև Դաշնակցութեան ձեռնարկած ավանայութեան, սակայն անկազմակերպ էլին և այդ պատճառով ել չէին կարող կռվել վոչ ցարիզմի, վոչ Դաշնակցութեան դեմ:

Հայկական դավառներում գործող կուսակցութիւնը Դաշնակցութիւնն եր, իսկ դաշնակները վոչ թե դասակարգային կռիվ էլին քաղաքում ցարական իշխանութեան և իմպերիալիզմի դեմ, այլ ընդհակառակը: Նրանք միանում էլին ցարական իմպերիալիզմի հետ և տղբային ասելութիւնն էլին քաղաքում թուրք աշխատավորութեան հանդեպ: Նրանք ել իրենց հերթին ուղղում էլին հետ չմնալ ցարից և նրանց նպատակն եր

նույնպէս փոքրիկ խմբերիալիստներ դառնալ, վոր հալ բուրժուազիայի համար գրավեն ծովից-ծով Հայաստանը:

Յեւ ջանի վոր Տաճկաստանի ու Գերմանիայի առաջարկած ծրագրով ավելի փոքրիկ Հայաստան եր տրվում հալ բուրժուազիային, նա չհամաձայնեց Տաճկաստանի չերիտասարդ թուրքերի առաջարկին: Իսկ Ռուսաստանն, Անգլիան ու Ֆրանսիան անորոշ խոստումներ ելին անում Տաճկաստանի ամբողջ 6 վիլայեթների (նահանգների) մասին և դեռ Ֆիլիկիան ել հետը: Իհարկե, այս չերկրորդն ավելի ձեռնուռ չեր հալ բուրժուազիային, մանավանդ, վոր, ինչպէս տեսանք, այդ բուրժուազիայի ներկայացուցիչներին շատերն ել Ռուսաստանի համար զենքի առևտուր ելին կատարում և ընկեր ելին Անգլիայի, Ֆրանսիայի և Ռուսաստանի բազմաթիվ առևտրական ու արդյունաբերական կամպանիաների մեջ:

Միանգամայն պարզ ե, թե ինչմէ հալ բուրժուազիան և դրա հետ միասին նաե Դաշնակցութունը, պետք ե անցնելին ցարական Ռուսաստանի կողմը և պետք ե մերժելին Տաճկաստանի առաջարկը: Սա մի զուտ առևտրական կոմերիանցեա չեր, վոր իր շահերի համար կատարում եր բուրժուազիան:

Բայց վորպեսզի նրա նպատակն առաջ տանի, Դաշնակցութունն ադմուկ եր բարձրացնում, թե Տաճկաստանի դեմ իրր թե պետք ե կովել՝ Տաճկաստանի «հալ չեղբայրներին» ազատելու համար: Ատելութուն ելին ջարդում դեպի տաճիկները և առաջացնում ելին ազգայնական տրամադրութուններ:

ԻՆՁ ԵՅԻՆ ՄՏԱԾՈՒՄ ԻՐԵՆՔ,
«ՀԱՅ ՅԵՂԲԱՅՐՆԵՐԸ»

Պատասխանը պարզ է: Տաճկաստանի հայ աշխատավորները շահագրգռված էին, վոր վոչ մի Դաշնակցութիւն, ոտաբերկրյա վոչ մի բուրժուազիա քիթը ներս չխոթի նրանց գործերի մեջ: Նրանք շատ լավ գիտեին, վոր «Յեւրոպային» ու Ռուսաստանին դիմելով իրենց լարան չի սաղանա և դրանից միմիայն ավելի կկատարի Տաճկաստանի իշխանութիւնը և կոտորածներն ավելի կուժեղանան:

Հենց այդ պատճառով էլ, յերբ Դաշնակցութիւնն ու հայ բուրժուազիան սկսեցին սրա ու նրա «միջամտութիւնը» խնդրել և կամավորական խմբեր կազմակերպել, այդ ժամանակ մասոանները բողոքեցին: Աշխատավորների բողոքներից ու ճնշումներից ստիպված՝ թե Վանում, թե Նրզըրումում և թե ուրիշ մեծ քաղաքներում գումարվեցին զանազան, մինչև իսկ ազգայնական կուսակցութիւնների ժողովներ, վորոնք վորոշումներ ընդունեցին այն մասին, վոր կամավորական խմբեր չկազմվեն, և դրանով Անդրկովկասի հայերն իրենց հերթին պատերազմ չհայտարարեն Տաճկաստանին:

Այդ մասին Տաճկաստանի հայերի կողմից հատուկ դիմումներ չեղան Ռուսաստանի հայերին, հատուկ պատգամավորներ ուղարկվեցին փոխարքա Վարանցով-Դաշկովի պալատին կից կազմված Ազգային Բյուրոյին: Բոլոր տաճկահայերն էլ զգում էին կամավորական շարժման սոսկալի հետևանքները: Բոլորն էլ բողոքում էին այն բանի դեմ, վոր Անդրկովկասում և գաղութ-

ներում ապրող խառնասոյները, Աղբալյանները, Սամսոն Հարությունոյններն ու Ջամալյանները գնան «փրկեն» նրանց, «փրկեն տաճկահայ լեղբայրներին»:

Տաճկական աշխատավորներն իրենց շահերը լավ ելին հասկանում և դրա համար ել Ռուսաստանի և գաղութների հայ բուրժուազիայից պահանջում ելին չը տարվել ծովից-ծով Հայաստան ստեղծելու ձգտումով: Պահանջում ելին չեղոք ֆեալ և չմիջամտել իրենց գործերին:

Բայց բուրժուազիայի համար ծովից-ծով Հայաստանն ավելի գրավիչ ու ձեռնտու չեր, քան Տաճկաստանի հայ աշխատավորները: Զուր չի, վոր դաշնակցականների ղեկավար Քրիստափոր Միքայելյանը դեռ 1901 թվին, հայդուկային շարժումի պարտությունից հետո, «Ամբոխէ տրամաբանությունը» գրվածքի մեջ աշխատում եր հայդուկային շարժումէն արդարացնել և դրա համար ել գրում եր, թե բոլոր դեպքերում ել Տաճկաստանի հայերը պետք ե կոտորվելին: Յեվ այս դեպքում, իհարկե, հայ բուրժուազիան և նրա շահերին ծառայող Դաշնակցությունը մտածում եր թեկուզ այդ կոտորածների գնով ձեռք բերել ծովից-ծով Հայաստանը:

Իսկ մասսաների աչքին թող փչելու համար այս բոլորը հայտարարվում եր ազգասիրություն: Քարոզում ելին, թե այս ամենն անում են Տաճկահայ լեղբայրներին և հայոց ազգն ազատելու և հարամ թուրքերին վոչնչացնելու համար: Յեվ այդ ամենն այն ժամանակ, չիրք, ինչպես ասացինք, իրենք տաճկահայերը բողոքում ելին նման փրկիչների դեմ:

ՎԱՐԱՆՑՈՎ. ԴԱՇԿՈՎՆ ԻՅՐԵՎ «ՀԱՅԱՍՏԵՐ»

Ամենից շատ «Հայաստանի» խնդրով շահագորգոված
եր ցարական Ռուսաստանը և զարմանալի չեւ չի, վոր
ամենից թունդ «հայասեր» եր հռչակվում Վարանցով-
Դաշկովը: Մենք տեսել ենք և դիտենք արդեն, թե
հայ-թուրքական կոտորածների ժամանակ ալը խորա-
մանկ չինովնիկն ինչպիսի հայասիրություն ցուց
ալը-
վեց, բայց չնայած դրան, թե հայ բուրժուազիան և թե
բուրժուական ինտելիգենցիան ու Դաշնակցությունն
այն կարծիքին ելին, թե Վարանցով-Դաշկովը հայե-
րին պաշտպանում և, հայերին սիրում է:

Սա բացատրվում և նրանով, վոր Վարանցով-Դաշ-
կովը պետք չկած ժամանակ բուրժուազիայի կապի-
տալներն ավելի չեր հորգում, քան վրաց քայքայվող
կալվածատերերին: Յով հայ բուրժուազիային իր նպա-
տակներին ծառայեցնելու համար՝ մի քիչ բարի աչքով
եր նայում հայ բուրժուազիայի մի քանի ներկայա-
ցուցիչներին, նրանց մեկ-մեկ ընդունում էր իր պա-
լատը: Իսկ Թիֆլիսի առաջնորդ Մեսրոպ չեպիսկոպոսն
եւ շատ սիրելի չեր Վարանցով-Դաշկովի կնոջ համար
և այցելություններ եր կատարում փոխարքայի պալա-
տին:

ԴԱՇՆԱԿՆԵՐԻ ՅԵՎ ՀԱՅ ԲՈՒՐԺՈՒԱԶԻԱՅԻ ՎՈԳԵ-
ՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՅԵՎ ՆՐԱՆՑ ԱՎԱՆՏՅՈՒՐԱՆ

Իհարկն, իմպերիալիստների այս ուշադրությունը
շատ եր վստիստում հայ բուրժուազիային: Դեռ 1912 թվի
հոկտեմբերին Դովկասի հայ բուրժուաներն ու դաշ-
նակցական ղեկավարներն արդեն գործի չեն անցնում:

Նրանք կազմում են մի ազգային բյուրո, վոր ամե-
 նայն հայոց կաթողիկոսի միջոցով դիմումներ պետք ե
 աներ պետութիւններին և պետք ե շտապեցներ «Հա-
 յաստանն ազատելու» հարցը: Այդ Ազգային Բյուրոյի
 մեջ մտնում ելին Մեսրոպ ցեպիսկոպոսը, վոր փո-
 խարքա Վարանցով-Դաշկովի պալատը, վոնց վոր ա-
 սում են, գնալ-զալ ուներ և Վարանցով-Դաշկովի
 կնոջ ամենամոտիկ ու սիրելի մարդկանցից մեկն եր
 ու Թիֆլիսի առաջնորդն եր. մյուս անդամներն ելին
 Ալեքսանդր Պատիսովը, Սամսոն Հարութիւնյանը,
 Արշակ Զամալյանը և այլն: Այս բյուրոն ամբողջովին
 դեկավարվում եր Դաշնակցութեան կամքով ու թելա-
 դրութեամբ և ահա հենց այդ բյուրոն դիմում և խնդ-
 րում ե «վեհափառ կաթողիկոսին» հետևյալ խոսքերով.
 «Թիֆլիսի հայ հասարակութեան պատկանող անձանց
 մի խումբ դիմում և ձեր սրբութեան, իբրև թե՛ Ռու-
 սաստանի և թե՛ Թուրքիայի հայ ժողովրդի, նուշնպես
 և բոլոր հայերի հոգևոր գլխին, խոնարհաբար խնդրե-
 լով՝ դիմում անել թագավոր կայսրին, միջնորդելով
 Թուրքիայի հայ ժողովրդի պաշտպանութեան մասին
 տանջանքներից և իրավազրկութունից: Մենք հաս-
 տատապես հավատում ենք, վոր իբրև արևելքի քրիս-
 տոնյաների մշտական պաշտպան, նուշնպես և իբրև
 մի մեծ պետութիւն, վոր Բերլինի դաշնագրով իր
 վրա չեվերցրել Թուրքիայի հայաբնակ վիլայեթներում
 անհրաժեշտ ռեֆորմեր մտցնելու հոգսը, ուսական
 պետութիւնն առանց ուշադրութեան չի թողնի ձեր
 սրբութեան և ի դեմս ձեր հոտի՝ նրա հավատարիմ վոր-
 դիների խնդրները և իր ուժեղ հովանավորութեամբ
 և միջամտութեամբ վերջ կդնի մեր չեղբայրակիցների
 տանջանքներին...»:

Այսպիսով, Բյուրոն կաթողիկոսին խնդրում եր դիմել բռնապետ ցարին, հայտնել, վոր հայերը ցարական իշխանության «հավատարիմ վորդիներն են» և աղերսել ցարից, վոր նա «միջամտի ու վերջ դնի» տաճկահայ լիզրայրակիցների տանջանքներին»...

Իսկ տաճկական իշխանութլունը վոչ մի բանից ալնալիս չեր կատաղում, ինչքան ոտար պետութլունների և մանավանդ Ռուսաստանի միջամտութլունից Տաճկահայաստանի հարցերին:

Պարզ է, վոր ցարական Ռուսաստանը դեմ պիտի չլիներ նման միջամտության և փոխարքան ալս դիմումի առթիվ պատասխանում է, վոր «թագավոր կայսրը բարեհաճութլուն ունեցալ վերաբերվել հալ ժողովրդի վիճակին կատարյալ բարչացակամութլամբ...»:

Սրա հետ միասին, իհարկե, թե Ռուսաստանում և թե ուրիշ շատ չերկրներում կազմվում են զանազան կոմիտեներ ու բյուրոներ, վորոնք հալոց հարցը պետք է լուծեիր:

Այս ամենի հետևանքը լինում է ալն, վոր զանազան «միջամտութլունների» հետևանքով, դեռ մինչև 1914 թվին սկսած պատերազմը, կրկին ավելի ևս լարվում է տաճիկների ու հայերի փոխհարաբերութլունը:

ԿԱՄԱՎՈՐԱԿԱՆ ԽՄԲԵՐԻ ԾԱԳՈՒՄԸ

Վարանցով-Դաշկովի հետ Տաճկահայաստանը փրկելու մասին տարվող բանակցութլուններին արդեն վրա չե հասնում իմպերիալիստական պատերազմը: Սկզբում, չերք Գերմանիան արդեն կռվում էր Ռուսաստանի հետ, Տաճկաստանը դեռ ևս պատերազմին

չեր մասնակցում: Բայց քանի վոր Տաճկաստանը դաշնակից եր Գերմանիային, սպառնում եր, վոր Տաճկաստանն ել Ռուսաստանի հետ կովի կըռնվի:

Այս բանն իմանալով, Ազգային բյուրոն և առաջին հերթին Դաշնակցութիւնն կուսակցութիւնն իր պատրաստակամութիւնն եր հայտնում Տաճկաստանի դեմ պատերազմելու գործում: Այդ ժամանակ ե ահա, վոր, ինչպէս գրում ե Լեոն ¹ «Դաշնակցութեան արտաքին գործերի վարիչ Բժ. Ջավրիկը, վոր կարողանում եր ամեն տեղ լինել և ամեն բանի հասնել, յերեւան լեկավ Թիֆլիսում և ներկայանալով Վարանցով-Դաշկովին, մի շարք մեծամեծ խոստովանեալ արավ: Դաշնակցութիւնը նրա արամադրութեան տակ կդնի իր ուժերը, հաջ ժողովուրդը կարող ե իր հաշվով կադմակներաւել կամավորական խմբեր: Համաձայնութիւնն արդեն կիսով չափ կապացած եր, բայց Վարանցով-Դաշկովը կտմեցավ ավելի լայն ծավալ տալ այդ բանակցութիւններին: Նրա կողմից, բացի Բժիշկ Ջավրիկից, հրավիրվեց Թիֆլիսի պալատական շրջանը—Մեսրոպ Եղիսկոպոս, Սամսոն Հարութիւնյան և Ս. Խատիսով... և Վարանցով-Դաշկովի կառավարութիւնն առաջարկեց, «վոր Թիւրքիայի հետ պատերազմ սկսվելու դեպքում չորս կամավորական խմբեր կազմվեն հայերից, յուրաքանչյուրը մոտավորապէս 400 հոգուց, դաշնակցական խմբապետների հրամանատարութեամբ: Այդ խմբերի անմիջական գործը պիտի լինի հետախուզների, առաջնորդների, հարկավոր դեպքում նաև առաջապահ պահակների դերը»:

Իսկ դրա փոխարեն՝ իհարկե, Վարանցով-Դաշկովն

¹ Լեո, «Անցյալից», հջ 281:

անորոշ խոստովաներ եր անուամ տաճկական 6 վի-
լայեթներէից Հայաստան ստեղծելու մասին: Դաշնակ-
ներին աքսորից ու բանտերից ազատուած եր, վոր իրեն
ծառային:

ԻՆՉ ՀԵՏԵՎԱՆՔ ՈՒՆԵՑԱՎ ԿԱՄԱՎՈՐԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄԸ

Դաշնակցութիւնն իսկույն հաւաքեց իր խմբա-
պետներին ու հալոդուկներին և նրանց հրամանատար
կարգեց կամավորական խմբերի վրա: Հաւաքվեցին
«Անդրանիկ փաշան», Համազասպը, Արմեն-Կարոն և
ևլ ով ասեա: Վարանցով-Դաշկովի ել խելքը կորցրած
դաշնակներին առաջարկել եր մշակել իրենց Հայաս-
տանը կազմելու ծրագիրը և թուրքաց Հայաստանի
քարտեզը: Քարտեզից դաշնակցական քաջերի խելքը
դնաց. նրանք քարտեզի մեջ մտցրել ելին և 6 վիլա-
յեթները և Կիլիկիան — իսկ դաշնակցական Նիկոլ Ադ-
րալանն ալդքանն ել քիչ եր համարում: Յեվ ալդքար-
տեզի վրայի ծովից-ծով Հայաստանը պաշտպանելու
համար՝ դաշնակների գործիք Ազգային բլուրոն վորո-
շեց կամավորների թիվը հասցնել 10,000-ի, փոխարեն
Վարանցով-Դաշկովի առաջարկած 1,600-ի:

Տաճկական պատերազմն սկսվելուն պես՝ կամավո-
րական խմբերը ֆրոնտումն ելին: Ամենակատաղի
կովոդներն ելին կամավորները: Վոր թուրքի դուռը
հասնում՝ թուրքերին արմատից ջնջում ելին. չելին
հարցնում վոչ ծեր, վոչ մանուկ, վոչ կին, վոչ տղա-
մարդ: Նահանջների ժամանակ սրի ելին քաշում տաճ-
կական ամբողջ պուղեր, վորպեսզի քարտեզի վրայի
Հայաստանը մաքրեն տաճիկ բնակչութիւնից:

Ապստամբություններն ել իրենց հերթին: Տաճկա-
կան ֆրոնտի թիկունքում, Վանում և ուրիշ տեղե-
րում, դաշնակների կազմակերպած խմբերով ապրս-
տամբություններ ելին բարձրացվում: Ապստամբու-
թյուններն ոգնում ելին ռուս ցարական զորքերի ա-
ռաջ գնալուն ու հաջողությանը: Բայց տաճկական
կառավարությունն ու տաճկական զորքը վրեժ էր առ-
նում ապստամբված հայերից և հետ չեր մնում դաշնակ
խմբապետներից: Տաճկական կառավարությունն ել
ջարդեր եր կազմակերպում, անխնա կերպով ջնջում
եր հայկական գյուղերը և հայերին ջրում եր դիպի հե-
ռավոր անապատներ. ճանապարհին նրանց կոտորում
և սովամահ եր անում:

Բալական հասել, վոր դաշնակցական-ազգայնական
այս քաղաքականության հետևանքով վոյնչացավ մոտ
մեկ միլիոն հայ բնակչություն յեվ Տանկաստանի ամբողջ
հայ աշխատավորությունը քաղցած ու հյուծված փախավ
յերկրագնդի բոլոր կողմերը, գրկվեց խաղաղ աշխատան-
քի հնարավորությունից: Յեվ իր այս խելագար քաղա-
քականությամբ Դաշնակցությունը վոչ թե Տանկաս-
տանի «հայ լեղրայրներին» ազատեց տաճիկների բռու-
նությունից, այլ Տանկաստանն ազատեց հայ բնակչու-
թյունից յեվ առաջին հերթին հայ աշխատավորներից:

Բուրժուազիայի և Դաշնակցության համար ի՞նչ նը-
շանակություն ունեւ աշխատավորների կոտորվելը:
Դիտավորը Հայաստանն եր. գլխավորը ծովից-ծովի
դադափարն եր: Իսկ աշխատավորությունը Տաճկաս-
տանում չէ՞ վոր առանց այն ել կոտորվելու չեր, ինչ-
պես կարծում եր Քրիստափոր Միքայիլյանը:

Բայց իմպերիալիստները մտադրություն ունեյին

արդյոք հայ բուրժուականներին զիջելու Հայաստանը, թե՛ ցարերի ու իմպերիալիստների թեթև հայասիրությունները» իր գլուխը կորցրած Դաշնակցությունը մի գործիք էր դարձել միմիայն նրանց նպատակները կատարելու համար։ Այս հարցի պատասխանը մեկ է. Դաշնակցությունը միմիայն գործիք էր դարձել իմպերիալիստների նպատակն իրականացնելու համար և այդ իմպերիալիստների համար նա զոհ բերեց մոտ մեկ միլիոն տաճկահայ գյուղացիությանն ու աշխատավորներին։ Վորպիսի մենք հաստատ համոզվենք, վոր այդ պես է, պետք է հիշենք, թե պատերազմի ժամանակ ի՞նչ դեր էին խաղում Հայաստանում Վարանցով-Դաշկովներն ու «հայասեր» Անգլիայի ու Ֆրանսիայի իմպերիալիստները։

ԻՄՊԵՐԻԱԼԻՍՏ ԴԱՇՆԱԿԻՑՆԵՐԻ ԴԵՐԸ

Իմպերիալիստ դաշնակիցների դերը միանգամայն պարզ է դառնում հենց այն դաշնագրից, վորի միջանի հատվածները մենք բերինք մեր գրքի սկզբում։ Հիշում եք, վոր այդ դաշնագրով Ռուսաստանը, Անգլիան և Ֆրանսիան ամբողջ Տաճկաստանը բաժանելու էին իրարու միջև և վոչ մի խոսք չկար այդ դաշնագրում վոչ Տաճկահայաստանի, վոչ Ռուսահայաստանի և վոչ էլ առհասարակ հայերի մասին։ Իմպերիալիստների նպատակները պարզ էին արդեն և հենց այդ նպատակով էլ «ազատ Հայաստան» խոստացող ցարական իշխանությունն ու «հայասեր» Վարանցով-Դաշկովն աշխատում էին հայերին Հայաստանից հեռացնել և Տաճկահայաստանում ուռևներ բնակեցնել։ Յեվ

վորպեսզի հայերի թիվը Տաճկահայաստանում պակասի, միևնույն ցարական իշխանութիւնն ոգնում եր, վոր Տաճկահայաստանում ապրող հայ աշխատավորները կոտորվեն ու վռնջանան:

Ճիշտ այս միևնույն քաղաքականութիւնն ելին տանում նաև ֆրանսիական ու անգլիական իմպերիալիստները կիլիկիայում և Տաճկահայաստանի ուրիշ վայրերում:

Յեվ բանից դուրս ե գալիս, վոր տաճկահայ յեղբայրներին ազատելու անունով դռնապաններն ու հայ բուրժուազիան իսկապես ծառայում ելին միմիայն իմպերիալիստների նպատակին:

V. ԴԱՅՆԱԿՅՈՒԹՅՈՒՆԸ 1917 ԹՎԻՑ ԿԵՏՈ

Ահագին թվով աշխատավորներ կոտորել տալուց հետո, թվում է, թե Դաշնակցութունը մի փոքր էլ պետք է մտածեր իր արածների մասին և իրեն հաշիվ պետք է տար։ Բայց Դաշնակցութունը կարող էր հրաժարվել իր ազդայնական քաղաքականութունից և բուրժուազիայի ձգտումներից։ Այդ դեպքում Դաշնակցութունն այլևս Դաշնակցութուն չէր լինի։

Դաշնակցութունն այդ բանն անել չեր ուզում, վարովհետև առանց հայ բուրժուաների ոգնության Դաշնակցութունը մի ուր էլ ապրել չեր կարող։ Դաշնակցության ամբողջ հոգսը հայ բուրժուազիայի վրա չեր և չավրտական իմպերիալիստների վրա։ Դրա համար էլ Դաշնակցութունը վուչ միայն ինքն իրեն լիկիվդացիայի չենթարկեց, այլև հանդես չեկավ վորպես Հոկտեմբերյան հեղափոխության ամենակատաղի հակառակորդը և նոր չարիքներ ստեղծեց, այս անգամ արդեն ուսաստանների համար։ Դաշնակցութունը շարունակեց մնալ իմպերիալիստների գործիքը։

ԱՆԴՐԿՈՎԿԱՍՅԱՆ ՍԵՅՄԻ ՇՐՋԱՆՈՒՄ

1917 թվի Փետրվարյան հեղափոխության ժամանակ, չնրբ կերենակին իր բուրժուական կառավարությամբ ուղում էր հեղափոխության ղեկավարը դառնալ և հե-

դափոխութիւնը ծառայեցնել բուրժուազիայի նպատակներին, այդ նույն ճանապարհով ել ուղղում ելին գնալ Անդրկովկասի բուրժուական, ազգայնական կուսակցութիւնները: Ահա այդ ժամանակ եր, վոր թե հայ, թե վրացի և թե թուրք տիրող դասակարգերն իրենց կուսակցութիւնների միջոցով ստեղծեցին ազգային խորհուրդներ:

Այս ազգային խորհուրդներն ազգային տիրող դասակարգի ներկայացուցչութիւններ ելին: Ահա ինչու հեղափոխութեանը միանալ նրանք չեկին կարող և իրար միս կրծելով ելին զբաղված:

Ահա այդ ազգային խորհուրդների և բուրժուական ու մանր-բուրժուական կուսակցութիւնների ներկայացուցիչներից ել կազմվում ե Անդրկովկասյան սեյմը: Ինչպես ասացինք, բոլոր ազգային խորհուրդներում ել նստած ելին ազգայնականներ, բուրժուական կուսակցութիւններ, մանր-բուրժուական սոցիալիստներ. դրա համար ել այդ սեյմում նստում են այդ ազգայնականները.—վրացիներից՝ մենշևիկները, հայերից՝ դաշնակները, իսկ ադրբեջանցիներից՝ մուսավաթականները:

Սրանցից վոչ մեկը մշուսից հետ չեր մնում իր հակահեղափոխական գործունեութեամբ: Դաշնակները հայ աշխատավորներին ելին գրգռում վրացի և թուրք աշխատավորների դեմ, մենշևիկները վրացիներին ելին գրգռում հայերի և ադրբեջանցիների դեմ, մուսավաթիստներն ել՝ ադրբեջանցիներին:

Իսկ սեյմի մեջ նստած մենշևիկները, դաշնակներն ու մուսավաթիստները շարունակ իրար կասկածով և չին նայում, իրարու վտարի տակը փորում ելին, աշ-

խատոււմ ելին իրարու ֆլասել և բանն ալնտեղ հասալ, վոր բազմոււմ նորից սկսվեցին հալ-թուրքական կոտորածներ:

Ահա ալս 3 հակահղափոխական կուսակցութիւններից կազմված կառավարութիւնն էր, վոր Ռուսաստանի հեղափոխական շարժումից Անդրկովկասի բանվորներին ու դուռացիներին կտրելու համար՝ Անդրկովկասը հալտարարեց Ռուսաստանից բաժանված, Ռուսաստանից անկախ: Յեւ հալածանքն ուժեղացրեց բայլշիկներին ու բանվորական հեղափոխութեան դեմ:

Նույն ալդ սեյմն էր, վոր Ռուսաստանի ուժն Անդրկովկասում թուլացնելու համար՝ ռուսական զորքերը ցրված հալտարարեց և ռուսական զորքերին տաճկական ճակատից քշեց դեպի Ռուսաստան:

Իսկ սեյմի ամենախալտուակ դորժն ալն էր, վոր նա չճանաչեց Ռուսաստանի Խորհրդալին իշխանութիւնը, չընդունեց Խորհրդալին իշխանութեան և Գերմանիայի միջև կնքված Բրեստ-Լիտովսկի դաշնադիրը և իմպերիալիստների ձեռքին խաղալիք դառնալով՝ շարունակեց պատերազմը Տաճկաստանի դեմ:

Բրեստ-Լիտովսկի համաձայնագրին ամենակատաղի կերպով դեմ ելին դաշնակցականները, վորովհետև ալդ համաձայնագրով Տաճկաստանը սլիտք և ստանար իր նախկին հողամասերը, 1878 թվի սահմաններով, յեթ միայն այդ մասին համաձայնութիւն տալէ ետք: Իսկ Դաշնակցութիւնն ալդ մասին լսել անգամ չեր ուզում, վորովհետև նրա նպատակն էր ծովից-ծով Հայաստան, Կիլիկիան եւ հետը:

Յեւ ահա, վտանատակ տալով մասսաների ձգտումը, խաղաղութիւն հաստատելը, մենք տեսնում ենք, վոր

Անդրկովկասյան հակահեղափոխական սկսմը և նրա հետ միասին նաև հակահեղափոխական Դաշնակցությունը, մերժեցին Բրեստ-Լիտովսկի համաձայնագիրը և պատերազմ հայտարարեցին Տաճկաստանին, վորն ամենակարճ ժամանակամիջոցում և ամենասուսկալի «սրբել-մաքրելու» քաղաքականությամբ չեկավ հասավ մինչև Թիֆլիսի մոտերքը։ Ամբողջ Անդրկովկասի հայ աշխատավորությանը ևս այս խելագար քաղաքականությամբ Դաշնակցությունը հասցնում եր միևնույն վիճակին, ինչ վիճակի հասցրել եր տաճկահայ աշխատավորներին։

ՍԵՅՄԻ ՔԱՅՔԱՅՈՒՄԸ ՅԵՎ ԱՆԿԱԽ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Սկսմը կարճիկ եր չերկար ժամանակ պահպանել իր գոյությունը։ Իհարկե, վոր՛ Սկսմի՝ Անդրկովկասի այդ «կառավարության» մեջ նստած ելին վոր թե բանվորների կամ շահագործվող գյուղացիների ներկայացուցիչները, այլ կապիտալիստների ու կալվածատերերի կուսակցությունները։ Յեվ հայ, վրացի, թուրք կապիտալիստների ու կալվածատերերի շահերը պաշտպանող այդ կուսակցություններից ամեն մեկը մյուսի նկատմամբ իմպերիալիստական ձգտումներ ունեյին։ Իրարից ուզում ելին ավել պատու, ավել հող խլել ու ավելի խոշոր ու պատասխանատու աթոռներ գրավել։ Պարզ է, վոր տյապիսի կառավարությունը չերկար ապրել չեր կարող։

Նա շատ շուտ ել իրեն մահով մահացավ։ Կարճ ժամանակից հետո չերեք չերկրներն ել «անկախ հանրա-

պետութիւններ» հայտարարվեցին և Անդրկովկասը
վերածվեց առանձին ու «անկախ» հանրապետութիւն-
ների:

Յեւ հենց այս չափերումս իմ անկախութեան շրջա-
նումն եր, իմը Դաշնակցութիւնը Հայաստանի տերն
ու իշխանը դարձավ ու ցույց տվեց լեզկիւր կառա-
վարելու իր բոլոր «շնորհքները»:

VI. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆ «ԱՆԿԱԽ» ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱԹՐՋԱՆՈՒՄ

ԴԱՇՆԱԿՑԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ԳԼԽԱՎՈՐ ՆՊԱՏԱԿԸ

Այսպիսով Անդրկովկասի ազգայնական կուսակցությունները՝ մենշևիկները, դաշնականներն ու մուսավաթիստները կրկին այդ բանվորներին ու գյուղացիներին բաժանում ելին իրարից, Անդրկովկասում շատ ավելի ծանր դրուժյուն ստեղծելով, քան ցարիզմի ժամանակ էր:

Հայտնի չե արդեն, վոր իմպերիալիստական պատերազմից քաջքալել էր վոչ միայն Ռուսաստանի, այլ և Անդրկովկասի բանվորների ու գյուղացիների տընտեսությունը և պատերազմից հոգնած բանվորներն ու գյուղացիներն այլևս կովել չեյին ցանկանում: Ընդհակառակը՝ նրանք պահանջում ելին խաղաղություն և տնտեսական կյանքի վերականգնում: Նրանց տնտեսությունը դարգացնելու խաղաղ պայմաններ ստեղծել:

Գուցե Իսախանյությունը կկարողանար այդ պայմաններն ստեղծել, չեթե նա մտածեր բանվորների ու գյուղացիների վիճակի մասին, չեթե նրա նախատակը չիներ բարելավել աշխատավորների դրուժյունը: Դրա համար որչեղտիվ հնաբավորություններ կային: Այդ դեպքում նա հաշտ քաղաքականություն կտաներ իր

հարեանները հետ, վորպեսզի չկտրվեր Պրաստամից ու Ադրբեյջանից մի կողմից, Տաճկաստանից ու Պարսկաստանից — մյուս կողմից:

Բայց Դաշնակցությունն, իբրև բուրժուազիայի կուսակցություն, չերեք ել չի մտածել բանվորների ու գյուղացիների վիճակի մասին. ընդհակառակը, նա իր առաջ ավելի «մեծ» նպատակ էր դրել: Այդ նպատակը նրա մշտական չերազն էր — ծովից-ծով Հայաստանը: Յե՛վ այդ ծովից-ծով Հայաստանն ստեղծելու համար Դաշնակցությունն ավժմ ել ուզում էր ամենից առաջ Ռուսահայաստանը «մաքրի» թուրքերից:

«ԱՆԿԱՆ ՅԵՎ ՄԻԱՑՅԱԼ ՀԱՅԱՍՏԱՆ»

Փոխանակ Հայաստանի ընակչության համար աշխատանքի խաղաղ պայմաններ ստեղծելու և տնտեսությունը բարձրացնելու, դաշնակցական կառավարությունն Ավետիս Ահարոնյաններին Փարիզ էր ուղարկում, վոր նրանք Ֆրանսիային և Անգլիային խնդիրներ ներկայացնեն Կիլիկիան և վեց վիլայեթները Հայաստանին միացնելու համար: Մյուս կողմից իմպերիալիստական գեներալների հետ դաշնակցական կառավարությունը բանակցություններ էր վարում, թե մեզ պնք ու ղինամթերք տվեք, ոգնության հասեք և մենք տաճկական զորքերին կարող ենք քշել մինչև ուր տեսա:

Այս մասին մենք կարդում ենք անգլիական գեներալ Դենտերվիլի նամակը, վոր նա գրում էր դաշնակցական Արարատյանին, վորը Դաշնակցության կողմից բանակցություն էր վարում այդ գեներալի հետ: Դենտերվիլն Արարատյանին պատասխանում է.

«Իսկ ինչ վերաբերվում է յերկրորդ հարցին (այսինքն, հայերի դրուժյանը Յերևանում.— Գ. Ա.), ապա մնում է ցավել, վոր այդ սքանչելի ռազմական նյութը (ընդծումը մերն է.— Գ. Ա.), վոր կարելի չէ ստանալ Յերևանում, դաշնակիցներն ի վիճակի չեն ոգտագործելու: Ինչպես տեսնում ենք, Դաշնակցութունն այդ գեներալին առաջարկում է, թե Տաճկաստանի դեմ կռվելու լավ «ռազմական նյութ» ունենք, այսինքն լավ գործ ու կռվողներ— ուրիշ խոսքով, հայ աշխատավոր գյուղացիների ու բանվորների հաշվին խոստումներ է անում, թե ձեզ կոգնենք տաճիկների դեմ կռվելու համար, ինչպես այդ արվում էր 14 թվին Ռուսաստանի համար: Իսկ գեներալը ցավ է հայտնում, վոր դաշնակիցներն այդպիսի գոված, սքանչելի «ռազմական նյութը» իրենց նպատակների համար ոգտագործելու «հնարավորութուն չունեն»:

Ու այս բոլորը խախտառակ ու հակահեղափոխական դաշնակցական կուսակցութունը կատարում է այն ժամանակ, յերբ բալլչիկներն արդեն ցար Նիկոլային տապալելուց հետո՝ նրա գաղտնի դաշնագրերը լուս աշխարհ ելին հանել և ամբողջ աշխարհի համար միանգամայն պարզ ելին դարձրել, թե անգլիական ու ֆրանսիական իմպերիալիստները վոչ թե «տնկախ» Հայաստան են ուզում ստեղծել, այլ ցանկանում են Տաճկաստանն իրենց միջև բաժան-բաժան անել:

Ապա, այդ նույն հարցի մասին գեներալ Դենստերվիլը գրում է. «Առ այժմ չեմ հնարավորութուն չունեմ վոչ մի հույս հայտնելու այդ ուղղությամբ մոտիկ ապագայում ոգնութուն ցույց տալու...», բայց վոչ մի կասկած դաշնակիցների վերջնական հաղթանակի մա-

սին լինել չի կարող, և դրա հետևանքը կլինի Հայաստանի վերականգնումը: Այդ միակ դրությունը կարող և ձեզ լուսատու ասող ծառայել ձեր խավար հուսատուության մթուած:

Ահա այսպիսի դեմերալների անորոշ ու խորամանկ խոստումներով կը, վոր վոգետրվում եր ծովից-ծով Հայաստանի լերազով տալրող Դաշնակցությունը: 19-ը թվին մենք տեսնում ենք, վոր դաշնակցական կառավարությունն այնքան տարվեց ալդ խոստումներից, վոր իրեն անվանեց վոչ միայն «անկախ» ալ և «միացյալ» Հայաստանի կառավարություն: Իսկ «միացյալ» Հայաստանում մտնում ելին, իհարկե, 6 վելայեթները և Կիլիկիան:

Արդեն պարզ և, թե ինչ «մեծ» դործերով եր զբաղված դաշնակցական կառավարությունը: Մի փոքրիկ Յերևանի շրջակայքը կառավարելու կարողությունից զուրկ ալդ հիմարներն իրենց մատուցելիստակախ խըմբերով միաք ունեկին տիրանալու ալնպիսի մի մեծ լերկրի, վորի սահմանների վրա պահակ կանգնեցնելու համար լեթե հավաքելին ամբողջ Հայաստանի բնակչությունը, ելի չեր բավակտնանա:

**ՌԻՄ ՇԱՀԵՐԻՑ ԵՐ ԲՂԽՈՒՄ ՄԻԱՑՑԱԼ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ԾՐԱԳԻՐԸ**

Հայաստանի բանվորներն ու գյուղացին կարիք ունեկին արդյոք ալնպիսի մի հսկայական ու մեծ Հայաստանի, վորի մեջ իրենք չնչին փոքրամասնություն պեաք և կազմելին: Ամենեկին: Հայ բանվորի ու գյուղացու, հայ աշխատավորի միակ ձգտումն ալն եր,

վոր աշխատանքի խաղաղ պայմաններ ստեղծվեն և նրանք իրենց աշխատանքի տերը լինելով, կարողանան ազատվել պատերազմներից ու կռիվներից, վոր նրանք կարողանան իրենց տնտեսությամբ զբաղվել և հաշտ ու հանգիստ հարևանի նման ապրեն վրացի և թուրք աշխատավոր չեղբայրների հետ, ինչպես այդ տեղի ունի այսօր Խորհրդային իշխանության որով։

Այդպիսի «միացյալ» և «մեծ» Հայաստան ստեղծելը բղիթում եր միմիայն հայ բուրժուազիայի շահերից, վոր ուզում եր տիրանալ նաև ուրիշ ազգերի աշխատավորներին և շահագործել նաև նրանց։

Ձուր չե, իհարկե, վոր, ինչպես դաշնակցական կառավարության նախագահ Քաջազունին ել գրում ե իր «Դաշնակցությունն անելիք չունի» գրքում, ծովից-ծով Հայաստանի ծրագրերը կադմելու մեջ ամենամեծ մասնակցությունն ե ունեցել Փարիզի հայ բուրժուազիան։

Իսկ մյուս կողմից, ինչպես տեսանք, այդ գործում մեծ դեր են խաղացել իմպերիալիստական զանազան գեներալները, վորոնք «ռազմական նյութի» համար զանազան խոստովանել են արել։

ԴԱՇՆԱԿՑԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆՆ ՈՒ ՀԱՐԵՎԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Դաշնակցության նման ծրագրերն ու հեռանկարներն անհանգստացնում եյին թե Վրաստանին և թե Ադրբեյջանին։ Վրաստանը հեղուությամբ չեւ դիջի Ախալքալաքի գավառը և վոչ ել Ադրբեյջանը Հայաստանին կտար Ղարաբաղը։ Մանավանդ վոր այդ չեւրէր-

ներում նույնպես տիրող դասակարգը բուրժուազիան ու կալվածատերերն ելին և նրանք ել ազգայնական հովերով ելին տարված—նրանք ել իրենց հերթին ցանկանում ելին մեջտեղից վերացնել Հայաստանը:

Մենշևիկները կառավարութունն իր հերթին վրաստանի սահմաններն ուղղում եր հասցնել միջև Սևանա լիճը, իսկ Ադրբեջանի մուսավաթիստները Հայաստանի վրայով ուղղում ելին ավելի մոտիկ կապվել Տաճկաստանի հետ:

Այսպիսի նացիոնալիստական կառավարութունների մեջ առանց այն ել բարեկամական հարաբերություններ լինել չեկին կարող, իսկ Դաշնակցութունն իր իմպերիալիստական ծրագրներով նրանց ավելի չեր կատաղեցնում և թուրքերին «սրբել-մաքելու» քաղաքականությունն ուղղակի թշնամություն եր առաջացնում մանավանդ թուրք և հայ բնակչության միջև:

Թեև Ադրբեջանի մուսավաթիստներն ել Հայաստանի դաշնակներից հետ չեկին մնում և նրանք ել իրենց հերթին Ադրբեջանի հայ աշխատավորությանն ելին կոտորում, նույնպես Ադրբեջանը հայերից «մաքելու» նպատակով:

Նման պայմաններում դաշնակցական իշխանության ներքո գտնվող Հայաստանը միանգամայն կտրվում եր հարևան հանրապետություններից և հայ բանվորն ու գյուղացին մնում ելին աշխարհից կտրված, նրանք տապալկվում ելին մառդերիստների ու Դաշնակցության վառած կրակով:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ «ՄԱՔՐԵԼ-ՍՐԲԵԼՈՒ»

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Դաշնակցական Հայաստանում ապրած ամեն մի բանվոր ու գյուղացի շատ լավ հիշում են, թե ինչ եր

նշանակում «Զանգիբասար ատվեչայետ», «Աղբարա ատվեչայետ» կամ «Բասարգեչար ատվեչայետ» լուսողունները: Դաշնակցական խմբապետներն ու մաուզերիստները կոտորում ելին Զանգիբասարի, Աղբարայի ու Բասարգեչարի շրջանի թուրքերին և նրանց ունեցվածքը թալանելով՝ քեֆերի վրա ելին ծախսում: Բայց միթե սա պատահական թալան էր:

Իհարկե, վոչ:

Դաշնակցական միևիստր Նիկոլ Աղբալյանը, դեռ Հայաստանի «անկախությունից» ել առաջ, արդեն Ռուսահայաստանի քարտեզ եր նկարել, և իր մոտ այցելողներին ցույց եր տալիս, թե այդ Հայաստանից թուրքերը վոնց պետք է դուրս քշվեն:

Յեվ ահա, «անկախություն» ստանալուց հետո, Դաշնակցությունն այդ ծրագիրն իրականացնելու համար՝ կոտորում եր Հայաստանում բնակվող թուրքերին: Իսկ կոտորելու ամենալավ զինքը Դաշնակցության նախկին հայդուկներն ու ֆեդայները, դաշնակցական խմբապետներն ելին:

Դրա համար ել դաշնակցական կառավարությունն այդ խմբապետներին ու կարիչներին ամեն իրավունք, ամեն ազատություն տալիս եր, վորպեսզի նրանք Հայաստանի թուրք աշխատավորությանը «ջնջեն» «մաքեն», «սրբեն»:

Յեվ ռվ չի հիշում, թե իր 2 1/2 տարվա պետական գոյության ընթացքում այդ դաշնակցական խմբերը, վորոնց ժողովուրդը «մաուզերիստ» եր անվանում, վոնց կտրեցին, վոնց կոտորեցին թուրք աշխատավորներին և ամբողջ Հայաստանը դարձրին պատերազմի բեմ: Այս ակնհերկ կոտորածներից ու պատերազմներից

ձևատվում եր վոչ միայն թուրք աշխատավորը, այլ և հալ դուռղացին ու բանվորը։ Նրանք հնարավորութիւնն չունեին իրենց տնտեսութեամբ զբաղվելու։ Վար ու ցանքն անհնաւին եր դարձել և վոչ վոք խաղաղ աշխատանքի կաշկելու հնարավորութիւնն չունեիր։ Այս բոլորն ել միմիայն նրա համար, վոր Նիկոլ Աղբալյաններն ու Դաշնակցութիւնն կուսակցութիւնը բուրժուազիայի համար Հայաստան պատրաստեն առանց թուրքերի և տեղ բացեն ծովից-ծով Հայաստանը գլուխ բերելու համար։

«ՄԱՀ ԿԱՄ ԹԱԼԱՆ»

Զարմանալի չեւ չի, վոր բոլոր տեղերում պատվում եր «մահ կամ թալան» լողունգը։ Զրիակերութեան վարժված մաուգբիստներն ու սպեկուլյանտները չեւին միայն, վոր թալանով ելին դբաղված։ Թալանում ելին կուլակները, թալանում ելին ինտելիգենտները, թալանում ելին և կառավարութեան անդամ դաշնակցականները։ Թեև այս վերջիններիս թալանն ավելի խոշոր գումարով եր լինում, քան հասարակ թալանչիներինը։

— Թալանիր, մեկ ե, չերկար չի տևելու,— մտածում ելին Դաշնակցութեան իշխանութեամբ «կառավարվող» ամեն տեսակ բաշիբոզուկները։

Այս թալանի լողունգը միմիայն թուրքերի նկատմամբ չեւ, վոր տարածվում եր։ Թալանում ելին վոչ միայն նրանց, այլև համարյա ամեն ինչից զրկված գյուղացիներին։

Ճիշտ ե նկատում ընկ. Շ. Ամիրխանյանը Մայիսյան ապստամբութեան մասին գրած իր աշխատութեան

մեջ¹, թե վոստիկանության մեջ աշխատող խմբապետը «դա չինոյնիկ կաշառակերներին, աղգաբնակությունը թալանողներին և լերկիրը քայքայող մուկ ուժերի հովանավորողն եր»։ Բանակում աշխատող խմբապետը՝ «դա բանակը քայքայող թալանների կազմակերպիչն եր»։ Իսկ «սահմանները պահպանող խմբապետը—դա սահմանային արյունահեղ ընդհարումների նախաձեռնողն ու ղեկավարն եր»։

Սրանցով եր լերկիր կառավարում Դաշնակցությունը։ Սրանք ելին նրա լերես տված կառավարիչները և սրանց վրա լեր հույս դնում Դաշնակցությունը՝ «ծովից-ծով»-ին տիրապետելու համար։

Դաշնակների տիրապետության ժամանակ խմբապետ-մառզերիատի մառզերն եր որեհնքն ու իրավունքը։ Հայաստանի վեր բանվորն ու գյուղացին են, վոր չեն հիշում մառզերիատների տարածած սարսափը։ Վեր գյուղացին կհամարձակվեր ծալուուն հանել, լեթե մառզերիատը գալիս եր, իջնում նրա դռանը և պահանջում եր իր ձիու համար գարի, իսկ իր տղաների համար վոչխոր ու հավ։ Ում կարող եր պանգատվել, ինչ կարող եր ասել հայ գյուղի առանց աչն ել թալանված գյուղացին, լերը մառզերիատ խմբապետը նրա դռնից քշում եր վերջին վոչխարն ու հորթը, կամ նրա մինուճար աղջկան տնից փախցնում եր որը ցերեկով։

Իր գլխից պետք և ձեռք վերցնեի այս բոլորի դեմ բողոքող հայ գյուղացին։

Յեվ միմիայն գյուղացին արդյոք։

Ո՞վ չի հիշում, վոր դաշնակցական կառավարության

¹ Շ. Ամիրխ., «Մայիս. տպատ.», էջ 59.

պարլամենտի շենքի առաջ, Յերևան մայրաքաղաքի բուլվարում, որը ցերեկով հրացանաձգութուն ելին բարձրացնում «դաշնակցական տղերքը» և կանաչք ելին փախցնում՝ բռնաքարելու համար:

Միթե մոռացվել են այն ժամանակները, լեբը մի խումբ մատուցերիստներ՝ Նշմիածնի կայարանի մոտ մի կանաչ տեղ տեսնելով՝ ամբողջ դնացքը կանգնեցնել են տալիս, ցած են իջնում, լերկու ժամի չափ կանաչների մեջ ուտում-խմում, հարբում, քեֆ են անում և նոր միայն թույլ են տալիս, վոր դնացքն առաջ շարժվի:

Միմիայն հասարակ խմբապետները չեկին, վոր այդպես ելին վարվում: Ինչպես ասացինք, ավելի խոշոր ելին խոշոր դաշնակցականների, պետական մարդկանց թալանները: Բաժական և հիշել այն լիքը վագոններով խոտերն ու բամբակները, վոր Հայաստանից դուրս ելին տարվում ծախելու համար և գնում ելին Կարսի լիազոր դաշնակ դեկավար Աղամալլանների ու Նոհրատյանների գրպանը:

Յեվ մի պետք և դատեր ու պատժեր այդ վոճրապորժներին, լեթե պետութունն ինքը մի թալանի ապարատ եր դարձել:

Պատկերը լրիվ անելու համար բավական և բերել նաև «այլուրի լիազորների» և «լքված վայրերն ոգտադործելու», ինչպես և «սերմանման» պատմութունները:

Նախ՝ ալլուրը:

ԱՄԵՐԻԿԱՆ ԱԼՅՈՒՐԻ ՆՊԱՏԱԿԸ

Այսպիսի պայմաններում, վոնց վոր ասում են, գլուպացու հավասն ել եր փախչում: Գլուպացու սիրտը

չեր տալիս, վոր գործի կաշի ու իր տնտեսութունը բարձրացնի: Դաշնակցական քաղաքականության շնորհիվ լեռերից բոլորովին զրկվում եր իր տնտեսութունը զարգացնելու և շինարարության հնարավորութիւնն: Ու բոլորն ել աչքնեքը տնկում ելին դեպի դուրս, վոր դրսից ոգնութիւնս գա և ոգնութեամբ ապրեն: Յե՛վ ստեղծվում եր մի լեռերի, վորի կառավարողները թալանով ելին գրադված, իսկ բնակիչները վոյ մի քան չեյին արտադրում, այլ միայն սպառում ելին:

Բայց վճարեղից ելին սպառելու նշույթ գտնում:

Չպետք է մոռանանք, վոր իմպերիալիստական դիպլոմատները և մանավանդ Անտանտան, հեշտութեամբ ձեռք չեյին քաշի Հայաստանի «ոսգմական նշույթից» և առհասարակ Կովկասի հարստութիւններից: Դրա համար ել, թե Գերմանիան, թե Անգլիան և թե Ամերիկան իրենց գեներալների միջոցով շարունակ գրգռում ելին Անդրկովկասի հակահեղափոխական կառավարութիւններին: Դաշնակցական կառավարութիւնը մենշևիկյան կառավարութեան դեմ, մուսավաթական կառավարութիւնը դաշնակցական կառավարութեան դեմ: Նրանք չուղ ելին լցնում աչդ ազգայնական կուսակցութիւնների վառած կրակի վրա, և վորպեսպի նրանց կրակը չհանգչի, մեկ-մեկ զենք ու շոր ելին ուղարկում, կամ ալլուրով ու քաղցր կաթով ուղում ելին իրենց հետ կապած պահեն, իրենց կամքի դերին դարձնեն Անդրկովկասի փոքր ազգութիւններին:

Ահա հենց աչդ նպատակով ել «հայասեր» Ամերիկան ալլուր ու քաղցր կաթ եր ուղարկում Հայաստանին:

ԱՄԵՐԻԿԱՆ ԱԼՅՈՒՐԻ ԲԱՇԽՈՒՄՆ ՈՒ ՍՈՎՋ

Բայց ամենից հետաքրքիրն այդ ալլուրի բաժանումն էր: Յեթե Հայաստանում այդ ժամանակ ամենալավ պաշտոն կար, ապա այդ պաշտոնն ալլուր բաժանող, կամ ալլուրի բաժանմանը վերահսկող դաշնակցական լիազորների պաշտոնն էր:

Լիազորներ կային, վորոնք չհղած, գոլություն չունեցող ամբողջ գյուղերի անունով ալլուր ու ցորեն կյին ստանում: Իսկ գյուղերում ալլուր ստացողն ու բաժանողը գյուղի կուլակն էր, գյուղի գորբան: Զուրաները լիազորների հետ միասին մեկին հինգ, մեկին տասն ավել կյին դուրս գրում ալլուրը և, իհարկե, գյուղի չքավոր ու սովամահ բնակչությունը չէր, վոր ողավում էր այդ ավել դուրս գրած ալլուրից ու ցորենից: Այդ բոլորը գնում էր գյուղի զորբանների և լիազորների դրամանը: Յեվ մի կարող էր դրա դեմ բողոքել, քանի վոր նրանց թիկունքում կանգնած կյին մոռուղերխտական խմբապետները:

Իսկ չքավորությունը սովից թող կոտորվեր:

Յեվ ահա, 1919 թվի մայիսի 6-ի համարում, մի թղթակից Սուրմալուից գրում է «Սոցիալիստ-հեղափոխական» թերթի № 1-ում. «Փանիկ գյուղը, վոր մինչև դադթն ունեցել է 2500 անձ, մինչև մարտի 20-ը մնացել է 750 հոգի. Եվջիլարը՝ 2400 անձ, մնացել է 700 հոգի, Ալիդամարը՝ 1970 անձ, մնացել է 362, Ալեթլուն՝ 1200, մնացել է 450, Թեջուլուն՝ 1212, մնացել է 700. ալդպես նաև մյուս գյուղերը: Վերջին չերկու գյուղերն իրենցից ներկայացնում են կատարյալ դերեպանոցներ: Ալիդամարում տուն չկա, բակ չկա, վոր թաղ-

ված մարդ չտեսնվի. գլուղի պերեզմանատանն այս տարի մեռածներն թիվն ավելի շատ ե, քան հարյուր տարվա ընթացքում: Ալեթլու մտա և միայն 15—20 հոգի վոտքի վրա տեսա և այն ել դեմքերն ուռած, մնացածները սովից պառկած հաց ելին աղերսում: Այս բոլորը սոսկ իրականութուն ե, առանց չափազանցության»:

1920 թվի հունվար 7-ի համարում դաշնակցական «Հառաջ» թերթը գրում ե. «հունվարի 5-ին Յերևանում փողոցներից հավաքված ե 3 դիակ, տներից 10-ը և հիվանդանոցներից 52-ը—ընդամենը 65»: Բավական ե հիշել, վոր բժշկասանիտարական վարչության տրվյալներով 19 թվին Յերևանում մեռել ե 14,000 մարդ: Իսկ ամբողջ Յերևանի բնակչութունը 70,000-ից ավելի չեր: Այդ նշանակում ե, վոր սովից կոտորվել ե քաղաքի բնակչության 20⁰/₀-ը: Իսկ դավառում հո ավելի սոսկալի չեր:

Իսկ ինչո՞ւ:

Այս ինչուի պատասխանն ել մենք գտնում ենք այն ժամանակվա «Սոցիալիստ հեղափոխական» թերթում: Թերթը գրում ե. «Սովամահութունները չեն նվազում, ժողովրդի մեծ մասը խոտեղենով ե սնվում. բոլորը նիհար են, թուլակաղմ, սեփական հողը մշակելու ընդունակութունից զուրկ: Կառավարութունից վոչ մի ոգնութուն չի ստացվում, չեթե չհաշվենք այն փոքրիկ պատառը, վոր բաժանվեց վողորմության ձևով և վորից ավելի շատ ոգավեցին դարձյալ «լիազորներն» ու հարուստ վաշխառուները, քան մեռնող աշխատավորութունը: Յեգիպտացորենն իբրեւ սերմացու դրամով ծախվեց և հարուստ կեղեքիչները՝ դնելով այն,

հոյս պատրաստեցին ու ֆունարը 9—10 ոտերիով աղ-
քատ գլուղացուն ծախեցին: Յորենը բաժանվեց ըստ
հողերի քանակի. պարզ և, վոր ավելի դեպքումն ել ոգա-
վեց հարուստը, քանի վոր համարյա տմբողջ հողը
գտնվում և նրա ձեռքին: Գլուղացիներից շատերն ել
սովի պատճառով իրենց ալդինները շատ չնչին զնեւով
ծախեցին գլուղացի տղրուկներին, իրենք զրկվեցին
նաև ցորենի բաժին ստանալուց:

Վաշխառուներ, տղրուկներ, կուլակներ, լիազորներ —
ահա՛ թե ովքեր ելին ոգտվում ամերիկյան «նվերնե-
րից» — իսկ ժողովրդի մեծ մասը խոտեղենով եր սըն-
վում: Ահա, թե ինչպիսի արգլունքներ եր տալիս դաշ-
նակցական կառավարության պարենավորման քաղա-
քականութունը:

Յեւ հետաքրքիրն այն և, վոր խոշոր հողեր ունեցող
գլուղացիներին հողերը մնում են իրենց ունեւոր տերե-
րի ձեռքին, հողն առ ու ծախսի առարկա դառնալով ընկե-
նում և տղրուկներին ու կուլակների ձեռքը և այդ կու-
լակներն ել սերմացու և ալյուր են ստանում, վորով-
հետեւ ամենից շատ հողերը կուլակների ձեռքին են:

Այժմ մենք տեսնենք, թե դաշնակներն ու դաշնակ-
ցական կառավարությունն ինչպես եր լուծում հողերի
հարցը:

ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԴՅՈՒ- ՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

Վերը նկարագրված պայմաններում ինչ խոսք կա-
րող եր լինել շինարարության կամ տնտեսության բարձ-
րացման մասին: Դաշնակցական կառավարության տն-

դաճեցին ալսոր, յերբ տեսնում են, վոր Խորհրդային իշխանության որով մեր տնտեսությունն ու շինարարությունն արագ թափով աճում ե, սիրում են իրենց իրենց հավատացնել, թե իրենց ժամանակ ել նույնպես շինարարությամբ և տնտեսության բարձրացմամբ են զբաղվել: Բայց ո՞վ կլինի այն միամիտը, վոր կարող ե նույնիսկ համեմատության մեջ դնել դաշնակցական «մահ կամ թալանի» կառավարությունը Խորհրդային իշխանության հետ: Վերը հիշված խաչատուակ պայմաններում վոչ միայն շինարարություն չեր կատարվում, այլև գյուղացին պարզապես վախենում եր վար ու ցանք անելուց, վորովհետև չգիտեր, թե յերկու ուր հետո իր վար ու ցանքի գլխին ինչ ոլին կգա, իր վար ու ցանքը վո՞ր «շան ու գելի փալ կը դառնա» դաշնակցական կառավարության ստեղծած պայմաններում:

Բավական ե հիշենք¹, վոր «1914 թվի ներկա Խորհրդային Հայաստանի (այսինքն՝ դաշնակցական Հայաստանի, հանած Ղարսի, Սուրմալուի, Նախիջևանի և ավելացրած Լոռու շրջանները) սահմաններում ցանքսերի քանակն, առանց Յերևան ու Ալեքսանդրապոլ քաղաքների, 276,957 դեսյատին եր, իսկ 1919 թվին, 75,714 դեսյատին, վոր 1914 թվի նկատմամբ կազմում ե 27,0%: Բոլոր տեսակի տնտեսությունների թիվը նույն սահմաններում և դարձյալ առանց մատնանշված քաղաքների 1914 թվին 2,364,733 եր, իսկ 1919 թվին 714,643, այսինքն 14 թվի նկատմամբ 31,62%»: Իսկ Ղարսի, Սուրմալուի և Նախիջևանի շրջանում դրությունն ավելի վատ եր, վորովհետև Տաճ-

¹ Շ. Ամիրխանյան, «Մայիսյան աղստամբությունը», էջ 65:

կազման սահմանումն ելին, ավելի ելին ավերվել և լեն-
թարկվել ելին Կարբել-մաքրելու քաղաքականութիւնը:

Իսկ բամբակի ցանքսն ավելի սոսկալի դրութիւն մեջ
էր, վորովհետեւ կառավարութիւնը բամբակ վաճառե-
լու մոնոպոլիան ինքն եր վերցրել և ամենաչնչին
դներով և անվերջ ընկնող դաշնակցական թուղթ չեկե-
րով բռնութեամբ գլուղացիներին բամբակը հավաքում
և դրանով հենց գլուղացիներին ստիպում էր, վոր
բամբակ չցանեն: Հետևանքը պարզ է. վերը բերված
Հայաստանի սահմաններում Բամբակի ցանքսի քա-
նակը 1914 թվին 10,598 դեսյատին էր, 232,527 փութ
մաքրած բամբակի բերքով, միջին հաշվով դեսյատի-
նից 21,9 փութ, իսկ 1919 թվին միայն 592¹/₂ դես-
յատին (քսան անգամ պակաս)—7,942 փութ բերքով,
դեսյատինից 15 փութ միջին բերքով:

ՀՈՂԸ ՊԵՐԼԱՄԵՆՏԻ ԱՆԴԱՄԵՆՐԻՆ՝ ՍՈՎԸ ԳՅՈՒՂԱՑԻՆՆՐԻՆ

Դեռ մինչև այսոր ել, իրենց հակահեղափոխական
դեմքը ծածկելու համար և իրենց հակահեղափոխական
դործունեութիւնն արդարացնելու համար, դաշնակ-
ները փորձում են միամիտներին խաբել, թե Տաճկա-
հայաստանի հարցը և ծովից-ծով Հայաստանի հարցը
հողային հարց է: Այսինքն, իբր թե, դաշնակները ցան-
կացել են մեծ, ծովից-ծով Հայաստանը ձեռք բերել
միայն նրա համար, վոր հողասակավ գլուղացիները
Տաճկահայաստանում հող ձեռք բերեն:

Մեր գլուղացու հողը շատ չի, իհարկե, և գլուղացի-
ների հողսը քաջող Խորհրդային իշխանութիւնը Շիր-

ջրանցքն եւ անց կացրել և կառուցել եւ ուրիշ շատ
 ջրանցքներ, վորոնք մեծ քանակութեամբ հողեր են վո-
 ուողում և մինչև անգամ եղմիածնի ու Յերեանի Ղռերն
 եւ Խորհրդային իշխանութեան ձեռքի տակ ոգտավետ
 են դառնալու, միջոնի տասնյակ հազար դեսյատին նոր
 հողեր չտալով: Մյուս կողմից Խորհրդային իշխանու-
 թյունը արտադրութեան նոր չեղանակներ, մեքենաներ
 եւ մտցնում գլուղը, հողն ավելի լավ մշակելու միջոց-
 ներ եւ սովորեցնում, վոր փոքր կտոր հողից ավելի
 շատ բերք ստացվի: Յեւ վերջապես Խորհրդային իշ-
 խանությունը թույլ չի տալիս, վոր հողերի մեծ մասը
 գլուղի հարուստների ու աղրուկների ձեռքին կենտրո-
 նանա, իսկ միացած գլուղացիութունը սովամահ լի-
 նի: Ահա այս ձևով պետք եւ հարցը լուծի գլուղացինե-
 րի շահերը պաշտպանող կառավարութեանը և վոչ թե
 իբր հող ձեռք բերելու անվան տակ ազգային կոտո-
 րածներ կազմակերպի: Հողատիրութեան և հողագա-
 ւործման հետ կապված բոլոր խնդիրները լուծվեցին
 նրանով, վոր Խորհրդային իշխանութեանը հողն ազ-
 ատանացրեց և գլուղատնտեսական կոոպերացիայի մի-
 ջոցով պատրաստվում եւ սոցիալիզմին անցնել:

Այսոր, չերը դաշնակները չգիտեն, թե վճնց դուրս
 գան «մաքրել-սրբելու» իրենց քաղաքականութեան
 տակից, Զանգիբաթաբեր, Աղբաբայի ու այլ տեղերի
 «մաքրելու» գործն եւ ուզում են արդարացնել այդ
 նույն պատճառաբանութեամբ: Իբր թե՛ թուրք աշխա-
 տավորներին կոտորում էլին, վոր նրանց հողերն ու
 տները հայերին տան: Յեթե մինչև իսկ այդպէս լիներ,
 եւ չետ թուրք աշխատավորութեանը կոտորելու միջո-
 ցով հող ձեռք բերելու այդ ստոր քաղաքականութեան

ներ միմիայն դաշնակներէց կարելի չէր սպասել Բալց դա արդպես չի: Դա սո՛ւտ է:

Հայաստանի աշխատավոր գլուղացիութիւնը վոչ կիլիկիաներով Հայաստան եր ուղղում, վոչ ել ցանկանում էր իր հարեան «քիրվա» թուրք աշխատավորներին շարդել: Հայ գլուղացու միակ ցանկութիւնն ալն էր, վոր հանդիստ պալմաններում կարողանա իր տընտնութիւնը դարդացնել և չճնշվի թէ աաճիկ, թէ ուտ, թէ հալ ու դաշնակցական կապիտալիստների ու կալվածատիրերի իշխանութիւն լծի տակ: Յեվ ալդ հանդիստ պալմաններէց էր, վոր Դաշնակցութիւնն իր տամբողջ գլուղութիւն ընթացքում և մանավանդ իր իշխանութիւն որով դրկեց վոչ միայն հալ գլուղացուն, ալ և դաշնակցական Հայաստանում ապրող բոլոր աղղերի գլուղացիներին ու բանվորներին:

Յեվ ալն ժամանակ, չէրք փոքրիկ Հայաստանի մեջ չերկու տարվա ընթացքում կես միլիոնի չափ մարդ էր մեռնում, դաշնակցական կառավարութիւնը՝ նրանց փրկելու փոխարեն՝ պատերազմներ էր հայտարարում Վրաստանին, շարունակ կռվի մեջ էր գտնվում Ադըրբեյջանի հետ, մինչև 32 տարեկան բոլոր տղամարդկանց զինակոչի չէր լինթարկել և ալս բոլորի տնունը դնում և գլուղացիների շահերի պաշտպանութիւն: Հողերի դրավում գլուղացիների համար:

Իսկ թէ ինչ չափով Դաշնակցութիւնը գլուղացու հողերի մասին էր մտածում և գլուղացիների համար հողեր էր ձեռք բերում, ալդ բանը մենք տեսնում ենք հետեյալ վաստերից:

Սերմացուն դաշնակցական կառավարութիւնը բաժանում էր իր պետական հիմնարկներին, իսկ իսկական

աշխատավոր գյուղացիութունը մնում էր առանց սերմացուի: Պետական հիմնարկներն էլ ամենատնտեսելի պայմաններում այդ սերմացուն իրենց հերթին տալիս էին գյուղացիներին և շահագործում էին գյուղացուն:

Ահա թե այդ մասին ինչ է գրում հենց ինքը, «ծովից-ծով»-ի քարտեզը քաշող Նիկոլ Աղբալյանը, վոր դաշնակ մինիստր էլ:

«Շարուրում ստեղծված է մի տեսակ անցողիկ կալվածատիրութուն: Պետք է կարծել, վոր կառավարութունն այս կամ այն գյուղի ցանքերը¹ տրամադրել է հաստատությանց ու խմբերի, վոր իրենց աշխատանքով կալեն և արդյունքների կեսը տան կառավարութանը: Բաց իրոք այլ բան է դուրս չեկել. մտնելով վորևէ գյուղ՝ այդ խմբակներն ու հաստատությանց մարդիկ հունձի մի մասն սկսում են ծեծել, իսկ մյուս մասը, փոխանակ թողնելու բերքի հավաքման դեկավարի տրամադրության տակ, վոր իր կողմից հանձնե ուրիշ խմբերի կամ միությանց, իրենք են կիսով տվել սրան կամ նրան: Կան և տյնալիսիները, վոր առնելով գյուղի ամբողջ բերքը, վորոշ պայմաններով տվել են վորևէ կապալառուի»:

Այսպիսով մենք տեսնում ենք՝ «ամբրած» վայրերի հողերն ու ցանքսերը տրվում են վոչ թե աշխատավոր գյուղացիներին, այլ զանազան «խմբերի» ու «միությունների», վորոնք իրենց հերթին ցանքսերը ծախում են կապալառուներին, իսկ կապալառուն, իհարկե, մի վոր հացով աշխատեցնում է սովամահի լին-

¹ Թուրքական «լքված» կամ «ամբրված» գյուղերի ցանքսերի մասին և խոսքը:

թարկվող գյուղացիներին և Շենքերին թուրքին մաք-
րելու» հետևանքով իր գրպաններն և լցնում:

Ահա, թե ում համար ելին «մաքրում» ու «սրբում»
թուրքին, ահա, թե ում եր ոգուտ ըբրում թուրք աշ-
խատավորների կոտորածը:

Պարոն Աղբալյանը մոռանում է հիշել, վոր աղպես
եր վոչ միայն Սուրմալուում, այլ և Կարսի, Ութու, Աղ-
բաբայի և բոլոր այլ «մաքրված» շրջաններում, վոր-
տեղ հունձ ելին կատարում զանազան խմբապետ Փի-
լոսները, Սեպուհները, Յապոնները և հազար ու մի
մառգերիստ ու շտապատան-գաշնակներ:

ՄԱՅԻՍՅԱՆ ԱՊՍՏԱՄԲՈՒԹՅՈՒՆԸ

Այս սլայմաններում լերկար կարող ելին դիմանալ
Հայաստանի բանվորն ու գյուղացին: Ձե՛ վոր ամեն
ինչ նրանց աչքի առաջին եր կատարվում: Նրանք
իրենց կաշվի վրա գգում ելին Դաշնակցական իշխա-
նության բոլոր չարիքները, իսկ մյուս կողմից՝ լսում
ելին, վոր Ռուսաստանում իշխանությունը գտնվում է
բանվորների ու գյուղացիների ձեռքում, վոր բալլեիկ-
յան կուսակցության ղեկավարությամբ բանվորներն
ու գյուղացիներն իրենք են կառավարում իրենց լեր-
կերը:

Անապասելի լիլ չեր, վոր 1920 թվի մալիս ամսին
Հայաստանի զանազան գավառներում մի անգամից
առաջ են դալիս ապստամբություններ: Լենինականի
բանվորությունը, Դադախի, Կարսի, Սարիղամիշի և
այլ շրջանների հեղափոխական մասսաների հետ միա-
սին մալիսյան ցույցերը փոխում են ապստամբության:

Հայաստանի բանվորներն ու գյուղացիները դուրս են գալիս «հեղափոխական ճանապարհով վճռելու» վոչ միայն հողային հարցը, այլև բոլոր այն հարցերը, վորոնց լուծելուն իր գոյության չերեսդեն տարվա ընթացքում արգելք եր հանդիսացել Դաշնակցութուն կուսակցութունը: Բանվորներն ու գյուղացիները ցանկանում են իշխանությունն իրենց ձեռքը վերցնել և իրենց շահերը պաշտպանելով կառավարել չերկիրը: Նրանք վճռում են վերջ տալ մառդերիստների թաղա-վորությանը:

ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՎԻՃԱԿԸ

Բայց Դաշնակցությունն ինչպե՞ս կարող եր թույլ տալ, վոր 30 տարվա ընթացքում իր կողմից խաբված մասսաներն ալժմ ձեռք բարձրացնեն նրա իշխանության դեմ: Չե՞ վոր իշխանությունը բանվորների ու գյուղացիների ձեռքը տալ, այդ նշանակում եր թույլ տալ, վոր Հայաստանում Խորհրդային իշխանություն հաստատվի: Այդ նշանակում եր, վոր Հայաստանում ևս պետության ղեկավարությունը պետք և անցնի Բայլեիկյան կուսակցության ձեռքը: Այդ նշանակում եր, վոր Հայաստանը դեմ պետք և գնար հալ կապիտալիստների ու կալվածատերերի շահերին: Յե՞ վերջապես այդ նշանակում եր, վոր Հայաստանն ել, միացած աշխարհիս առաջին սրբոխտարական պետության, Խորհրդային Ռուսաստանի իշխանության հետ, մի ընդհանուր ճակատ պետք և կազմեր իմպերիալիստական պետությունների դեմ: Ու մեջտեղից պետք և վերանար «անկախ ու միացյալ ծովից-ծով Հայաստանը»: Իսկ այդ ժամանակ Դաշնակցությունն ի՞նչ պետք և

ասեր դադութներում նստած հայ միլիոնատերերին ու
կապիտալիստներին, վորոնց միջոցով 30 տարի նա իր
դուլութլունն եր պաշտպանել:

Դաշնակցութլունն ինչ պատասխան պետք ե տար
դէներալ Դենատերլիլներին, Հասկէլներին ու ամբողջ
աշխարհի իմպերիալիստ «հայասերներին»: Ինչո՞վ պետք
ե արդարացներ իր վրա ծախսված ամերիկյան ակումբն
ու քաղցր կաթը:

Յե՛վ վերջապես՝

Դաշնակցութլունն ինչո՞վ պետք ե կերակրեր չերե-
սուն տարուց ավելի ճրկակերութլան ու կոստորածների
սովորեցրած իր մատուղներխատական խմբերին:

Ահա, թե ինչու դաշնակցական կառավարութլան
նիստերի № 234 արձանագրութլան մեջ մենք կարդում
ենք հետևյալ վորոշումը.

«Պետական հաստատութլանց ծառայողների ու
բանվորների զործադուլը համարվում ե պետական
հանցանք ե նրա հեղինակները պետք ե պատժվեն
խրքե պետական հանցավորներ»:

Իհու Մայիսյան տպատամբութլունից մի չերկու որ
սուտջ ահ ու սարսափ ե ընկնում դաշնակցական կա-
ռավարութլան սիրտը ե նա շտատպում ե արգելել գոր-
ծադուլները:

Իրա հետ միասին, «դաշնակցական չերիտասարդա-
կան միութլունը», վոր սպեկուլյանաներից ու բուր-
ժուաներից եր բաղկացած, Դաշնակցութլան ձեռքում
դարձել եր լրտեսների մի կազմակերպութլուն, վոր
հետևում, հետապնդում, հալածում եր հեղափոխական
բանվորներին ու գլուղացիներին ե նրանց ղեկավար
կոմունիստական կուսակցութլան անդամներին: «Դաշ-

լերիտականը» պետք չեղած տեղը հայտնում եր, իսկ դաշնակներ չէին վարձկան մատուցելիս տները «հաշիվ ելին տեսնում»:

Բայց թե մատուցելիս տներ չէին տեսնում, ինչպես տեսնում են, «շիվ ընկան», սխալ դուրս չեկան:

ՍՊՍՏԱՄԲՈՒԹՅԱՆ ԲՆՈՒՅԹԸ

Դաշնակցական Հայաստանի վերևը նկարագրված դրությունը միանգամայն պարզ կերպով ցույց է տալիս, վոր Հայաստանի բանվորներն ու գյուղացիներն ալիս վոչ մի կերպ տանել չեին կարող Դաշնակցության տիրապետությունը: Իր վարած հակաժողովրդական քաղաքականությամբ այդ կուսակցությունը չերկրում այնպիսի պայմաններ եր ստեղծել, վորոնք ընդհանրապես անհնարին ելին դարձնում ժողովրդի ֆիզիկական գոյությունը: Այստեղից պարզ է, վոր Մալխաճյան ապստամբությունն անխուսափելի չեր— ուղեկիր, չուղեկիր, բանվորներն ու գյուղացիներն այդ ապստամբությունը բարձրացնում ելին և աշխատում ելին տապալել դաշնակցական կառավարությունը: Իհարկե, այս բանում խոշոր նշանակություն ունեյին և մեծ դեր ելին խաղում Հայաստանի Կոմունիստական կուսակցության տված ճիշտ լողունները և նրա ցույց տված ճանաչապարհը: Դրտ հետ միասին, ապստամբություն բարձրացնող հեղափոխական բանվորներն ու գյուղացիներն անչափ վոգեկորվում ելին նաև նրանով, վոր հարևան հանրապետության մեջ, Ադրբեջանում, արդեն խորհրդային իշխանություն եր հաստատվել: Յեվ խորհրդային իշխանության այդ մոտիկությունն ավելի չեր վո-

գետրում, ավելի չեր սիրտ տալիս դաշնակցական ռե-
ժիմի դեմ կռվող հեղափոխական մասսաներին:

Մալխոյան ապստամբութունը մասսայական շարժում
եր, այդ ապստամբութւանը մասնակցեցին համարյա
բոլոր դավառները:

Մալխոյան ապստամբութւունը վոչ թե բալլշէիկների
կողմից արհեստականորեն սարքած մի ապստամբու-
թւուն էր, այլ նա ըզխում էր մասսաների պահանջից:
Մասսաներն իրենք էլին կռվի դուրս գալիս դաշնակ-
ցականների մատուցելիստական թագաւորութւան դեմ
և Կոմունիստական կուսակցութւունը բալլշէիկյան չեր
լինի, չեթե այդ վճռական ժամին դավաճաներ բան-
ժորների ու գյուղացիների հեղափոխական ապստամ-
բութւանը: Բալլշէիկների կուսակցութւունն իր վրա
վերցրեց ապստամբութւան դեկտաւրութւունը: Յեւ
նա այդ պետք է աներ, վորովհետեւ այլ կերպ նա հե-
ղափոխական կուսակցութւուն չեր լինի:

ՍՊՍՏԱՄԲՈՒԹՅԱՆ ՃՆՇՈՒՄԸ

Յեւ հենց Բալլշէիկյան կուսակցութւունը, Հայաս-
տանի Կոմունիստական կուսակցութւունն էր, վոր իր
վրա կրեց դաշնակցական գաղաղած կոռուպորութւան
բոլոր գաղանթութւունները: Սեպուհներ թալանչիա-
կան խմբերն ավելի լավ զինված լինելով և այլ ավելի
մեծ հարմարութւուններ ունենալով, ապստամբված
մասսաներին զրկեցին իրար միանալու հնրավորութւու-
նից և այդպիսով կարողացան արշունի մեջ խեղդել
Հայաստանի բանվորների ու գյուղացիների առաջին
ապստամբութւունը:

Իսկ դրանից հետո՝ դաշնակցական բանտերը լցվեցին

հարյուրավոր կոմունիստներով: Դաշնակցական կառավարութեան արտակարգ դատարանները քանի-քանի հեղափոխական բալլըիկներ զնդակահարեցին¹...

Դաշնակցական կառավարութեանը մասսաներին սարսափեցնելու համար սկսեց ահռելի պատմութեաններ հնարել այն մասին, վոր բալլըիկներն իշխանութեանը գրավելով՝ ամենուրեք անխնա կերպով կախում են ըստրիկն, համաժողովրդական թալաններ են կադմակերպում, վոր բալլըիկները թուրքեր են և այլն:

ԱՊՍՏԱՄԲՈՒԹՅՈՒՆԻՑ ՀԵՏՈ

Յեվ Մալխոյան ապստամբութեանը ճնշելուց հետո, իրար հետ ավելի սերտ դաշն կապեցին Հայաստանի ըստր ազգայնական կուսակցութեանները: Սախիֆիկները, մենշևիկները, ռամկավարականները, եսերները, ըստրն ել միացան՝ սպառնացող Խորհրդային իշխանութեան դեմ, Հայաստանի բանվորների ու գյուղացիների իշխանութեան դեմ մի ընդհանուր ճակատ կազմելու համար:

Անդրկովկասի և Հայաստանի բանվորական հեղափոխութեանը նորից սկսում եր անհանդստացնել Յեվրոպայի իմպերիալիստական կառավարութեաններին, և նրանք կրկին սկսում են «հետաքրքրվել» Հայաստանի հարցով, վորպեսզի հայ աշխատավորներին դուրս բերեն Խորհրդային իշխանութեան դեմ և խեղդեն հեղափոխութեանը: Մինչև իսկ Լույզ Զորջը անդ-

¹ Մեր ըրողների սահմանները հնարավորութեան չեն տալիս Մալխոյան ապստամբութեան վրա շատ ավելի յերկար կանգ առնել, սւստի և մենք հետաքրքրվողներին հանձնարարում ենք կարդալ ընկ. Մանգալյանի, Շ. Ամբրիստյանի, «Մալխոյան ապստամբութեան» գրքերը:

լիակա՛ն համայնքներէ պալատում հայտարարեց ալդ ժամանակ, թե Անգլիա՛ն պատրաստ է՝ տալու Հայաստանին զինվորական հրահանգիչներ:

Այսպիսի խոստումները քիչ բան չեղին թեթեամիտ դաշնակցականների ու նրանց կառավարութեան համար: Ահա ալդ խոստումներից ու Մալիսյան ապստամբութեան ժամանակավոր ճնշումից վողկորված, դաշնակցական կառավարութունը սոսկալի արշավանք է սկսում Զանգիբասաբի ու Բիլուք-Վեդիի դեմ—կոտորելով ու թալանելով թուրք բնակչութեանը:

ՍԵՎՐԻ ԴԱՇՆԱԳՐԻ ՆՊԱՏԱԿԸ

1920 թվի ոգոստոսին հաղթված Տաճկաստանին ստիպում են ստորագրել Սևրի դաշնագիրը, վորտեղ Հայաստանի մասին գրված է, թե Հայաստանը պետք է լինի տնկալս պետութուն և նրա արևմտյան սահմանը պետք է վորոշի նախագահ Վիլսոնը:

Տոն եր դաշնակցական կառավարութեան և ազգայնական կուսակցութիւնների համար: Նրանք արդեն չերևակայում էին, վոր նախագահ Վիլսոնն անկախ Հայաստանի սահմանները կընդարձակի «ծովից-ծով» և Հայաստանը կդարձնի «միացյալ»:

Տարիների ընթացքում ալդ եր չերագել բուրժուազիան. ալդ ելին չերագել նաև բուրժուազիալի բոլոր կուսակցութիւնները: Յեւ վրա համար ել դաշնակցական կառավարութիւնը 1920 թվին չուզեց բանի տեղ դնել Մուստաֆա-Քեմալի կառավարութեանը:

ՓՈՔՐԻԿ ԻՄՊԵՐԻԱԼԻՍՏՆԵՐԻ ՆՈՐ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ

Դաշնակցական փոքրիկ իմպերիալիստների հույսը մեծ իմպերիալիստական պետութիւնների վրա չեր:

Նրանք շատ լավ գիտեին, վոր Վիլսոն քեռին կամ հողեղբայր Լլոյդ Ջորջն են միայն, վոր կհասկանան հայ բուրժուազիայի ձգտումները: Դրա համար ել դաշնակցական կառավարութիւնն իր բոլոր գործերը միմիայն ակդ քեռիների ու հողեղբայրների ներկայացուցիչների հետ եր վճռում:

Ի՞նչ փառս հայ բուրժուազիային, յեթե ամեն կողմից նեղը լծված ու սովի մատնված Հայաստանի բանվորներին ու գյուղացիներին մի անգամ ել քշին Թուրքիայի գործերի դեմ: Դաշնակցական «տղերք»-ի համար կաբևորը «ծովից-ծովն» եր, վոր Վիլսոնը խոստացել եր:

Ու 1920 թվի աշնան սկզբներին, յերբ Մուստաֆա-Քեմալի կառավարութիւնը դաշնակցական կուսակցութեանն առջարկեց բանակցութիւններ սկսել մի շարք հարցերի մասին, դաշնակցական կառավարութեան նախագահ Ոհանջանյանն իրեն պատվից ցած համարեց Թուրքական կառավարութեան հետ բանակցելը: Հոգեց իմանալ, թե Թուրքական կառավարութիւնն ի՞նչ ասելիքներ ունի: Մինչևիսկ ինքը չպատասխանեց Թուրքական կառավարութեանը, ալ կարգադրեց իր քարտուղարին, վոր հայտնի, թե Հայաստանի ու Տաճկաստանի հարաբերութիւնները պետք ե լուծվեն ակնպես, ինչպես ընդունվել ե Սերի պամանագրում:

Մինչդեռ՝ յեթե դաշնակցական կառավարութիւնը մտածելիս լիներ աշխատավորների խաղաղ աշխատանքի մասին, նա կաշխատեր խուսափել պատերազմից ե բանակցութիւններ սկսել Թուրքական իշխանութեան հետ, մանավանդ վոր՝ Թուրքական կառավարութիւնն

այդ ժամանակ Լլուդ Ջորջին հայտնել եր, թե վորոշ պայմաններով ինքը կճանաչի Հայաստանի անկախությունը:

Յեւ ահա 1920 թվի աշնանը, անգլիական գեներալ Ստոքսի ղրդումներով դաշնակցական Հայաստանի կառավարությունը հարձակում է գործում Ոլթիի վրա: Հայաստանի աշխատավորությունը վոչ մի իմաստ չի տեսնում այդ կովի մեջ, սովի ու քաղցի մատնված ընտկչությունը հրաժարվում է կովելուց: Իսկ ռազմական միևնույն Ռուբեն փաշան միտինգներում ճառում է, թե շուտով տաճիկներին մինչև Յերզնկա կքշենք:

Այսպիսի խելագար, վոճրագործ միջոցների չեր դիմում Դաշնակցությունը՝ Հայաստանի աշխատավորներին անգլիական Ստոքսների համար ռազմական ցուրդարձնելու նպատակով:

Իսկ չերթ թուրքական զորքը գրավեց Ոլթին ու Կաղզվանը, Սուրմալուն ու Սարեղամիշը, այդ ժամանակ դաշնակցական կառավարությունը դիմեց Ստոքսին և ոգնություն խնդրեց: Մինչդեռ Ստոքսն առաջարկում է դաշնակցական Տ. Բեկդադլունին, վոր իրենց «սեփական միջոցներով» դուրս գան ստեղծված դրությունից:

ՌՈՒՄԱՍՏԱՆԻ ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆ ՌԻ ԴԱՇՆԱԿՑԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ

Այսպիսով՝ ամենանեղ վիճակում իմպերիալիստական ներկայացուցիչներն իրենց ձեռքերը լվանում և մի կողմ ելին կանգնում, թողնելով, վոր տեղահան արվի և ջարդվի վոչ միայն Կաղզվանի, այլև Կարսի, Ալեքսպոլի և Ղարաքիլիսայի ընտկչությունը: Վճրն եր փր-

կուլթյան ուղին: Փրկուլթյունը կարող էր լինել մի-
միայն խորհրդային Ռուսաստանից, վորի ներկայացու-
ցիչն ալ ժամանակ գտնվում էր Յերևանում և բա-
նակցուլթյուններ էր վարում:

Բայց շատ հետաքրքիր է, թե ինչպես էր բանակ-
ցուլթյուններ վարում Ստոքի փեղերից կախված դաշ-
նակցական կառավարուլթյունը: Դաշնակցական արտա-
քին գործերի նախարարուլթյան արխիվում գտնվում
են նամակներ, գրուլթյուններ, վորոնք ցույց են տա-
լիս, թե ալ ժամանակ խորհրդային իշխանուլթյան
կողմից արվող առաջարկները միանգամայն ոգտավետ
և փրկարար են լեղել Հայաստանի աշխատավոր ընակ-
չուլթյան համար: Սակայն դաշնակցական կառավարու-
լթյունն ալ առաջարկները չի ընդունել, վորովհետե
ալ թանը չի կամեցել անգլիական գեներալ Ստոքսը,
վորի խորհուրդներով էլին շարժվում իմպերիալիստ-
ների վարձկան դաշնակները:

Ահա, թե ալ բանակցուլթյունների մասին ինչ է
գրում մի. նշանավոր դաշնակցական մի. ուրիշին:

«Այս պայմաններն են, վորոնք մենք առաջարկե-
ցինք Լեգրանին, միանգամայն համոզված լինելով,
վոր նա չի համաձայնի և մենք մի. կերպ դուրս կգանք
այս ծանր բանակցուլթյունների միջից: Յերբ գեներալ
Ստոքսը ծանոթացավ այս պահանջներին, շատ բավա-
կան մնաց և ասաց. «Յեթե ինձ առաջարկելին ալդալի-
սի պայմաններ, լես 34 ժամվա ընթացքում կհեռանա-
լի ձեր սահմաններից և կկորեյի բանակցուլթյունները:
Լեգրանն էլ չերեի ալդալես կվարվի: Այս պայմանները
շատ լավ են, սա ապացուցում է, վոր դուք համաձայ-
նուլթյուն չեք փնտռում խորհրդային իշխանուլթյան

հետ. առաջարկեցեք այս պայմանները և վստահ լեղեք, վոր մենք ամեն աջակցութիւն ցուց կտանք ձեզ»:

Խորհրդային իշխանութեան բանակցութիւններն ինչմէ ելին ծանր թվում դաշնակներին: Վորովհետեւ նրանք բղխում ելին Հայաստանի բանվորների ու աշխատավոր գլուղացիութեան շահերից և դեմ ելին իրենց՝ դաշնակներին, դեմ ելին Ստալիններին: Յեւ վորպեսզի Հայաստանի աշխատավորների արյան գնով ալժմ ել կռիվ մղեն Խորհրդային Ռուսաստանի դեմ, Ստալինները խորհուրդ ելին տալիս, վոր Ռուսաստանի առաջ անընդունելի պահանջներ դրվեն: Բայց չնայած դրան՝ Խորհրդային իշխանութեան ներկայացուցիչ Լեգրանը բանակցութիւնները չի ընդհատում, այլ ընդհակառակը, նույն նամակ գրող դաշնակը զարմացած ու գոգոն ձեով գրում ե, վոր Լեգրանի վերաբերմունքը մեր պայմանների վերաբերմամբ մեզ համար անբնականի բարյացակամ դուրս յեկավ»:

Չնայած այս բարյացակամ վերաբերմունքին, դաշնակցական կառավարութիւնը Լեգրանի հետ վոչ մի համաձայնութեան չեկավ:

ԱԼԵԿՍԱՆԴՐԱՊՈԼԻ ԴԱՇՆԱԳԻՐԸ

Իսկ յերբ 1920 թվի նոյեմբերի վերջերին Թուրքերն Ալիքսանդրապոլը գրավեցին և Հայաստանի բանվորագլուղացիական մասսաները Նոյեմբերյան հեղափոխութեան միջոցով Հայաստանում իրենց իշխանութիւնը հաստատեցին, դաշնակցական կառավարութեան ներկայացուցիչները՝ դաշնակցական Ա. Խատիսովի նախագահութեամբ, պայմանագիր ելին ստորագրում Թուրքական իշխանութեան հետ: Յեւ այդ պայմանա-

գիրն ստորագրելու և բանակցութիւններ ժամանակ
դաշնակները հրաժարվեցին այն ոգնութիւնից, վոր
ուղղում եր ցուց տալ այդ նպատակով Ալեքսանդրա-
պոլ ուղարկված խորհրդային ներկայացուցիչը:

Հետագայում այն է, վոր տասնյակ տարիներով
թուրք ժողովրդի դեմ կռիւղ և թուրք ժողովրդին «հայ
ագգի թշնամի» համարող դաշնակները Հայաստանի
խորհրդայնացումի որերին չեն անցնում Խորհրդային
իշխանութիւն, թեկուզ Խորհրդային Ռուսաստանի կող-
մը: Ընդհակառակը, նրանք Քիմալի իշխանութիւն հետ
համաձայնութիւն են կնքում, և առանց ամաչելու,
նույն այդ դաշնագրութիւն մեջ նրանք գրում են.
«ինչպես վոր թուրք, ռուս և բոլոր աշխարհի վիճա-
կագրութիւններն ու հաստատված ընկերային կացու-
թիւնը ցուց կտան, այս առթիւ ալ կվավերացվի, թե
ոսմանյան սահմանին մեջ հայ մեծամասնութիւն ու-
նեցող վորեւէ հողամաս չկա»:

Իրավացի չե կոհն, չերը նա ասում է, վոր Ալեք-
սանդրապոլի դաշնագրութիւն այս կետով «Դաշնակ-
ցութիւնն ինքն իր մասին վկայում է, թե յերեսուն
տարի շարունակ սուտ է ասել, խաբել է, թե կա հայ
մեծամասնութիւն ոսմանյան սահմանների մեջ»:

Ճիշտ է, Դաշնակցութիւնը խաբել է մասսաներին,
Դաշնակցութիւնը, ինչպես տեսանք՝ հաշուեկալին ու
կամալորական խմբերով սլաոճաւ է դարձել Տաճկաս-
տանի աշխատավորութիւն բնաջնջման և այդ ամենը
նա արել է, չենելով հայ բուրժուազիայի շահերից,
ծովից-ծով միացյալ ու անկախ Հայաստան ստեղծելու
ձգտումից: Յիվ չերը արդին բանը բանից անցել եր,
Դաշնակցութիւնը դաշնադիր և ստորագրում վոր Ռու-

մանչւան սահմաններում յսշ մի տեղ հաւերը մեծամաս-
նութիւնն չեն կազմում: Այսինքն, Դաշնակցութիւնը
հրաժարվում է Տաճկահայաստան ունենալու զազա-
վարից:

Բայց խկապեա Դաշնակցութիւնը հրաժարվում եր
իր տօնաւայտութեան ձգտումներից, թե սա մի խաղ
եր միայն, վոր իր նպատակներն ուներ:

Դաշնակցութիւնն Ալեքսանդրապոլի խալատաւ
դաշնագիրն ստորագրելուց հետո անգամ չհրաժարվեց
Տաճկահայաստանն ունենալու ձգտումից: Յեւ զարմա-
նալի չեւ կլիներ, վոր հալ բուրժուազիայի ալդ կուսակ-
ցութեան մարից դուրս դար Տաճկաստանի վեց վիլա-
յեթների նման համեղ պատուուր: Դեւ մինչեւ այժմ եւ Նի-
կոյ Ալքաւալանների ու բոլոր դաշնակների գլխից դուրս
չի գալիս մեծ Հայաստանը եւ դաշնակցական բոլոր
թերթերն եւ գրում են Հայաստանի սահմանների փոք-
րութեան մասին: Արտասահմանում նստած, իրենց ճա-
ռերով ու ազիտացիաով աշխատում են Հայաստանի
սահմաններն ընդարձակել, դրավել Ղարսը, Սուրմա-
լուն եւ այլն:

Բարեւոյտաբար Խորհրդալին Հայաստանը նրանց
տօնաւայտութեան ձեւքերի մեջ չի գտնվում, վոր
նրանք իրենց ալդ ծրագրերն իրականացնելու համար
խկուշն պատերազմ հայտարարեն Տաճկաստանին եւ,
Ադրբեյջանին եւ, Վրաստանին եւ: Յեւ ստիպված, մի-
միայն լերադում են ալդ որերի մասին, միմիայն «հար-
մար առիթի» չեն սպասում եւ ազիտացիա չեն տանում:

«ԴԱՐԱՎՈՐ ԹՇՆԱՄՈՒ» ՀԵՏ ՄԻԱՑԱԾ ՅԵՎ

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ԴԵՄ

Յեթե ալդպես եւ, Դաշնակցութիւնն եւ ինչո՞ւ չեր
ստորագրում Ալեքսանդրապոլի դաշնագիրը: Ալդ դաշ-

նագրով ինչո՞ւ չեր Սուրմալուի ամբողջ գավառը դի-
ջում Թուրքիային և պարտավորվում եր Հայաստանում
պահել միմիայն 1500 մարդուց բաղկացած զորք և 8
թնդանոթ:

Այս ամենի պատճառն ըմբռնելու համար պետք է
վերհիշենք, Վոր Հայաստանում, Մալիսյան ապստամ-
բությունից հետո՝ բանվորներն ու գյուղացիները շա-
րունակում էին իրենց հեղափոխական կռիվը և 1920
թվի նոյեմբերի 29-ին Հայաստանն արդեն խորհրդա-
յին եր հայտարարված: Յեվ Ռուսաստանի ու Ադրե-
ջանի բանվորն ու գյուղացին ոգնության էին հաս-
նում Հայաստանի ապստամբված մասսաներին:

Հայաստանի հեղափոխական բանվորներից ու գյու-
ղացիներից սպասվող «վտանգն» եր, Վոր հաշ բուր-
ժուազիայի կուսակցությանը քշում եր դեպի իր դա-
րավոր թշնամու, Թուրքիայի գիրկը: Խորհրդային իշ-
խանության դեմ կռիվու, բանվորների ու գյուղացի-
ների իշխանութունը ճնշելու համար եր, Վոր գաշնակ-
ցական կառավարութունը հող եր պատրաստում՝ «հաշ
սողի գարավոր թշնամու», Թուրքիայի իշխանության
հետ միացյալ ճակատ կազմելու:

Հենց այստեղ է, Վոր ամենից ալելի խայտառակ
կերպով բացվում է Դաշնակցության բուրժուական
դեմքը: Չե՞ վոր տարիներ շարունակ Դաշնակցութունը
դիմել եր Դաշկոմիների ու ցարական Ռուսաստանի ոգ-
նությանը, Վորպեսդի «հարամ Թուրքին» ջնջի և Հա-
յաստանն ազատի «հայերի գարավոր թշնամուց»: հա-
պա սյդ վճնց պատահեց, Վոր մի քանի տմալա ըն-
թացքում ամեն ինչ բոլորովին փոխվեց: Թուրքիայի
հետ դաշնագիր և կնքվում, և չերք Ռուսաստանն ու-

դում և այդ դաշնագիրը կնքելիս ոգնել Հայաստանին, Դաշնակցութունն այդ ոգնութիւնից հրաժարվում և, Ռուսաստանին իր թշնամին համարելով:

Ամենակարճատես մարդու համար ել պարզ և, վոր այստեղ հարցը ուստի և թուրքի, հայի և տաճիկի հարց չի, ուրիշ խոսքով ասած, այստեղ հարցն ազգերի ու ազգութիւնների հարց չի, այլ դասակարգերի հարց և և հայ բուրժուազիայի շահերի հարց: Քանի դեռ Ռուսաստանում բուրժուազիայի և կալվածատերերի իշխանութիւնն էր, հայ բուրժուազիայի կուսակցութիւնն Դաշնակցութիւնն ևլ Ռուսաստանի ցարական իշխանութիւն փեշերիցն էր կպչում, բայց հենց վոր Ռուսաստանում բանվորների ու գյուղացիների կառավարութիւն ստեղծվեց, Դաշնակցութիւնը լերես դարձրեց բուրժուազիային թշնամի բանվորների ու գյուղացիների կառավարութիւնից: Իսկ այժմ ել, լերը Հայաստանի բանվորն ու գյուղացին հչին իրենց իշխանութիւնն ստեղծում, Դաշնակցութիւնը ձեռքը մեկնում էր Թուրքիայի բուրժուական իշխանութիւնը, վորպեսզի Հայաստանի բանվորի ու գյուղացու, ինչպես նաև նրանց ոգնող Ռուսաստանի բանվորի ու գյուղացու դեմ կռվի:

Հաշիվը միանգամայն պարզ և Պարզ և նաև աչն, վոր Դաշնակցութիւնը տասնյակ տարիներ շարունակ խաբել և հայ աշխատավորներին և նրանց ու թուրք աշխատավորների միջև թշնամութիւն և առաջացրել, թշնամութիւն և քարոզել միմիայն հայ բուրժուազիայի շահերը պաշտպանելու համար: Յեւ իր այդ ստոր ծրագրները Դաշնակցութիւնը ծածկել և «Հայրենիքի փրկութիւն», «Տաճկահայերի ազատագրութիւն» կեղծ լողուններով տակ:

Վոր դաշնակցականների կողմից Ալեքսանդրապոլում ստորագրված դաշնագիրը մի նախապատրաստութիւնն էր Հայաստանի Խորհրդային իշխանութեան դեմ կռիւի ու համար, այդ մասին կտակած լինել չի կարող. վորովհետև Խորհրդային իշխանութիւնը դեռ նոր էր կազմակերպվում Հայաստանում, դեռ հաղիվ ամիս ու կես էր անցել, ինչ Խորհրդային իշխանութիւնն աշխատում էր յիշկրում կարգ ու կանոն հաստատել և հոգալ աշխատավորութեան կարիքները, յերբ Վրացիանի դեկավարութեամբ, 1921 թվի փետրվարի 17-ին Դաշնակցութիւնն սկսեց իր նոր ավանդուրան:

Հենվելով մառադերիստական իր խմբերի վրա, զըբ-պոնելով Հայաստանի կուլակային տարրերին, Դաշնակցութիւնն ապստամբութիւն բարձրացրեց և իր քառասուն և հինգ որվա իշխանութեան ընթացքում մի անգամ ել ապացուցեց, վոր իբր հայ բուրժուազիայի կուսակցութիւն և իբր միջադպին իմպերիալիզմի գործիք, չի ցանկանում հաշտվել Հայաստանի բանավորների ու գյուղացիների հաղթութեան հետ:

Ջարմանալի չել չի, վոր դաշնակների այդ ամբողջ ավանդուրիստական շարժումը դեկավարում էր անգլիական գեներալ . . . -ը, վոր ապստամբութեան ամբողջ ընթացքում ռադիոյի միջոցով Բաթումից հրահանգներ ու կարգադրութիւններ էր ուղարկում պարոն Վրացիանին:

Իսկ պարոն Վրացիանը դաշնակցական կառավարութեան անունից՝ դիմում էր քեմալական կառավարութեան ներկայացուցիչ Բեհանդինին, վոր նրա միջոցով

թուրքական կառավարութիւնից զինամթերք ստանալ, միացալ ուժերով Հայաստանի Խորհրդային իշխանութիւն դեմ կռիւելու համար:

Յեզ վորպետզի իրենց դասակարգային ստոր նպատակները քողարկեն, դաշնակներն իրենց «Անկախ Հայաստան» թերթում ազիտացիա ելին տանում, թե մենք լերեսուն տարի սխալված ելինք, մեզ թշնամի համարելով ոսմանցիներին, մինչդեռ, մեր իսկական թշնամին ուսան ե լեզել, վորից ազատվելու համար՝ մենք պետք ե միանալինք թուրքերի հետ»:

Այս անգամ ել Դաշնակցութիւնն ուզում եր հենվել թուրք ազգային բուրժուազիայի իշխանութիւն վրա, վորպետզի կռիւ մղի ընդդեմ բանվորների ու գյուղացիների իշխանութիւն: Բայց մտասանների աչքին թող փչելու համար ազիտացիա լեր մղում, «Թե հալ ազգի թշնամին ուսան ե»: Նորից ուզում եր Հայաստանի աշխատավորութիւն մեջ ազգային ատելութիւն առաջացնել—այս անգամ դեպի ուս աշխատավորութիւնը:

Հայաստանի աշխատավորներին Խորհրդային իշխանութիւն ե կոմունիստական կուսակցութիւն դեմ դրդուելու նպատակով ինչ պրոպականդաներ տես տարածեց Դաշնակցութիւնը:

Դաշնակցական թերթերը գրում ելին, վոր Մուկլալում Խորհրդային իշխանութիւնը տապալվում ե, վոր կոմունիստները գազաններ են, վորոնք կացիններով գալիս են բոլոր՝ խաղաղ բնակիչներին ջարդելու, վոր կոմունիստները թալաններ են կատարում, ե այլն:

Մինչդեռ, իսկապես Վրացյանի դաշնակցական կառավարութիւնն եր, վոր Հայաստանի աշխատավոր-

ներին հազարներով լցրեց բանտերը — հարյուրավոր հեղափոխական բանվորների ու գյուղացիների դնդակահարեց և մառգերիստների մտրակների ուժով գյուղերից հանեց ու բալլելիկների դեմ կռվելու համար ֆրոնտ քշեց մերկ ու քաղցած գյուղացիներին:

Հայաստանի աշխատավորուժյունը տեսնում եր այս ամենը: Նրան խաբելն ալլեւ դժվար եր և շատ կարճատև չեղավ դաշնակցական ավանտյուրան: Հայաստանի բանվորներն ու գյուղացիները քաղաքացիական հերոսական կռիվ մղեցին հալ բուրժուազիայի պաշտպան և միջազգային իմպերիալիզմի լակեյ դաշնակցական կառավարության դեմ և նրանց դուրս քշեցին Հայաստանի սահմաններից դուրս — 1921 թվի տպրիլի 2-ին վերագրավելով Յերևանը:

ԶԱՆԳԵԶՈՒՐԻ ԱՎԱՆՏԵՈՒՐԱՆ

Յերևանից հեռանալով, դաշնակցականները բանտերից հանեցին ու իրենց հետ տարան նաև բազմաթիվ կոմունիստների, բանվորների ու գյուղացիների, վորոնց մի մասին կոտորեցին ճանապարհին, իսկ մյուս մասին Ձանգեղուրում ցած նետեցին Տաթևի ժայռերից:

Իրենց փախուստի ճանապարհին ժամանակավորապես բռն դնելով Ձանգեղուրի լեռներում, 1921 թվին դաշնակները Նժդեհի գլխավորությամբ ամենակատաղի կոտորածներն ու ավերածությունն առաջացրին Ձանգեղուրում և փորձեցին Ձանգեղուրի գյուղացիությանը բռնությամբ ու սլրովակացիաներով դուրս բերել Հայաստանի Պորհրդային իշխանության դեմ: Ձանգեղուրի կուլակային տարրերն ու Յերևանից փախած մառգերիստական խմբերը հենարան դարձան դաշնակների ալդ վերջին փորձի համար, բայց հերոսական կարմիր բանակի կամքով Հայաստանի աշխատավորության թշնամիները դուրս արվեցին նաև Ձանգեղուրից:

VII. ԴԱՇՆԱԿՅՈՒԹՅՈՒՆՆ ԱՅԺՄ

Հայաստանում իմպերիալիստների գործիք դարձած Դաշնակցութիւնը՝ Հայաստանից դուրս քշվելուց հետո, ավելի պինդ պետք և կաշիք իմպերիալիստների փեշից: Յեւ պաշտպան ել չեղավ: Մինչև այսօր ել դաշնակցականներն իրենց հուլիսը կապում են այն չերազների հետ, թե մի որ իմպերիալիստների միջոցով խորհրդային իշխանութիւնը կառավարվի և իրենք ել Հայաստանի իշխանութիւն գլուխը կանցնեն:

Ակզբում նրանք որ որի վրա ստատում ելին այդ բանին և հենց այդ նպատակով Անդրկովկասում իրար միա կրծող բուրժուական կուսակցութիւններն իրարու հետ ըլոկ (միութիւն) կազմեցին:

Դաշնակները, մենշեիկները, մուսավաթիստները և մնացած բոլոր հակահեղափոխական կուսակցութիւնները Պլապա քաղաքում մի խորհրդակցութիւն հրավիրեցին ուսմ միապետականների հետ միասին և վորոշեցին իրար հետ միացած գործել: Վարսեցին միասին կովել խորհրդային իշխանութիւն դեմ:

Յեւ սա մի շատ նշանավոր դեպք և նշանով, վոր Անդրկովկասի բուրժուական կուսակցութիւնների դեմքըն իսկույն պարզում ե:

Դաշնակները, մենշեիկներն ու մուսավաթիստները, վոր Հայաստանի, Վրաստանի ու Ադրբեջանի աշխատավորներին ազգային տանլութիւն ու ազգային կով

ելին քարոզում, բանվորագլուղացիական իշխանութ-
վան դեմ կռվելու համար՝ այժմ իրար լեղբայր ելին
ձևանում:

Խնչ ձևով պետք է կռվելին այդ հալահղափոխա-
կան տարրերը բանվորների ու գլուղացիների իշխա-
նութվան դեմ: Բանվորներն ու գլուղացիներն ազատ-
վել ելին նրանց լծից և այլևս «ռազմական նյութ»
կամ «թնդանոթի միս» չեկին դառնա 'եհնասերվիլներին
ու Ստոքսների համար: Իսկ դաշնակցական պարոններն
եւ իրենք հո կռվի չեկին դուրս դա:

Ահա թե ինչու բոլոր այդ հալահղափոխականները
գլխում են չերկու միջոցի:

Առաջինը՝ տերրոր, ահաբեկում և լերկրորդը՝ կու-
լակալին տարրերի վրա հենված ապստամբություն:

Դաշնակցական տղերքը կարծում ելին, վոր չեթե
Խորհրդալին իշխանութվան այս կամ այն դեկավարին,
այս կամ այն աշխատավորին սպանին, դրանով բան-
վորների ու գլուղացիների իշխանութվունը կապալվի:
Բացց նրանց հույսերն իզուր չեղան: Մանուկ Խուշոյանի
դեմ կատարված տերրորն¹ արդեն ծանոթ մի պատ-
մութվուն է և գալիս է ապացուցելու, վոր Խորհրդա-
լին իշխանութվան դեմ տերրորով կռվելը վոչ մի ո-
գուտ չի տա դաշնակցական պարոններին:

Նույնպես իզուր տնցավ Խորհրդալին իշխանութվան
դեմ ապստամբություն կազմակերպելու աշխատանքը:
Հայտնի չե, վոր 1921 թվին Վրաստանում մենշեիկ-
ները կազմակերպեցին ապստամբություն և այդ ապըս-
տամբությունը նշան պետք է լիներ նաև մուսավա-

¹ Տես Պեահրատի հրատարակությամբ լույս տեսած գիրքը Մ.
Խուշոյանի դատավարության մասին:

թաղանթների ու դաշնակցականների համար—նրանք
եւ միեւնոյն ժամանակ ապստամբութիւնն պետք է
սկսելին Հայաստանում ու Ադրբեջանում: Բայց հենց
խնդիրն եւ այն է, վոր Հայաստանում ու Ադրբեջա-
նում դաշնակների ու մուսաւաթիստների ալդ ավան-
ալուրիստական ծրագրին հետևող չգտնվեց և վոչ մի
հրացան եւ չկրակվեց Խորհրդային իշխանութւան դեմ:
Իսկ Վրաստանում կազմակերպված ապստամբութւունը
կուլակների և արտասահմանից լեկած մենշեիկների
գործն եր, վոր հենց աշխատավոր գլուղացիութւան
կողմից ճնշվեց մի լեւկու որվա ընթացքում:

ԴԱՇՆԱԿՆԵՐԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՀՈՒՅՄԸ

Վոչ տերրորը և վոչ եւ ապստամբութւան ծրագրե-
ները չկարողացան ոգնել դաշնակներին: Անդրկովկա-
սի և Հայաստանի աշխատավորութւունը լծված մնաց
իր տնտեսութւան դարգացմանը, սոցիալիստական շի-
նարարութւան գործին: Ահարոնյանների, Ջամալյան-
ների, Վրացյանների հույսը մնացել է իմպերիալիստ-
ների ոգնութւան վրա: Հենց այդ պատճառով եւ լերը
իմպերիալիստական պետութւունները Խորհրդային Մի-
ութւանը վորեւ ուլտիմատում են ներկայացնում, դաշ-
նակցական թերթերը հարաւ-հրոց են բարձրացնում,
թե Խորհրդային իշխանութւունը կործանվում է, իսկ
լերը Խորհրդային իշխանութւունը մերկացնում է իմ-
պերիալիստների խաղերը և որըստորեւ դարգացնում է
մեր սոցիալիստական տնտեսութւունը՝ դաշնակցական
թերթերի տրամադրութւունն եւ ընկնում է:

Իսկ Հայաստանի ներսում մի վրա չե, վոր հույս են

դնում դաշնակները: Պատասխանը պարզ է: Նրանց վրա, ովքեր դժգոհ են Խորհրդային իշխանությունից: Քանի մեր սոցիալիստական տնտեսությունը զարգանում է, այնքան ավելի նեղ են ընկնում կուլակներն ու քաղաքի առևտրական դասը, հոգևորականները և բոլոր շահագործողները: Յեվ հենց այդ դժգոհ տարրերի միջոցով էլ Ռաշնակցութունն աշխատում է իր նպատակներն իրագործել:

Կոլեկտիվ տնտեսությունների կազմակերպումը նեղն է լծում կուլակներին: Մեր պետական առևտրի և կոոպերացիայի նվաճումներն ավելի ու ավելի մեծ հաջողությամբ են սանձում քաղաքի շահագործող և առևտրական շերտերի ախորժակը:

Այս պայմաններում միանգամայն հասկանալի չե դառնում մեր չերկրի շահագործող տարրերի վորոշ ակտիվությունը:

Հայտնի չեն բազմաթիվ դեպքեր, չերը գյուղի կուլակությունն աշխատում է իր ազդեցությունը տարածել գյուղխորհուրդների վրա: Կուլակությունը մինչև իսկ փորձեր են անում անցնել կոմբլիջների մեջ և կոմբլիջների միջոցով իր նպատակներն իրագործել:

Հայաստանի Կոմունիստական կուսակցությունն անխնա կերպով կարողացել է մերկացնել կուլակների այդպիսի փորձերը:

Մյուս կողմից, մեր թերություններն ու պակասություններն ոգտագործվում են նաև քաղաքի հակահեղափոխական բուրժուական տարրերի կողմից, վորոնք վոշ միայն միասարարության միջոցով ուզում են հարվածել մեր տնտեսությանը, այլև իրենց հակահեղափոխական ագիտացիայով ոգնում են իմպերիալիզմին և իմպերիալիստական պետության լակեյ դաշնակներին:

ՄԵՐ ԻՆՔՆԱՔՆԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՅԵՎ ԹՇՆԱՄՈՒ
ԶՐՊԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

Վոչ միայն խորհրդային քաղաքացիներին, այլև արտասահմանում խորհրդային իշխանութիւնը հալոյելով զբաղվող դաշնակներն համար արդեն պարզ են այն խոշոր նվաճումները, վոր Կոմունիստական կուսակցութիւն ճիշտ ղեկավարութիւն շնորհիւ ձեռք են բերել խորհրդային իշխանութիւնը և խորհրդային չեղբի աշխատավորները:

Բազմաթիւ նախկին և այժմյան դաշնակներ վոչ միայն ընդունում են այդ նվաճումները, այլև աշխատում են ապացուցել, թե իբրև իրենք հլ նույն գործն են չեղել կատարելիս, նույն նպատակներն են ունեցել, ինչ վոր Կոմունիստական կուսակցութիւնը:

Այդպիս և մտածում դաշնակցական կառավարութիւն նախկին նախագահ Քաջաղնունին, վոր «Դաշնակցութիւնն այլևս անելիք չունի» վերնագիրը կրող զրքի մեջ իզուր տեղը կաշվից դուրս և գալիս՝ ապացուցելու համար, թե կոմունիստներն իրենց ժառանգներն են հանդիսանում: Դրանով դաշնակներն ուզում են իրենց վարկը վերականգնել, ուզում են մասսաների հիշողութիւն միջից վերացնել դաշնակներն խաչատուկ գործունեութիւնը և իրենց հլ ձեռքնել աշխատավորների բարեկամ:

Բայց միևնույն այդ դաշնակները չեն հրաժարվում ամեն տեսակ զբաղրոութիւններ բարդել Կոմկուսակցութիւն վրա:

Կոմունիստական կուսակցութիւնն ու խորհրդային իշխանութիւնը չեն ցանկանում քաղցնել մեր ճեշտա-

կան ու կուլտուրական շինարարության մեջ յեղադրեցերն ու սխալներ:

Ընդհանրապես՝ Կոմունիստական կուսակցութիւնն առաջադրելով ինքնաքննադատութեան լողունը՝ աշխատում է աշխատավորական յայն մասսաների աւելի մասնակցութեամբ հրապարակ հանել մեր աշխատանքների մեջ նկատվող թերութիւններն ու պակասութիւնները և ամեն միջոց գործ է դնում այդ պակասութիւնները վերացնելու համար:

ԴԱՇՆԱԿՆԵՐԸ ԹԱԳՑՆՈՒՄ ԵՆ ԴԱՍԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ՊԱՅԺԱՐԸ

Կոմունիստական կուսակցութիւնն ու Խորհրդային իշխանութիւնը վոչ միայն չեն վախենում մեր թերութիւններն ու պակասութիւնները հրապարակ հանելուց, այլև միշտ շեշտում են, վոր դասակարգային կռիւլը մեզ մոտ տարւնակիւում է, վոր անողորմ կերպով պետք է պայքարել շահագործողների, կուլակների, նեպմանների և առհասարակ դասակարգային թշնամիների դեմ:

Յեւ Կոմկուսակցութիւնն այս ամենի մասին համարձակ կերպով խոսում է, վորովհետև նա պաշտպանում է բանվորների, աշխատավորների շահերը:

Իսկ նրանք, ովքեր դեմ են բանվորների, աշխատավոր գյուղացիների շահերին, պարզ է, վոր պետք է ստեն, պետք է աշխատավորների տէքերը կտան, դասակարգային պայքարը պետք է թաղցնեն:

Դաշնակցութեան աշտորվա հիմնական դիմն էլ հենց այդ է: Այսօր էլ, ինչպես իր սկզբնավորման ժամանակ, Դաշնակցութիւնն աշխատում է թաղցնել մեզ մոտ գոյութիւն ունեցող դասակարգային կռիւլը: Դաշ-

նակցականները դեռ այսօր եւ ազդականական լոգունգներն են առաջադրում և աշխատավորութիւնն ուշադրութիւնն ուղղում են հեռացնել դասակարգաւի՛րն պալքարից:

Դիտւողում Դաւենակցութիւնն աշխատում է ոգնել կուլակներին: Նա ազիջացիա յի մղում, քի կուլակներին ու չխալորներին միջեւ՝ տարբերութիւն չկա: Այդպիսով նա ցանկանում է խափանել չքավորների ու միջակների դաշինքը, ցանկանում է կուլակներին ակտիւացնել ու դիտւղի աշխատանքների մեջ դեկավարութիւնը տալ կուլակներին:

Պարզ ու աշկարա կերպով այս բանն ասող ամեն մի դաշնակիւն աշխատավոր գլուղացիներն, իհարկե, չեն լսի և իր ճանապարհը ցուց կտան: Դրա համար եւ դաշնակներն իրենց միտքն այդպես բաց չեն արտահայտում: Ընդհակառակը: Նրանք քաղցր խոսքերով լեղրալրութիւնն ու հաշտութիւնն անման տակ աշխատում են թապցնել իրենց այդ նպատակը: Ո՞ւմ հայտնի չի, թե գլուղի կուլակն ու հակահեղափոխականն ինչ լեղվով են խոսում հիմա: Նրանք ասում են. «այսօր, թի՛նչ կուլակ, թի՛նչ չքավոր — բոլորս եւ մի կտոր հացով մի կերպ յսլա չենք գնում: Չքավորն իր ծուլութիւնն պատճառողն է չքավոր: Թող նա չեւ աշխատի, նա չի կհարստանա: Դրկից ենք, հարեան ենք, ինչի՞ իրար հետ հաշտ, խաղաղ չապրենք»:

Քաղաքութիւնն աչապիսի քարոզներով դաշնակներն ու կուլակներն ուղղում են խաբել չքավորներին ու միջակներին: Իսկ չերբ հարցը գործին է գալիս, ամենք շատ լավ գիտենք, թե Ղամարլուի, Նոր Բալաղետի, Յջմիածնի և ուրիշ գավառներում կուլակներն ինչպե՛ս

ենն սպանել առաջին գլուղի բատրակներին ու չքավորներին: Կուլակները միշտ ել կատաղի կռիվ են մղում գլուղխորհուրդների մեջ իրենց ներկայացուցիչներին անցկացնելու համար:

Կուլակներն աշխատում են քայքայել գլուղի կոլեկտիվ տնտեսութունները, վարկաբեկում են չքավորական կազմակերպութուններին և ամեն կերպ ձգտում են շահագործել միջակներին ու չքավորներին:

Ուրեմն ել մեր քնաց հաշտութունը:

Գլուղի կուլակութան և աշխատավոր գլուղացիների միջև վոչ մի հաշտութուն չի եղել չի կարող: Գլուղի բատրակները, չքավորներն ու միջակները չերբեք ել չեն հաշտվի ու չպետք և հաշտվեն կուլակների հետ: Այդպիսի հաշտութան մասին կարող են խոսել միմիայն դաշնակները և դաշնակների նման հուսահեղափոխականները:

ԴԱՇՆԱԿՆԵՐՆ ՈՒ ԱԶԳԱՅԻՆ ԹՇՆԱՄ ՈՒԹՅՈՒՆԸ

Դաշնակների չերկրորդ գիծն ազգային թշնամութուն քարոզելն է: Այսօր ել, ինչպես միշտ, դաշնակներն աշխատում են ազգային թշնամութուն առաջացնել հաշ աշխատավորների ու հարևան չերկրների աշխատավորութան միջև:

Յերկրի ներսում, ուր կողք-կողքի ապրում են թուրքեր ու հայեր, հայեր ու մալականներ, դաշնակներն աշխատում են կուլակների միջոցով թշնամութուն առաջացնել այդ ազգութունների միջև:

Այժմ Դաշնակցութունն ալլես հնարավորութուն չունի «մաքրել սրբելու» միջոցով Խորհրդային Հայաստան:

տանի թուրք բնակչութիւնը կոտորելու: Հայ և թուրք աշխատավորներին իրար դեմ կռիւնցնելու փեշակը չթողած՝ դաշնակիւններն այժմ կատաղությամբ են նա-
յում, վոր հայ և թուրք աշխատավորները կողք-կողքի
ապրում են խաղաղ կերպով և լծված են մեր լերկրի
սոցիալիստական շինարարութեան դռներն:

Հայ և թուրք աշխատավորութիւններին միջև թըշ-
նամութիւնն ստեղծելու ձգտումն այն տեղն է հասնում,
վոր դաշնակցական «Հայրենիք» թերթը 1928 թվի
ապրիլի 5-ի համարում կատաղությամբ գրում է.
«Դաշնակցութեան որով, անչափելի դոհողութիւններ-
քով ու զժվարությամբ մաքրված թաթարական թշնա-
մի տարրը (պետք է հասկանալ թուրք աշխատավոր-
ները) այսօր բալլշէիկներու թուլլովությամբ կրկին
վերադարձած՝ կհաստատովի Հայաստանի մեջ»:

Ապա միևնույն աչդ թերթն ավելացնում է. «Հայ
բնիկ տարրը Հայաստանի մեջ զրկանքի ու հալածանք-
քի լինթակա չե ի հաշիվ մեր թշնամիներու: Հայերու
քանակը հետզհետե կնոսրանա Հայաստանի մեջ, իսկ
թուրք-թաթարներու թիւը սկսած է աճել: Հաշիւը
տնխնա կերպով զինաթափման կշինթարկին, իսկ թա-
թարներն որը ցերեկով մինչև ատամները զինված
կմնան»:

Այս բոլոր դրաւարտութիւններն ու սուտն ինչմւ
համար են հնարում դաշնակցականները: Պարզ է.
միայն և միմիայն հայ և թուրք աշխատավորներին ի-
րար դեմ կռիւնցնելու համար: Նրանք այժմ չեն կարող
գեմֆի միջոցով մաքրել Հայաստանի հայ յեւ բուրժու-
աւաստակորներին յեղբայրական կապը, չեն կարող խան-
գարել նրանց տնտեսական խաղաղ շինարարութիւնը:

և դրա համար դիմում են այդպիսի պրովոկացիաների, վորպեսզի կռակների միջոցով պղտորեն Հայաստանի աշխատավորներին միտքը:

Գլուղի կռակներն ու քաղաքի հակահեղափոխական ուժերը, իհարկե, աշխատում են տարածել Դաշնակցության այս լիրբ զրպարտությունները, բայց Հայաստանի աշխատավորությանն արդեն չես խաբի այդպիսի աշակարա ստախոսությամբ ու պրովոկացիայով:

ԴԱՇՆԱԿՆԵՐՆ ՈՒ ԱՆԴՐԿՈՎՎԱՍԾԱՆ ԽՍՀ-Ի ՖԵԴԵՐԱՑԻԱՆ

Նույն այդ պրովոկացիան դաշնակներն աշխատում են տարածել նաև Անդրկովկասյան ԽՍՀ Հանրապետությունների ֆեդերացիայի մասին:

Յեթե նրանք աշխատում են Հայաստանի ներսում թագցնել դասակարգային կռիվը և աղգային ատելություն ստեղծել թուրք և հայ, հայ և մալական ազգությունների միջև, ապա Անդրկովկասի մասշտաբով նույնպես աշխատում են թագցնել ամբողջ Անդրկովկասի բանվորների ու գյուղացիների միացյալ պայքարը կապիտալիստական տարրերի դեմ և առխառնում են բռնամուրթուն սեղծել Վրաստանի ու Հայաստանի, Հայաստանի ու Ադրբեյջանի հորհրդային հանրապետությունների միջեմ:

Այդ նպատակով, դաշնակցական «Հայրենիք» թերթը գրում է. «Հայաստանն այսոր զրկված և վոչ միայն իր անբաժանելի և կենսական մասերեն՝ Ախալքալակեն, Ղարաբաղեն, Նախիջևանեն, այլև գուրկ և Խորհրդային Միության բյուջեի արդար բաշխումեն...

Վրաստանն ու Ադրբեջանը միութենական բյուջեին առկուծի բաժին կատանան, իսկ Հայաստան վողորմիկ մի փշրանք»:

Կարիք կմ արդյոք հիշելու, Վոր հենց միայն 1928/29 տարվա ընթացքում մեր պետական բյուջեի 17 միլիոն լիկովտից 5 միլիոնն ստացվում և Անդրկովկասյան և Խորհրդային Միության բյուջեից: Յեվ բացի այդ՝ հսկայական ծախքեր են դրվում Զորագետի նման հսկայական մի հիդրոէլեկտրակայանի, ինչպես և ճանապարհների կարգավորման ու այլ կարիքների համար: Բավական և հիշել Խորհրդային իշխանության սրով Հայաստանում կատարված շինարարական աշխատանքն ու տնտեսական-կուլտուրական նվաճումները, Վորպես-վի համոզվենք, Վոր առանց Անդրկովկասյան Ֆեդերացիայի, առանց Խորհրդային Միության աջակցության, այդ բոլորն արհեստին կլինեք կատարել միմիայն Հայաստանի ումերով:

Յեվ լեթե դաշնակցականներն այս ամենը չեն ուզում տեսնել ու իրար դեմ ուզում են դրդել Հայաստանի, Վրաստանի ու Ադրբեջանի աշխատավորներին, ապա նրանք այդ ամում են միմիայն նրա համար, Վոր նրանց սարսափ և պատճառում Անդրկովկասի բանվորների ու գյուղացիների ամուր ֆեդերացիան: Նրանք շատ լավ գիտեն, Վոր իրենք չեն կարող իմպերիալիստների համար Անդրկովկասում ծառայութուն կատարել, լերք Անդրկովկասի բոլոր ազգութունների բանվորներն ու գյուղացիները համախմբված ու միացած են մի ընդհանուր ֆեդերացիայի մեջ:

Վորպեսզի Անդրկովկասի աշխատավորութունը բաժան-բաժան տեսնելով նրանց միջև ազգամիջյան կռիվ-

ներ սկսեն ու աշխատավորներին ստրուկ դարձնեն իմպերիալիստական պետութիւնների և հայ, վրացի ու թուրք բուրժուազիայի ձեռքում, դաշնակներն ամենից առաջ պետք է կռվեն Անդրկովկասի աշխատավորների միութեան դեմ և հենց այդ պատճառով եւ նրանք ամեն տեսակ լիբը գրպարտութիւններով իրար դեմ ուղղւած են գրգռել Վրաստանի, Հայաստանի ու Ադրբեջանի բնակիչներին նրանով, վոր իբր թե՝ Անդրկովկասի Ֆեդերացիայում Ադրբեջանն ու Վրաստանն ավելի մեծ բաժին են խլում, քան Հայաստանը։

Նրանք քարոզում են, վոր իբր թե վրացի ու թուրք կոմունիստներն ավելի «հայրենասեր» կոմունիստներ են, քան թե հայ կոմունիստները։

Դշուղի կռւակներն ու քաղաքի բոլոր հաւահողափոխական ուժերն, իհարկէ, աշխատում են տարածել Դաշնակցութեան այս պրովոկացիաները, բայց Հայաստանի աշխատավորները 1917 թվի սկիմից արդեն հիշում են, թե ինչ տարբերութիւն կա դաշնակ-մենշեիկ-մուսավաթական Սեյմի և Անդրկովկասի բանավորների ու դուռդացիների կամքն արտահայտող Անդրկովկասյան ԽՍՀ Ֆեդերացիայի միջև։

ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆ ՈՒ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԴԱՏՆ ԱՅԺՄ

Այն բոլոր փորձանքներից ու տանջանքներից հետո, վոր Դաշնակցութիւնը քառասունից ավելի տարիների ընթացքում պատճառեց Հայաստանի աշխատավորներին, այժմ ելի չի դադարում իր հանցավոր դորժունեցութիւնը շարունակելուց։

Յեւ իր դորժունեցութիւնը շարունակելու համար՝

այստր ել գիմում և նույն միջոցներին, ինչ վոր լերև-
աուն տարի առաջ:

Մի կողմից, ինչպես տեսանք, նա այժմ ել աշխա-
տում և թաղցնել դասակարգային պայքարը և դասա-
կարգային պայքարի տեղ առաջ և քաշում ու քարո-
զում և ազգային կռիվը, ազգային ասեղությունը, իսկ
մյուս կողմից՝ նա իր իմպերիալիստական ու բուր-
ժուական նպատակներն իրագործելու հիմնական կրկին
միջոց և դարձնում «Հայկական դատը»:

Ահա, թե Հայկական դատի մասին ինչ և գրում
դաշնակ Վ. Գարդիշյանը դաշնակցական «Հասարակը»
թերթի 1928 թվի մարտի 14-ի համարում.

«Մենք պիտի շահենք մեր դատը մեր իսկ գործերով
և թուրքերուն դեմ կռվելով ուղղակի: Մենք թուրքե-
րուն կճակատինք մոչ թե Հայաստանի, այլ Ամերիկա-
յի մեջ: Հոս՝ կամ մենք արտոնություն մը պիտի
ստանանք անկե, կամ մեղի համար պիտի ստեղծվի
դիվանագիտական դիրք մը, վորուն վրա հենված,
պիտի պահանջենք մեր իրավունքները անկե, լերը
հաշվեհարդարի ժամը հնչե»:

Ինչպես տեսնում ենք, ալստեղ մոչ մի նոր բան
չկա: Նորից դաշնակները հարցը նույն կերպ են դնում,
ինչպես 900-ական թվականներին: Նրանք նորից
հարց են դնում, վոր թուրքերայի դեմ պետք և կռվել
ուղղակի: Այսինքն, ստեղծելով «դիվանագիտական
դիրք մը, վորուն վրա հենած պիտի պահանջեն իրենց
իրավունքները»:

Մենք հիշում ենք, վոր միշտ ել Դաշնակցությունը
«Հայկական դատը» պաշտպանելու և «Տաճկահայաս-
տանը փրկելու» համար դիմել և իմպերիալիստական

յերկրներէ դիվանագիտութեանը և աշխատել և ստեղծել «դիվանագիտական դիրք»:

Տարբերութիւնն այժմ միայն այն և, վոր առաջ՝ Պաշնակցութիւնն իր այդ «դիվանագիտական դիրքը» ստեղծում եր Տաճկաստանի հայ բնակչութիւնն ապստամբեցնելու և նրանց կոտորել տալու գնով, իսկ այժմ Տաճկաստանի հայ բնակչութիւնն արդեն կոտորված և Պաշնակցութեան այդ «դիվանագիտական դիրքի» շնորհիւ: Այժմ Պաշնակցութիւնը՝ Ամերիկայից ուղղակի կոպելու յե Թուրքիայի դեմ «վոչ թե Հաստատանի, այլ Ամերիկայի մեջ» և միմիայն իր «դիվանագիտական դիրքով»:

Այսպիսի խելառ և անմիտ կռիւների ընդունակ և միմիայն Պաշնակցութիւնը, վոր ինքն ել չի համատեղում իր ասածներին և այսպիսի չերազներ և պատմում՝ իմպերիալիստների փեշերից ավելի պինդ կապվելու և արտասահմանի հայ աշխատավորներին շփութութեան մեջ ձգելու համար:

Ինչպես միշտ, այնպես ել այժմ, Պաշնակցութեան «Հայկական հարցի» դատարկ պարկը շարակած ման և գալիս իմպերիալիստական պետութեանցի դռներին յե «Հայկական հարցը» վանառքի հանելով, իր համար ուզում և ստեղծել «դիվանագիտական դիրք» ու կուտ տպութիւն: Յեւ յեթե արտասահմանում դեռ կան «Հայկական հարցը» Պաշնակցութեան կողմից պաշտպանելուն համատեղողներ, ապա Խորհրդային Հաստատանի աշխատավորներն արդեն շատ լավ գիտեն, թե ինչ և նշանակում «Հայկական հարցը» և շատ լավ գիտակցում են, վոր Պաշնակցութիւնն այսօր ել իր առաջիկա կործանարար քաղաքականութիւնն և շարունակում:

ԴԱՇՆԱԿՅՈՒԹՅՈՒՆՆ ՈՒ ԻՐ ՅԵՐԱԶՆԵՐԸ — ԾՈՎԻՑ
ԾՈՎԻ ՄԱՍԻՆ

Դաշնակցական լիզեր՝ Հայաստանի աշխատավորներին լավ հայտնի ցարական սպասավոր Ա. Խատիսյանը ահա թե ինչ և գրում դաշնակցական «Հայրենիք» թերթի 1928 թվի փետրվար 2-ի №-ում:

«Այսօր պարզ և միայն մի բան, վոր Ռուսաստանի ապագայից, նրա տպագրավարչաձևից ու քաղաքականությունից մեծապես կախված և վուչ միայն Ռուսաստանի, այլև միացյալ Հայաստանի բախսը: Պատմության և ջը շուռ և լեկեր: Դա չի նշանակում, իհարկե, վոր Յեվրոպան կորցրել և իր ազդեցության մասը հայկական գործերի վրա: Վոչ, Դա նշանակում և միայն, վոր Ռուսաստանը վերագառնում և իր նախկին դիրքեր: Ու սրանից մենք պետք և հանենք մեր լեզրակացությունները»:

Պարզ և, վոր Դաշնակցությունը դեռ որոշվում և ծովից ծով միացյալի լերադներում և Դաշնակցությունը դեռ սպասում և, վոր հայ բուրժուազիայի, հայ կապիտալիստի համար պետք և ձեռք բերի Տրապիզոնն ու Վանը, Երզրումն ու Կիլիկիան:

Յեվ, իհարկե, պարոն Խատիսյանը հույս ունի, վոր միացյալ Հայաստանն ինքը ձեռք կբերի Ռուսաստանի միջոցով—բայց վո՞ր Ռուսաստանի: Իհարկե, աչն, ցարական Ռուսաստանի միջոցով, վորի հետ միասին Դաշնակցություն կուսակցությունը Տաճկահայաստանն ազատեց հայերից ու վոչնչացրեց միլիոնից ավելի հայություն:

Դրա համար և՛ պարոն Խատիսյանը հույս ունի,

վոր «Ռուսաստանը վերադառնում է իր նախկին դիր-
ֆերը», այսինքն, Ռուսաստանում կրկին ցարական իշ-
խանություն կհաստատվի և ինքը, Սատիսֆա ել,
վորպես Հայաստանի դաշնակցական կառավարության
նախագահ, կամ վորպես Կլիկիայի ցարական փո-
խարքա, իր հին բարեկամ Նիկոլայ-Նիկոլայիչի
հետ միասին սպիտակ ձիու վրա նստած, առք-փա-
ռք կպտտվի ծովից-ծով միացյալ Հայաստանում:

Իսկ այժմ արտասահմանում Սատիսֆային կերակրող
հայ կապիտալիստներն ել այն ժամանակ Սատիսֆային
ու նրա կուսակցություն Դաշնակցությանը շնորհա-
կալություն կհայտնեն և կասեն. —

«Ապրեք տղեք, հալալ ըլնեն ձեր կերած փողերը,
վերջը ծովից-ծով Հայաստանի հանքերն ու հարստու-
թյունը կարողացաք մեր ձեռքը ձգել»:

Այսպիսով, յերե Դաճնակցությունն իր հույսերը Ռու-
սաստանի նախկին դիրքերի, կամ ցարական, կապիտա-
լիստական Ռուսաստանի հետ է կապում՝ նա նոր բան չի
անում — պարզ է, վոր նա պետք է կուլի ցարական
կապիտալիստական Ռուսաստանին թշնամի Սորհըր-
դային իշխանության և Կոմունիստական կուսակցու-
թյան դեմ:

Յեւ Դաճնակցությունն այսու իսկապես վոր Խորհր-
դային իսխանության ու Կոմունիստական կուսակցու-
թյան դեմ կուլում է՝ Ռուսաստանում ու Անգրիկովկասում
կապիտալիստական կարգեր հաստատելու համար: Բան-
վորագրուղացիական իշխանության դեմ Դաշնակցու-
թյունը կուլի և մղում՝ կապիտալիստական Ռուսաս-
տանի միջոցով «Տաճկահայաստանում» հայ բուրժուա-
զիայի համար յուղոտ պատռոններ ձեռք ձգելու համար:

Ահա, թե ինչպիսի նպատակների համար՝ Յնվրոպայում և Ամերիկայում թրե չեկող դաշնակները մի կողմից ուղում են ուղղակի կռիվ մղել Թուրքիայի դեմ, իսկ մյուս կողմից ցանկանում են, վոր Ռուսաստանը վերադառնա դեպի իր նախկին դիրքերը։

Այս ամենի փակադժեքը չեթե բացենք, կստացվի, վոր դաշնակները պարզապես լերադում են 1914 թվականը, վորպեսզի Ամերիկայում, կամ առհասարակ իմպերիալիստական այլ լերկրներում ռդիվանագիտական դիրք ստեղծեն և կտպիտալիստական Ռուսաստանի միջոցով Տաճկաստանից խլեն ծովից-ծով Հայաստանը։

Սակայն։

Հավը լերադում կուտ և տեսնում—հալ բուրժուազիայի շահերի պաշտպան Դաշնակցութունն ել լերադում նրդրում ու կիլիկիա չե տեսնում։

Այստեղից պարզ և նաև խորհրդային Հայաստանում դանվող կապիտալիստական ու կուլակային տարրերի ձգտումը։ Հայաստանի կուլակութունն ու առևտրականները և նրանց շահերը պաշտպանող ազգայնական ինտելիգենտները հետ չեն մնում դաշնակների լերդը լերդելուց։ Նրանք վալ են տալիս խորհրդային Հայաստանի սահմաններն ընդարձակելու մասին։ Նրանք ագիտացիա չեն մղում—թե գլուղացու հողը քիչ և և ալդ անվան տակ են ուղում արդարացինլ ծովից-ծով Հայաստան ունենալու ձգտումը։

Դաշնակը Հայաստանի բանվորի ու գլուղացու հետ չի կարող խոսել իր իսկական նպատակների մասին, վորովհետև Հայաստանի բանվորին ու գլուղացուն շատ լավ հալտնի չե ծովից-ծով ստեղծելու ամբողջ պատմութունը։

Այդ իսկ պատճառով այժմ դաճակները յեւ դրանց հետ միասին նայել կուլակներն ու բոլոր հակահեղափոխականներն իրենց նպատակներն ուզում են առաջ տանել—Հայաստանի գյուղացու բարեկամը մեկանալով, գյուղացու անունից խոսելով յեւ նրա հողապահատուքյան մասին գրուցելով:

Իհարկե, մեր գյուղացու հողը շատ չի—բայց խորհրդային իշխանութիւնը, բանվորների ու գյուղացիների շահերը պատշաճօրէն իշխանությունը—գյուղացու տնտեսական դուրքունը լավացնելու համար վոչ քե պետք է ազգայնական ու իմպերիալիստական պատերազմ մղի Հայաստանի հողերն քնդարձակելու համար, այլ նա հողային տնտեսական տարածություններ է ստեղծում շինարարութեան համար: Շիրկանալը կառուցելով, Հայաստանի խորհրդային իշխանութիւնը հազարավոր հեկտար անջրդի հողեր է վտուցում. պակաս քանակութեամբ տարածութիւններ չեն վտուցելու և Սարգարաբադի և այլ ջրանցքները, Իսկ Ալագյազի փեշերի դերը վտուցելուց հետո՝ Հայաստանի աշխատավոր գյուղացիութեան համար մշակելի հողերի լացն տարածութիւններ են բացվում:

Ահա, թե ինչպես է լուծում հողերի պակասութեան հարցն աշխատավորների կառավարութիւնը, Հայաստանի բանվորների ու գյուղացիների իշխանութիւնը: Հայաստանի խորհրդային իշխանութեան ճանապարհը միանգամայն հակառակ է իմպերիալիստներին և հայ բուրժուազիային ծառայող դաշնակների ճանապարհին: Դաճակները հողեր են ուզում նախ բուրժուազիայի համար, նախ կապիտալիստի համար՝ իմպերիալիստական

սլատերագմների միջոցով և իմպերիալիստական նպասակներով:

Իսկ Հայաստանի Խորհրդային Իսխանությունը Կոմունիստական կուսակցության ղեկավարությամբ բարձրացնում է մեր յերկրի սոցիալիստական ճնշեսությունը. նա գյուղացիական ճնշեսությունն ինդուստրացիան յենքարկելու նամապարհով բարվոքում է աշխատավորների դրությունը յել Հայաստանի բոլոր ազգությունների աշխատավորներին իսագաղ աշխատանքի հմարավորություններ է տալիս, վորպեսզի աշխատանքի կոլեկտիվացման նամապարհով նրանք հաղթահարեն իրենց դասակարգային հակառակորդներին, վորպեսզի որ որի հետեվից ավելի իսոտոր նվանումներ կոտարեն մեր ճնշեսության սոցիալիստական վերակառուցման ասպարիզում:

Հայաստանի բանվորներն ու գյուղացիները հերոսական սլալքարով դուրս քշեցին Հայաստանի սահմաններից իմպերիալիզմի ծառաներին և ալժամանակահատանդուն կերպով, Կոմունիստական կուսակցության և Խորհրդային իշխանության ղեկավարությամբ սլալքար են մղում Հայաստանի շահագործող բոլոր տարրերի և շահագործողների սլաշապան բոլոր հակահեղափոխական ազգայնական տարրերի, ինչպես և Դաշնակցություն կուսակցության դեմ:

Ծովերից ալն կողմը՝ Ամերիկայում նստած դաշնակները թող յերազեն Թուրքիայի դեմ ուղղակի կոխմ մղելով «դիվանագիտական դիրքեր» ստեղծելու մասին... ցարական իշխանությունն ու 1914 թիվը վերականգնելու մասին:

Իսկ Հայաստանի աշխատավորներն ամբողջ Խորհրդա-

լին Միութեան բանվորների ու աշխատավոր գյուղացիների հետ միասին համառ պայքարով կշարունակեն իրենց սոցիալիստական շինարարութեան գործը և նրանք ամեն մի որվա իրենց աշխատանքով ավելի ու ավելի խոշոր տպացուցներ են տալիս, վոր չերազում կորեկ տեսնող ամեն մի հով ել, կորեկ չի ստանա:

Յ Ա Ն Կ

1. Դաշնակցութիւնն իր առաջացման շրջանում	5
2. Դաշնակցութեան դերը 1905 թվականի հեղափոխական շարժումներէ ընթացքում	36
3. Դաշնակցութիւնը սեակցիայի շրջանում	59
4. Դաշնակցութիւնն իմպերիալիստական պատերազմի շրջանում	61
5. Դաշնակցութիւնը 1917 թվից հետո	77
6. Դաշնակցութիւնն «անկախ» Հայաստանի ժամանակաշրջանում	82
7. Դաշնակցութիւնն այժմ	119

Գինը 30 կոպ. (Մ.) $4\frac{3}{4}$ մ.

A

I
535

57

24

5-180

Г. Абов
ДАШНАКУТЮН ПРЕЖДЕ и ТЕПЕРЬ
Госиздат ССР Армении
Эривань, 1930 г.

ԳԱՍ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

FL0034125

A 55

535